

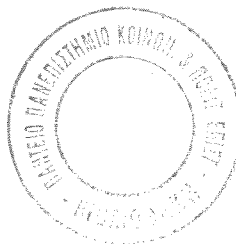
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:

«ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ, ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

Θέμα:

**«Φυλακή και κοινωνικός αποκλεισμός:
το ζήτημα του υπερπληθυσμού των κρατουμένων»**

Φοιτήτρια: Θεοδοροπούλου Μαρία

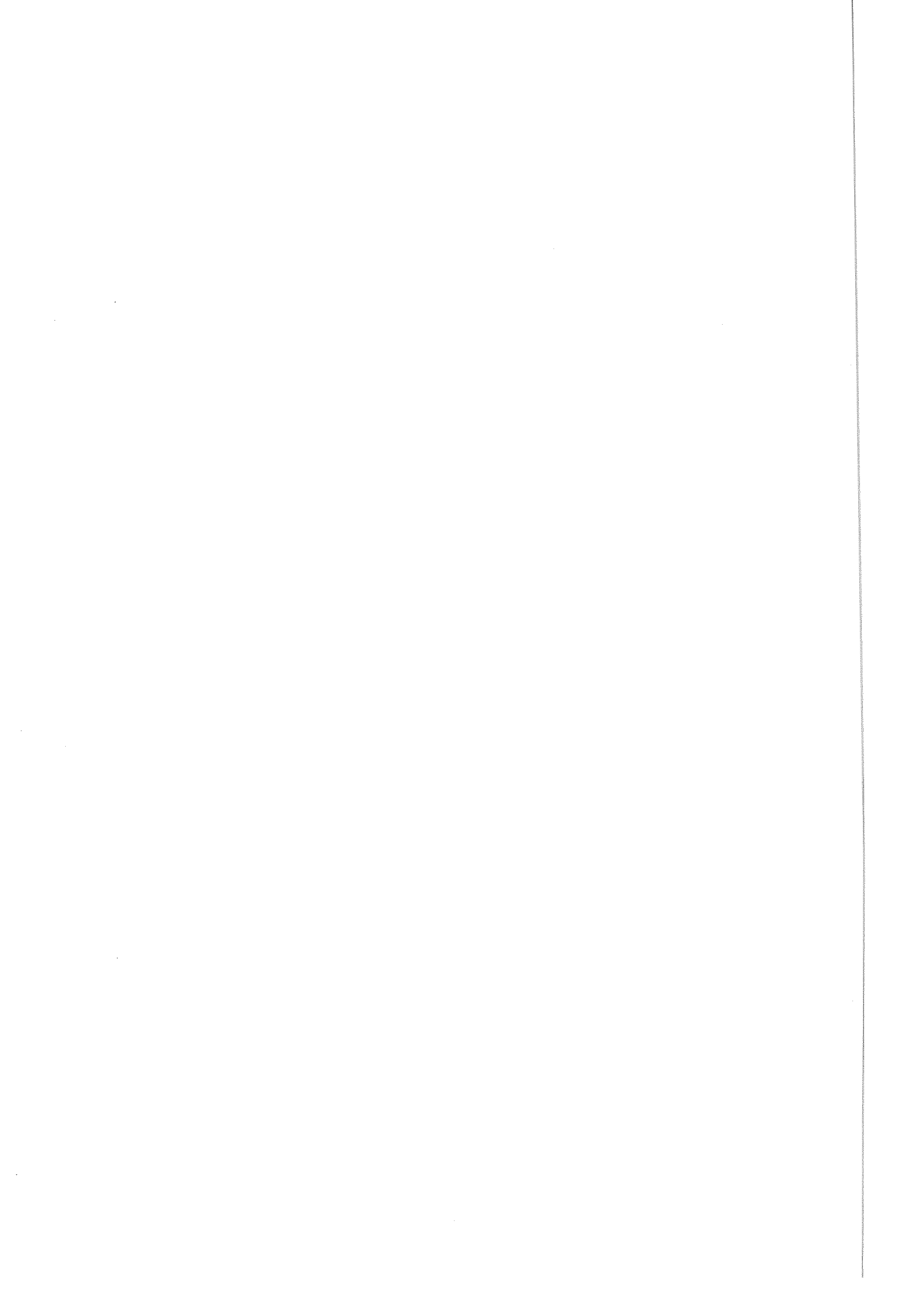
Τριμελής επιτροπή: Γ. Π. Νικολόπουλος (επιβλέπων καθηγητής)

X. Ζαραφονίτου

I. Τσίγκανου

ΑΘΗΝΑ

18/01/2005

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ

Λέξεις κλειδιά: *Υπερφυλακοποίηση, αγορά εργασίας, κοινωνικός αποκλεισμός, διαδικασία λήψης αποφάσεων (sentencing), προγράμματα κοινωνικής (επαν)ένταξης, μέτρα μεταχείρισης στην κοινότητα, ποινικό μητρώο.*

Ξεκινώντας από μια γενικότερη ανάλυση του ρόλου του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης στη διαχείριση των φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού, επιχειρούμε να διερευνήσουμε, ειδικότερα, τις κοινωνικές και ποινικές διαδικασίες που οδηγούν στη δημιουργία του υπερπληθυσμού των κρατουμένων. Σε αυτήν την προοπτική, θεωρούμε ότι το ζήτημα δεν αποτελεί απλώς αποτέλεσμα δυσλειτουργιών του ποινικού συστήματος αλλά συνδέεται με τη σημερινή θέση του θεσμού της φυλακής ως έσχατης κατάληξης στη διαδοχική απομάκρυνση ατόμων και ομάδων από περιοχές που εξασφάλιζαν την κοινωνική τους ένταξη.

Αντίστοιχα, οι λύσεις που ακολουθούνται για την αντιμετώπιση του υπερπληθυσμού των κρατουμένων ακολουθούν περισσότερο την κατεύθυνση της επέκτασης παρά του περιορισμού του ποινικού ελέγχου (όπως είναι η δημιουργία νέων φυλακών, η εισαγωγή ήπιων μέτρων μεταχείρισης για ορισμένες κατηγορίες πληθυσμού η οποία αντισταθμίζεται από την επαύξηση του επιπέδου αυστηρότητας σε άλλα σημεία της ποινικής καταστολής κ.λπ.), με προφανή συνέπεια την υπονόμηση κάθε προγράμματος κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων. Ιδιαίτερη σημασία έχει η μελέτη των επιπτώσεων που είχε στην αυξομείωση του μεγέθους του πληθυσμού των κρατουμένων η εισαγωγή και εφαρμογή των εναλλακτικών ποινών. Από αυτήν την άποψη, αναδεικνύονται ερωτήματα σχετικά με το ρόλο της φυλακής όχι μόνο ως κατάληξης αλλά και ως αφετηρίας στην ανάπτυξη διαδικασιών κοινωνικού αποκλεισμού.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΜΕΡΟΣ Α' ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΩΣ ΑΦΕΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΗΞΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ✕	4
I. Η υποχώρηση του κράτους πρόνοιας προς όφελος του κατασταλτικού μοντέλου	4
II. Η αγορά εργασίας ως μηχανισμός κοινωνικής περιθωριοποίησης	7
1. Η «επικινδυνότητα» ως στρατηγική κοινωνικής περιθωριοποίησης	12
2. Ο ρόλος του «πολιτισμικού κεφαλαίου» και του «κοινωνικού φράγματος» στην διαχείριση των «επικίνδυνων» ατόμων στο πλαίσιο της αγοράς εργασίας	17
III. Συμπεράσματα πρώτου μέρους	21
ΜΕΡΟΣ Β' ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ	23
I. Φαινομενολογία του υπερπληθυσμού των κρατουμένων	23
1. Ορισμός και μονάδες μέτρησης	23
2. Περιπτωσιολογία από τις Η.Π.Α. και την Ευρώπη	27
α. Η.Π.Α.	27
β. Ευρώπη	29
γ. Η κατάσταση στην Ελλάδα σε σύγκριση με άλλα ευρωπαϊκά κράτη	32
II. Ερμηνευτικές προσεγγίσεις στο φαινόμενο του υπερπληθυσμού των κρατουμένων	40
1. Η ντετερμινιστική προσέγγιση	40

α. Υπερπληθυσμός και εγκληματικότητα	43
β. Υπερπληθυσμός και αντιδράσεις του πολιτικού και του ποινικού συστήματος	
στις κοινωνικές μεταβολές	45
β.1. Μηδενική ανοχή και υπερπληθυσμός	46
β.2. Δημογραφικές μεταβολές και υπερπληθυσμός	49
β.3. Οικονομικές μεταβολές και υπερπληθυσμός	52
2. Η ενδοσυστημική προσέγγιση: η σημασία των επιλογών και των στάσεων	
των φορέων του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης	60
α. Υπερπληθυσμός και διαδικασία λήψης αποφάσεων (<i>sentencing</i>):	
η συχνότητα επιβολής της προφυλάκισης και των μακροχρόνιων	
στερητικών της ελευθερίας ποινών	61
β. Η περίπτωση της μείωσης του έγκλειστου πληθυσμού	
στην πρόσην Δ. Γερμανία κατά τη δεκαετία του 1980	67
III. Οι συνέπειες του υπερπληθυσμού στις συνθήκες εγκλεισμού	76
IV. Συμπεράσματα δεύτερου μέρους	80
ΜΕΡΟΣ Γ' ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ	
ΤΟΥ ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ:	
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ	83
I. Το κίνημα του ποινικού καταργητισμού («penal abolitionism»)	83
II. Πολιτική επέκτασης της χωρητικότητας των φυλακών («expansionist policy»)	87
III. Πολιτική μείωσης της χρήσης της φυλακής («reductionist policy»)	90
IV. Πολιτική της στασιμότητας («stand still policy»)	93
V. Η εφαρμογή των μέτρων μεταχείρισης στην κοινότητα	96
1. Η ηλεκτρονική και η κατ' οίκον επιτήρηση	100

2. Ο θεσμός της κοινωφελούς εργασίας και η μετατροπή της στερητικής της ελευθερίας ποινή σε χρηματική	101
3. Η αποτελεσματικότητα των μέτρων μεταχείρισης στην κοινότητα	105
VI. Συμπεράσματα τρίτου μέρους	110
ΜΕΡΟΣ Δ' Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ ΣΤΙΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ	112
I. Το ζήτημα της κοινωνικής (επαν)ένταξης των κρατουμένων	112
1. Τα χαρακτηριστικά των προγραμμάτων κοινωνικής (επαν)ένταξης – επαγγελματικής εκπαίδευσης και η αξιολόγησή τους	113
2. Η σημασία της εργασίας των κρατουμένων στην επαγγελματική τους αποκατάσταση	123
3. Η σημασία του ποινικού μητρώου και της εθνικότητας των αποφυλακισμένων στην επαγγελματική τους αποκατάσταση	125
II. «Υπερφυλακοποίηση» και κοινωνικός αποκλεισμός	131
III. Συμπεράσματα τέταρτου μέρους	137
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	138
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	142

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Έχοντας ως αφετηρία την υπόθεση ότι η εμφάνιση του φαινομένου του υπερπληθυσμού των κρατουμένων συνδέεται με την υποχώρηση του κράτους πρόνοιας προς όφελος του κατασταλτικού μοντέλου, εξετάζουμε, στο **πρώτο μέρος**, τον τρόπο με τον οποίο η ενεργοποίηση της ποινικής καταστολής εντείνεται κυρίως σε περιόδους αυξημένης ανεργίας, περιθωριοποιώντας ευάλωτες κοινωνικές ομάδες - οι οποίες θεωρούνται «επικίνδυνες» - και απαγορεύοντάς τους την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες.

Στο **δεύτερο μέρος**, επιχειρούμε αφενός μεν να ορίσουμε το φαινόμενο του υπερπληθυσμού των κρατουμένων (με αναφορά στις σχετικές εμπειρίες των Η.Π.Α. και της Ευρώπης) και αφετέρου να ελέγξουμε τις σημαντικότερες υποθέσεις που έχουν διατυπωθεί για την κατανόησή του, καταλήγοντας στην πρωτεύουσα σημασία που έχει η διαδικασία λήψης αποφάσεων (sentencing) στην αυξομείωση των μεγεθών εκείνων που προκαλούν υπερπληθυσμό. Οι διάφορες ερμηνευτικές προσεγγίσεις συνδέουν το συγκεκριμένο φαινόμενο με την αύξηση της εγκληματικότητας, τις δημογραφικές μεταβολές, την κατάσταση της αγοράς εργασίας καθώς και τις στάσεις και αποφάσεις των φορέων του ποινικού συστήματος.

Εντούτοις, από την ανάλυση της περίπτωσης της μείωσης του έγκλειστου πληθυσμού στην πρώην Δ. Γερμανία κατά τη δεκαετία του 1980 διαπιστώνεται ότι η διαδικασία λήψης αποφάσεων (sentencing) είναι εκείνη που συμβάλλει αποφασιστικά στην αυξομείωση του φαινομένου (κυρίως μέσω της συχνότητας της επιβολής του μέτρου της προφυλάκισης και των μακροχρόνιων στερητικών της ελευθερίας ποινών) σε συνδυασμό με την κατάσταση της αγοράς εργασίας. Παράλληλα, η ενεργοποίηση από τους φορείς του ποινικού συστήματος των λεγόμενων «κατά παρέκκλιση διαδικασιών» («diversion») συμβάλλει στη μείωση του αριθμού αυτών που εγκλείονται, αναδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο ότι το ζήτημα του

υπερπληθυσμού των κρατουμένων ανάγεται, ουσιαστικά, στο πρόβλημα της εκτεταμένης χρήσης της φυλακής – για αυτό και προτείνεται ως προσφορότερος ο όρος «υπερφυλακοποίηση».

Στο **τρίτο μέρος** εξετάζουμε τις σημαντικότερες πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί στην προσπάθεια αντιμετώπισης του φαινομένου και διαπιστώνουμε ότι ούτε η πολιτική της επέκτασης των σωφρονιστικών καταστημάτων («expansionist policy») ούτε η πολιτική της στασιμότητας («stand still policy») οδήγησαν στη μείωση του υπερπληθυσμού, καθώς τα καινούργια καταστήματα κράτησης λειτουργούν, συχνά, παράλληλα με τα ήδη υπάρχοντα. Άλλωστε, ούτε η εισαγωγή ήπιων μέτρων μεταχείρισης για ορισμένες κατηγορίες παραβατών οδήγησε σε μείωση του συνολικού αριθμού των κρατουμένων, εφόσον συνοδεύτηκε από αύξηση του επιπέδου αυστηρότητας σε άλλα σημεία του ποινικού συστήματος. Επιπλέον, η αποτυχία ακόμη και των εναλλακτικών ποινών στην αντιμετώπιση του προβλήματος (εφόσον χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για αντικατάσταση των βραχυχρόνιων και όχι των μακροχρόνιων στερητικών της ελευθερίας ποινών) αποδεικνύει την ανάγκη μείωσης της χρήσης της φυλάκισης μέσα, κυρίως, από την υιοθέτηση των κατά παρέκκλιση διαδικασιών.

Στο **τέταρτο μέρος** εξετάζουμε τον ρόλο της φυλακής τόσο στις διαδικασίες κοινωνικής ένταξης όσο και αποκλεισμού των κρατουμένων, εφόσον από τη μια φαίνεται να υιοθετεί, ως ένα βαθμό, προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και εργασίας των κρατουμένων, ενώ από την άλλη η ύπαρξη του ποινικού μητρώου θέτει, συχνά, ανυπέρβλητα εμπόδια στην ομαλή επανένταξη των αποφυλακισμένων στην κοινωνία και ειδικότερα στην αγορά εργασίας. Κατά αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται, εντέλει, ότι το πρόβλημα του υπερπληθυσμού δεν αφορά απλώς σε ένα τεχνικό ζήτημα (δηλαδή στην επάρκεια των χώρων εγκλεισμού) αλλά ότι υπερπροσδιορίζεται από παράγοντες που βρίσκονται πέρα από την ίδια τη φυλακή: πρόκειται, ουσιαστικά, για το πρόβλημα της τροφοδότησης του ποινικού

συστήματος τόσο με καινούργιους όσο και με πρώην «πελάτες» του, ως συνέπεια της αποτυχίας τους να (επαν)ενταχθούν ομαλά στην αγορά εργασίας.

Κλείνουμε την εργασία τονίζοντας ότι η παρέμβαση για την αντιμετώπιση του υπερπληθυσμού εντοπίζεται ουσιαστικά στην αιτία που το δημιουργεί: στην εκτεταμένη χρήση της φυλάκισης. Η μείωση της επιβολή της φυλάκισης με την παράλληλη υιοθέτηση των κατά παρέκκλιση διαδικασιών και την εφαρμογή πρόσφορων προγραμμάτων κοινωνικής (επαν)ένταξης μπορεί να οδηγήσει αποτελεσματικότερα στο «σπάσιμο» του «φαύλου κύκλου» του υπερπληθυσμού: αφενός μεν μειώνοντας τον αριθμό των εισόδων στη φυλακή και αφετέρου περιορίζοντας την εμπλοκή των αποφυλακισμένων – αλλά και του γενικού πληθυσμού - σε διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού που (επανα)τροφοδοτούν το ποινικό σύστημα.

Αυτός είναι και ο κύριος σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας: να αναδείξει ότι το πρόβλημα του υπερπληθυσμού ουσιαστικά είναι πρόβλημα εκτεταμένης χρήσης της φυλάκισης («υπερφυλακοποίηση»). Η παρέμβαση στην αντιμετώπιση του προβλήματος μπορεί να γίνει αφενός μεν σε επίπεδο πρωτογενούς ποινικοποίησης (με αποποινικοποιήσεις /απεγκληματοποιήσεις) και αφετέρου σε επίπεδο δευτερογενούς ποινικοποίησης, κυρίως στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (sentencing) και στην υιοθέτηση των κατά παρέκκλιση διαδικασιών (diversion).

Η εργασία βασίζεται σε διεξοδική ανάλυση της πρόσφατης αγγλόφωνης και ελληνόφωνης βιβλιογραφίας γύρω από αυτά τα θέματα, ενώ το πεδίο της μελέτης περιορίζεται γεωγραφικά στον ευρωπαϊκό χώρο αλλά με συγκριτικές αναφορές σε αντίστοιχα φαινόμενα που παρατηρούνται στις Η.Π.Α.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΩΣ ΑΦΕΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΗΞΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ

I. Η υποχώρηση του κράτους πρόνοιας προς όφελος του κατασταλτικού μοντέλου

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και αρχές του 1970 το πρότυπο της αποκατάστασης (rehabilitation model) αμφισβητήθηκε στις Η.Π.Α. και το αμερικανικό ποινικό σύστημα έκτοτε επεκτάθηκε δραματικά, ενώ η Ευρώπη αρχίζει να επηρεάζεται από το αμερικανικό παράδειγμα από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα.

Στις αρχές του 1960, αφενός η προνοιακή πολιτική στις Η.Π.Α. δέχτηκε κριτική από τους συντηρητικούς, οι οποίοι υποστήριζαν ότι η τιμωρία πρέπει να είναι σκληρή προκειμένου να αποφευχθεί η διάπραξη εγκλημάτων. Οι φιλελεύθεροι στράφηκαν εναντίον του θεραπευτικού προτύπου μεταχείρισης παραβατών και των πολιτικών της αποκατάστασης (rehabilitation), υποστηρίζοντας ότι οι αόριστες ποινές δημιουργούσαν την πιθανότητα για αυθαίρετη άσκηση εξουσίας. Αφετέρου η αναζήτηση των παραγόντων των προβλημάτων που συνδέονται με την κοινωνική περιθωριοποίηση νομιμοποίησε την απομάκρυνση από την προνοιακή πολιτική, προσλαμβάνοντας τα προβλήματα (όπως η έλλειψη στέγης) ως ζητήματα ασφαλείας και όχι ως κοινωνικά προβλήματα. Αυτή όμως η πρόσληψη δεν οδηγεί στην επανένταξη του κοινωνικά περιθωριοποιημένου, αλλά δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην επικινδυνότητα και στην ατομική ευθύνη για τα κοινωνικά προβλήματα (K. Beckett & B. Western, 2001, σ. 38).

Η υποχώρηση του προνοιακού μοντέλου¹ και η κρίση που επακολούθησε στο πεδίο της ποινικής μεταχείρισης αναδείχτηκαν από έρευνες αξιολόγησης των προγραμμάτων επαγγελματικής αποκατάστασης, οι οποίες άνοιξαν ένα ευρύ πεδίο συζητήσεων σχετικά με τη σημασία της εξουσίας του κράτους και το ρόλο της φυλακής. Η τροπή και οι επιπτώσεις των συζητήσεων αυτών συνδέθηκαν με την εκάστοτε κοινωνικοπολιτική συγκυρία: η συζήτηση για την κρίση² του θεραπευτικού μοντέλου στις Η.Π.Α.³ στις δεκαετίες 1960 και 1970 είχε διαφορετική σημασία από ότι στην Ευρώπη⁴ (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σσ. 5-6).

Στην παρακμή του αποκαταστατικού προτύπου στις Η.Π.Α. συνέβαλλαν κυρίως η έκφραση δισταγμών για τον τρόπο προώθησης του αναμορφωτικού ιδεώδους (1959, 1967), η κριτική στην αυθαιρεσία της σωφρονιστικής διοίκησης στην εφαρμογή του αναμορφωτικού μοντέλου (1971) και η ανάδειξη των περιορισμένων επιπτώσεων στις τιμές υποτροπής των προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης αποφυλακισμένων. Στην ηπειρωτική Ευρώπη, η αμφισβήτηση του θεσμού της φυλακής σημαδεύτηκε το 1975 με την έκδοση του έργου του M. Foucault «Surveiller et punir» (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σσ. 7-8).

Από τη δεκαετία του 1980 η Ευρώπη φαίνεται να ακολουθεί το παράδειγμα της Αμερικής, όπως θα διαπιστωθεί κυρίως στο δεύτερο μέρος της εργασίας, υιοθετώντας σε μεγαλύτερο βαθμό κατασταλτικές παρά προνοιακές πολιτικές. «Εάν η Ευρώπη συνεχίσει να

¹ Το κύριο στοιχείο που διαφοροποιεί το προνοιακό πρότυπο από το τιμωρητικό είναι ότι στην πρώτη περίπτωση η ποινή στοχεύει στη βελτίωση και αναμόρφωση του παραβάτη, ενώ στη δεύτερη στοχεύει στην τιμωρία του (N. Κουράκης, στο M. Αρχιμανδρίτου, 2000, σσ. 190-193).

² Η κρίση αυτή επεκτάθηκε από τα αποκαταστατικά προγράμματα στη φυλακή σε όλο το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 6).

³ Η οικονομία των Η.Π.Α. σε σύγκριση με τις οικονομίες της Δ. Ευρώπης θεωρείται «ανώτερη», καθώς ο υψηλός αριθμός εγκλείστων μειώνει τον επίσημο δείκτη της ανεργίας (μείωση ανδρικής ανεργίας περίπου 30-40% από τις αρχές της δεκαετίας 1990), ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει στη δημιουργία θέσεων εργασίας εντός της φυλακής, μειώνοντας το προνοιακό κόστος (M. Tonry, J. Miller & M. Mauer στο D. Downes, 2001, σ. 72).

⁴ Στις Η.Π.Α. οι χρονικά απροσδιόριστες ποινές και η εξουσία των επιτροπών απόλυσης υπό όρους (parole boards) στον καθορισμό του χρόνου αποφυλάκισης σηματοδότησαν διαφορετικά το αίτημα για μεταρρύθμιση της ποινικής μεταχείρισης από ό,τι στην Ευρώπη όπου το χρονικό πλαίσιο έκτισης της ποινής καθοριζόταν από το νόμο και τη δικαστική απόφαση (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 6).

ακολουθεί το παράδειγμα των Η.Π.Α., διαλύοντας τη προνοιακή πολιτεία σταδιακά και αποκλείοντας αυξανόμενα τμήματα του πληθυσμού από την πλήρη συμμετοχή τους στην κοινωνία, τότε μπορεί να γίνει και αυτή μία πολωμένη κοινωνία των νικητών έναντι των ηττημένων» (Marshall, στο D. Downes, 2001, σ. 73).

Φυσικά υπήρξαν αντιδράσεις από τους υποστηρικτές του αναμορφωτικού μοντέλου, η κριτική των οποίων στηρίχθηκε στην ελλιπή εφαρμογή των προγραμμάτων μεταχείρισης που μελετήθηκαν από τις έρευνες αξιολόγησης και στην ανάδειξη άλλων προγραμμάτων μεταχείρισης εντός φυλακής με υψηλού δείκτες επιτυχίας στην κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων και τη μακροχρόνια μείωση της υποτροπής (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σσ. 7-8).

Η υποχώρηση του κράτους πρόνοιας δεν σηματοδοτεί μόνο τη στροφή προς την καταστολή αλλά συμβαδίζει και με το χρόνο έναρξης των διαδικασιών απορρύθμισης της αγοράς εργασίας, με συνέπεια την αυξανόμενη περιθωριοποίηση των πιο ευάλωτων στον κοινωνικό έλεγχο κοινωνικών ομάδων⁵. «Όσο αποσύρεται το κράτος από τη διαχείριση της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, προκειμένου να αφήσει ελεύθερο το παιχνίδι των νόμων της αγοράς, τόσο περισσότερο επεκτείνεται το πεδίο που καταλαμβάνει το ποινικό σύστημα στην ανάπτυξη του κοινωνικού ελέγχου, βρίσκοντας έτσι μια ευκαιρία επανανομιμοποίησης του κράτους» (G. Houchon, στο Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 9).

⁵ Φαίνεται να ισχύει, επομένως, η υπόθεση του L. Wacquant (2001) για τη μετάβαση από το κοινωνικό στο ποινικό κράτος. Η ποινική μεταχείριση εγκαταλείπει κάθε προνοιακό χαρακτήρα και νομιμοποιείται ως μέτρο προστασίας της κοινωνίας και εξουδετέρωσης του εγκληματία (Ε. Λαμπροπούλου, 1999, σσ. 217-218). Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο προνοιακός χαρακτήρας της ποινικής πολιτικής εξακολουθεί να υφίσταται, έστω και συρρικνωμένος. Παρατηρείται κινητοποίηση προνοιακών, εκπαιδευτικών και κατασταλτικών μηχανισμών, οι οποίοι απευθύνονται σε άτομα που είναι εκτός αγοράς εργασίας – μετανάστες, μακροχρόνιοι άνεργοι, κ.ά. (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2000, σ. 523).

II. Η αγορά εργασίας ως μηχανισμός κοινωνικής περιθωριοποίησης

Βασικός μηχανισμός παραγωγής της ανωτέρω περιθωριοποίησης κοινωνικών ομάδων από τους νεότερους χρόνους μέχρι τις μέρες μας παραμένει η πρόσβαση στην αγορά εργασίας (Θ. Αλεξίου, 1998, σ. 194). Σύμφωνα με την αντίληψη που κυριαρχεί τον 18^ο αιώνα για την καθιέρωση της φυλάκισης ως κυρίαρχου τρόπου έκτισης των ποινών, η ανεργία συμβάλλει στην ανάπτυξη της διαδικασίας της εγκληματογένεσης⁶ και άρα η καταπολέμησή της θα οδηγήσει στη μείωση του επιπέδου της εγκληματικότητας. Σε αυτή την αντίληψη η επαγγελματική αποκατάσταση πρώην εγκλείστων συνδέθηκε με την προσπάθεια εμπέδωσης «εργασιακού ήθους»⁷ στις κατώτερες τάξεις, οι οποίες συγκροτούν την «πελατεία» του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 2). Αργότερα εξετάστηκε και η υπόθεση ότι η εμπλοκή, κυρίως των παραπάνω ομάδων, με το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και πολύ περισσότερο ο εγκλεισμός επιδρά στην αποκατάσταση πρώην παραβατών στην αγορά εργασίας μέσω του ποινικού στίγματος.

Σύμφωνα με τον D. Downes (1998, σ. 6), όμως, η ανεργία φαίνεται να επηρεάζει μόνο έμμεσα την εγκληματικότητα και άμεσα τη λειτουργία του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, ανεξαρτήτως των τιμών της καταγραμμένης εγκληματικότητας. Συγκεκριμένα, αφενός η ανεργία συνδέεται με την έλλειψη σταθερότητας της κοινωνικοοικονομικής ζωής, χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα ότι κάθε άνεργος γίνεται και εγκληματίας. Η ανεργία επηρεάζει έμμεσα την εγκληματικότητα, καθώς για παράδειγμα,

⁶ Σύμφωνα με τους G. Rusche και O. Kirchheimer, σε συνθήκες εργατικού αποθέματος η εργατική τάξη όχι μόνο φτώχαινε αλλά αυξανόταν και το κίνητρο για διάπραξη εγκλημάτων (Th. G. Chiricos & M. A. Delone, 1992, σ. 423).

⁷ Η δυνατότητα κοινωνικής ενσωμάτωσης στη νεότερη εποχή εξαρτήθηκε μόνο από την ικανότητα για εργασία, ενώ αυτοί που δεν ήταν σε θέση να εργαστούν αποκλείονταν και απωθούνταν στο κοινωνικό περιθώριο ή κλείνονταν σε διάφορα ιδρύματα που αναλάμβαναν την ενστάλαξη ενός εργασιακού ήθους (Θ. Αλεξίου, 1998, σ. 193).

η ουσιοεξάρτηση οδηγεί χρήστες σε διαρρήξεις και κλοπές προκειμένου να εξασφαλίσουν τα απαιτούμενα χρήματα για τη δόση τους, χωρίς άμεση συσχέτιση χρήσης και εγκληματικότητας.

Αφετέρου, η ανεργία επηρεάζει άμεσα το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, καθώς οι δικαστές διάκινται θετικότερα απέναντι σε έναν εργαζόμενο, ο οποίος έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να του επιβληθεί χρηματική ποινή, την οποία μπορεί να πληρώσει, σε σχέση με έναν άνεργο. Επιπλέον, λαμβάνεται υπόψη και η οικονομική επιβάρυνση της οικογένειας του εργαζόμενου παραβάτη στην περίπτωση που αυτός φυλακιστεί.

Η διαπίστωση της άμεσης επιρροής του εργατικού αποθέματος στην τιμωρία ανεξαρτήτως της έμμεσης επιρροής στο έγκλημα (Th. G. Chiricos & M. A. Delone, 1992, σ. 429) ξεκίνησε με τους G. Rusche και O. Kirchheimer και ανανεώθηκε προς το τέλος της δεκαετίας 1970 με τους M. Foucault (1975), D. Melossi και M. Pavarini (1977), D. Garland (1985), κ.ά. Στη σύνδεση εργατικού πλεονάσματος και σκληρότερης τιμωρίας παρεμβαίνουν οικονομικοί, πολιτικοί και ιδεολογικοί παράγοντες, όπως είναι η αξία της εργασίας, οι ανάγκες του συστήματος παραγωγής, η ιδεολογία και οι στάσεις των δικαστών (Th. G. Chiricos & M. A. Delone, 1992, σ. 421 επ.).

Οι G. Rusche και O. Kirchheimer υποστήριξαν ότι στην περίοδο εργατικού πλεονάσματος στην Ευρώπη του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα οι σκληρές τιμωρίες αντικατέστησαν την εκμετάλλευση του εργατικού δυναμικού από την πολιτεία, ανάλογα με την αξία της εργασίας και του ελεύθερου εργατικού δυναμικού και την ανάγκη αναπαραγωγής του.

Εκτός από την αξία της εργασίας, ένας άλλος παράγοντας είναι οι ανάγκες του συστήματος παραγωγής, σύμφωνα με τις οποίες το εργατικό πλεόνασμα πρέπει να ελέγχεται προκειμένου οι οικονομικές σχέσεις και συνθήκες να παραμένουν σταθερές. Ο τιμωρητικός μηχανισμός της πολιτείας κινητοποιείται, κυρίως μέσω του εγκλεισμού, για τον έλεγχο του

τμήματος του εργατικού αποθέματος το οποίο είναι νέο σε ηλικία (κυρίως άνδρες), δραστήριο και πιθανόν απειλητικό, συνιστά δηλαδή έναν «κοινωνικό δυναμίτη» («social dynamite»).

Ο ιδεολογικός παράγοντας αναφέρεται κυρίως στις στάσεις των δικαστών απέναντι σε εργαζόμενους και άνεργους δράστες. Ο D. Melossi (1989, σ. 311 επ., του ιδίου, 1999, σσ. 21-59) αναφέρθηκε στην ιδεολογία και στη διαχείριση των απειλητικών για την ηγεμονία των ελίτ καταστάσεων: σε περιόδους αναδιάρθρωσης της αγοράς εργασίας και μαζικής εξόδου εργατικού δυναμικού (προσφορά εργατικών χεριών) καθίσταται ένα κλίμα «ηθικού πανικού» που αντιμετωπίζεται από τις ελίτ με διαδικασίες στιγματισμού ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (απειλητικών για τις ελίτ) μέσα από «λόγους» («discourses») που υποκινούνται από «τιμωρητικά κίνητρα»⁸ («vocabularies punitive motives») και ανάλογα με τους τρόπους με τους οποίους οι πολίτες, η αστυνομία και τα δικαστήρια αντιλαμβάνονται τη συμπεριφορά ως παρεκκλίνουσα ή/ και εγκληματική, απλώνοντας έτσι μια αλυσίδα τιμωρητικότητας και αυστηρότητας σε όλη την κοινωνία⁹.

Οι παραπάνω «λόγοι» (έννοιες όπως «αποκατάσταση», «σωφρονισμός», «επικινδυνότητα», κ.ά.) χρησιμοποιούνται από τους φορείς του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης προκειμένου να νομιμοποιηθούν οι στόχοι των ποινικών πρακτικών τους. Οι έννοιες, οι λόγοι και οι φιλοσοφίες που διακινούνται μέσα στο πεδίο των ποινικών πρακτικών πρέπει να αναλύονται ως «λειτουργικά στοιχεία» αυτού του πεδίου, καθώς μέσα από τα «ρητορικά στοιχεία» αναδεικνύονται οι «αντικειμενικές λειτουργίες» που επιτελούν

⁸ Η αποτυχία αντιμετώπισης των περιπτώσεων «κοινωνικού αποκλεισμού» οδηγεί σε ένα είδος «περισσεύματος» που κατηγοριοποιείται ως «κοινωνικά επικίνδυνο» και απορροφάται από το ποινικό σύστημα. Το τελευταίο, με την ενεργοποίηση των «λεξιλογίων με τιμωρητικά κίνητρα» (D. Melossi, 1989, σ. 311, του ιδίου, 1999, σσ. 21-59) συγκαλύπτει τις ελλείψεις της κοινωνικής προστασίας, απλώνοντας πιο πυκνό αστυνομικό και ποινικό δίκτυ στα κατώτερα στρώματα.

⁹ Ο στιγματισμός των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων και ο κοινωνικός τους αποκλεισμός συντελούν στην ερμηνεία των κοινωνικών προβλημάτων (Γ. Πετράκη, 1998, σ. 19), τα οποία όμως παρουσιάζονται ως προβλήματα ιδιαίτερων ομάδων – των αποκλεισμένων – και όχι ως προβλήματα που παράγονται από την ίδια την κοινωνία (Th. G. Chiricos & M. A. Delone, 1992, σ. 425).

οι ποινικές πρακτικές, αντίθετα από τις «εκλογικεύσεις» που εκφέρουν οι ίδιοι οι φορείς του συστήματος σχετικά με τον τρόπο που αντιλαμβάνονται το έργο τους¹⁰.

Νεότερες έρευνες (Ch. Vanneste, στο Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 4) δείχνουν ότι ο ανωτέρω ηθικός πανικός υποκρύπτει την αδυναμία των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων να αντιμετωπίσουν τις μεταβολές της αγοράς εργασίας (όπως η ανεργία) με προνοιακές πολιτικές, για αυτό και καταφεύγουν στην ποινική καταστολή. Η γενική αύξηση και ενδυνάμωση της ποινικής καταστολής εντάσσεται στα πλαίσια της διαχείρισης καταστάσεων που κατηγοριοποιούνται ως φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού.

Επομένως, όταν σημειώνεται μαζική έξοδος εργατικού δυναμικού, που συνοδεύεται από αύξηση ανεργίας, παρατηρείται εντονότερη ενεργοποίηση της ποινικής καταστολής, ενώ η ενεργοποίηση της προνοιακής πολιτικής είναι αυξημένη σε περιόδους χαμηλότερης ανεργίας. Στην περίπτωση της χαμηλής ανεργίας η απειλή του εγκλεισμού χρησιμοποιείται για να πειθαρχήσει το εργατικό δυναμικό σχετικά με τα αιτήματα επέκτασης των διεκδικήσεών του¹¹.

Από αυτήν την άποψη, η αγορά εργασίας παίζει καθοριστικό ρόλο στην επιλογή της τακτικής της ένταξης μέσω προνοιακής πολιτικής ή της τακτικής της περιθωριοποίησης και του αποκλεισμού μέσω ποινικής καταστολής. Ενώ σε περιόδους έλλειψης εργατικών χεριών

¹⁰ Βλ. E. Carrabine, 2000, σσ. 317-318, D. Garland & P. Young, 1983, σσ. 16-17, Γ. Π. Νικολόπουλος, 1993-1995, σσ. 310-311: Για παράδειγμα, ο όρος «αποκατάσταση» («rehabilitation») λειτούργησε ως ιδεολογικό στοιχείο σε κυβερνητικά έγγραφα και πολιτικές ρητορικές. Άρα απαιτείται η ανάλυση του όρου ως λειτουργικού και ιδεολογικού στοιχείου του πεδίου των ποινικών πρακτικών, προκειμένου να διαπιστωθεί όχι μόνο η αποτελεσματικότητά αυτών των πρακτικών αλλά και τα ιδεολογικά αποτελέσματα που παράγουν στο επίπεδο της νομιμοποίησης του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Μέσα από την ανάλυση του όρου αποκαλύπτεται η «επιχειρησιακή λειτουργία» του (τι εννοούμε με τον όρο «αποκατάσταση»), τα «στρατηγικά αποτελέσματα» που παράγει σε συνδυασμό με τη δημιουργία «κοινωνικών αναπαραστάσεων» και στερεοτύπων (δηλαδή, ποιες είναι οι κοινωνικές και ιδεολογικές συνέπειες της υιοθέτησης αυτού του όρου) και οι προϋποθέσεις εκείνες που επιτρέπουν να υπερισχύει ένας συγκεκριμένος τύπος γνώσης, παραμερίζοντας άλλους (δηλαδή, γιατί υιοθετείται ο συγκεκριμένος όρος).

¹¹ Ενώ σε περιόδους ανεργίας είναι υποχρεωμένα τα άτομα να αποδέχονται οποιαδήποτε εργασία, σε περιόδους που η παραγωγή χρειάζεται εργατικά χέρια (καλύτερη διαπραγμάτευση της θέσης), θα πρέπει να προσφερθούν κίνητρα, τα οποία πιθανόν προσφέρονται με την κοινωνική πολιτική. Τότε ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος μετατρέπεται μέσω προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής σε μηχανισμό ενσωμάτωσης των υποσυστημάτων: η οικογένεια, το σχολείο, η γειτονιά υποχρεώνουν το άτομο να συμμορφωθεί απαιτώντας και εργασιακό ήθος (Θ. Αλεξίου, 1998, σσ. 200-201).

οι άνεργοι, θεωρούνται αντικείμενο επανένταξης, σε περιόδους υπερπροσφοράς εργατικών χεριών αποκλείονται κοινωνικά. Πρόκειται για έναν αποκλεισμό που λειτουργεί και ως μηχανισμός κοινωνικής πειθάρχησης. Οι διακυμάνσεις στην αγορά εργασίας (στενότητα ή προσφορά εργατικής δύναμης) ευθύνονται έμμεσα για αυξομειώσεις στον δείκτη εγκληματικότητας και κατά επέκταση στην πυκνότητα πρακτικών αποκλεισμού (Θ. Αλεξίου, 1998, σσ. 194-195). Κατά αυτόν τον τρόπο, τα μειωμένα προνοιακά προγράμματα δεν αποτελούν ένδειξη μιας αλλαγής βασισμένης στη μειωμένη κρατική παρέμβαση στην κοινωνική ζωή αλλά μιας στροφής σε πιο τιμωρητική προσέγγιση για τον έλεγχο της κοινωνικής περιθωριοποίησης που στηρίζεται στον αποκλεισμό (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 5).

Οι K. Beckett και B. Western (2001, σ. 37επ.) εξέτασαν την ύπαρξη αρνητικής συσχέτισης ανάμεσα στην προνοιακή πολιτική και στα ποσοστά εγκλεισμού και κατά πόσον αυτή η συσχέτιση είναι σταθερή στο χρόνο, αναλύοντας δεδομένα από 50 πολιτείες των Η.Π.Α. το 1975, το 1985 και το 1995¹². Τα αποτελέσματα της έρευνάς τους δείχνουν ότι οι ποινικοί και προνοιακοί θεσμοί υιοθετούν ένα κοινό στόχο: τον έλεγχο της κοινωνικής περιθωριοποίησης. Κατά τη δεκαετία του 1990, οι πολιτείες με λιγότερα προνοιακά προγράμματα είχαν υψηλότερα ποσοστά εγκλεισμού, ενώ οι πολιτείες με ισχυρή προνοιακή πολιτική έτειναν να φυλακίζουν μικρότερο μέρος του πληθυσμού τους. Επίσης, οι πολιτείες με μεγαλύτερη αναλογία φτωχών και αφροαμερικάνων¹³ έτειναν να υιοθετούν την κατασταλτική πολιτική, προκειμένου να ελέγξουν την κοινωνική περιθωριοποίηση. Οι χώρες

¹² Δηλαδή, πριν και μετά τη δεκαετία του 1980, οπότε παρατηρούνται στις Η.Π.Α. φαινόμενα υπερπληθυσμού των κρατουμένων.

¹³ Το ποινικό σύστημα (ιδιαίτερα ο φορέας της αστυνομίας) αποτελεί για αυτούς περισσότερο έναν εχθρικό θεσμό που αντιπροσωπεύει τους λευκούς παρά έναν κοινωνικό θεσμό που υπηρετεί την κοινωνία, εξαιτίας της δυσανάλογης φυλάκισης νέων μαύρων ανδρών. Οι αφροαμερικάνοι, εκτός από την κατασταλτική πολιτική, έχουν να αντιμετωπίσουν την έλλειψη θέσεων εργασίας, το στίγμα της εθνικότητάς τους, την πιθανή ανάμιξή τους με εμπόριο ναρκωτικών και την αποξένωση που συνεπάγεται από τα παραπάνω. Όσοι έχουν απολυθεί υπό όρους ή εξέτισαν την ποινή τους βρίσκονται ανάμεσα σε δύο κόσμους: αφενός προσπαθούν να μην υποτροπιάσουν και επιστρέψουν στη φυλακή και αφετέρου προσπαθούν να ενταχθούν στο μειονοτικό περιβάλλον τους, το οποίο μπορεί να είναι εγκληματογενές, διακινδυνεύοντας έτσι τους όρους απόλυσής τους (E. Anderson, 2001, σ. 121επ.).

που ακολουθούν προνοιακή πολιτική παρουσιάζουν μείωση στα ποσοστά φυλάκισης, ενώ συμβαίνει το αντίθετο σε χώρες με τιμωρητική πολιτική.

Οι σχέσεις ποινικής και προνοιακής πολιτικής επιδρούν και στη διαμόρφωση των επαγγελματικών προοπτικών των πρώην καταδίκων. Οι ίδιοι λόγοι που διέπουν την είσοδο και τον χρόνο παραμονής στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης¹⁴ (το οποίο εστιάζει στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες) λειτουργούν και μετά την έξοδο από αυτό, ρυθμίζοντας την επανατροφοδότηση του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης (εστιάζοντας στους αποφυλακισμένους) με πρώην «πελάτες» του (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 5).

Εφόσον το στερεότυπο του εγκληματία έχει κατασκευασθεί και τα περιθώρια νόμιμης δράσης των ανωτέρω ατόμων έχουν περιορισθεί, τότε δεν τους μένει τίποτα άλλο παρά να ακολουθήσουν το δρόμο που τους υποδεικνύεται¹⁵. Οι ομάδες αυτές απωθούνται στο περιθώριο, αφενός λόγω των αλληλεπιδράσεων που λαμβάνουν χώρα μεταξύ φορέων κοινωνικού ελέγχου, περιβάλλοντος και ατόμων που κατασκευάζουν το έγκλημα και αφετέρου επειδή ο παραβάτης εσωτερικεύει τον στιγματισμό και οργανώνει τον τρόπο ζωής του στο περιθώριο (Θ. Αλεξίου, 1998, σσ. 207-208). Εκτός λοιπόν από τον βασικό μηχανισμό κοινωνικής περιθωριοποίησης που είναι η αγορά εργασίας, εξίσου σημαντικός είναι και ο κοινωνικός έλεγχος που ασκούν οι φορείς εξουσίας (Θ. Αλεξίου, 1998, σσ. 202-203).

1. Η «επικινδυνότητα» ως στρατηγική κοινωνικής περιθωριοποίησης

Από την προηγούμενη ανάλυσή μας συμπεραίνουμε ότι η έλλειψη ή το απόθεμα του εργατικού δυναμικού συνδέεται αντίστοιχα με προνοιακές ή κατασταλτικές πολιτικές. Στην

¹⁴ Βλ. μέρος β', κεφάλαιο 2 σχετικά με το ρόλο των οικονομικών μεταβολών και την διαδικασία λήψης αποφάσεων.

¹⁵ Βλ. σχετικά με το ρόλο του στιγματισμού στην πιθανότητα συνέχισης της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς στις θεωρίες αλληλεπίδρασης ή ετικέτας στην Α. Χάιδου (1996, σσ. 239επ).

περίπτωση του αποθέματος εργατικού δυναμικού, ευάλωτες κοινωνικές ομάδες περιθωριοποιούνται και αποκλείονται κοινωνικά¹⁶, διότι θεωρούνται «επικίνδυνες». Η έννοια της επικινδυνότητας¹⁷ συναρτάται με συλλογικές ιδιότητες – φυλετικά χαρακτηριστικά, τρόπος ζωής, οικονομική κατάσταση – ομάδων, οι οποίες θεωρούνται ότι συνιστούν διακινδύνευση για την κοινωνική τάξη. Αυτά τα χαρακτηριστικά οδηγούν στην ταύτιση αντικοινωνικής παραβατικότητας και εγκληματικότητας, αντιστρατεύοντας κάθε προσπάθεια επανένταξης στην αγορά εργασίας (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 9επ.). Η κοινωνική επικινδυνότητα¹⁸ λειτουργεί, ουσιαστικά, ως νομιμοποίηση της εξουδετέρωσης του εγκληματία, ως κριτήριο ταξινόμησης μέσα στη φυλακή αλλά και ανάμεσα στις πολιτικές εγκλεισμού και τις πολιτικές ήπιου ελέγχου.

Ήδη από την εποχή της παραδοσιακής εγκληματολογίας, οι κοινωνιολόγοι του εγκλήματος δεν αμφέβαλαν ποτέ για την ύπαρξη «επικίνδυνων» κοινωνικών ομάδων, των παραβατών, οι οποίοι αποτελούσαν ιδιαίτερα «είδη» ανθρώπων, διαφορετικών από τους νομοταγείς πολίτες («οι απροσάρμοστοι» και «οι νομοταγείς»). Μέσω της διάκρισης των πολιτών σε νομοταγείς και παραβάτες, αναδεικνύεται το «κοινωνικό μειονέκτημα» των παραβατών. Το τιμωρητικό σύστημα στοχεύει στη δημιουργία ενός «αποθέματος ατόμων υποψηφίων αντικειμένων εκμετάλλευσης για συμβολικούς δραματουργικούς σκοπούς ή εξίλαστηρίων θυμάτων της οργής μιας κοινωνίας που ταραάζεται» (M. Foucault, στο I.

¹⁶ Στον επιστημονικό και καθημερινό λόγο διαπιστώνεται μία σύγχυση σχετικά με την εννοιολόγηση και τον προσδιορισμό των αποκλεισμένων ατόμων και ομάδων. Η σύγχυση αυτή εκδηλώνεται και με την αδυναμία διατύπωσης με σαφήνεια ενός ορισμού της έννοιας «κοινωνικός αποκλεισμός» (Τ. Καβουνίδη, 1996, σσ. 51-52, Γ. Τσιάκαλος, 1998, σσ. 40-41, Ι. Τσίγκανου, 1997, σ. 52, της ίδιας, 2002, σ. 23,) αλλά και από την επισκόπηση σύγχρονων κοινωνιολογικών θεωριών (Ι. Τσίγκανου, 1997, σ. 52, της ίδιας, 2002, σ. 23).

¹⁷ Η έννοια της επικινδυνότητας μπορεί να εκδηλωθεί στο πλαίσιο του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης στις πρακτικές του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, στις αναπαραστάσεις για την εγκληματικότητα, στο λόγο που εκπέμπουν οι φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, στα αποτελέσματα που παράγει η χρήση της επικινδυνότητας στο κοινωνικό πεδίο (ενίσχυση του ρόλου του κράτους στη διαχείριση κοινωνικών κρίσεων, νομιμοποίηση των κατασταλακτικών μηχανισμών, κ.ά.) (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2000, σ. 523επ.).

¹⁸ Η έννοια της κοινωνικής επικινδυνότητας είναι αποτέλεσμα εντάσεων, αλληλοδράσεων και συγκρούσεων που αναπτύσσονται σε ένα δίκτυο υπηρεσιών πρόνοιας, κατάρτισης, απασχόλησης, κοινωφελών υπηρεσιών και ποινικού τομέα (Τ. Pitch, 1995, σσ. 20-21).

Τσίγκανου, 1997, σ. 57). Η εμμονή στην αντίληψη για την «επικινδυνότητα» των τελευταίων¹⁹ συνεχίζει να στηρίζει τη νομιμοποίηση των κατασταλτικών μηχανισμών άσκησης ελέγχου (Ι. Τσίγκανου, 1997, σ. 57).

Παρά την υποχώρηση των παραπάνω ιδεών, οι οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες των τελευταίων δύο δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα υπογράμμισαν μια επιστροφή στην αντίληψη ότι οι ρίζες του εγκλήματος βρίσκονται στα χαρακτηριστικά των ατόμων (Ι. Τσίγκανου, 2002, σ. 44). Τα σύγχρονα δεδομένα προτείνουν μια αναβίωση της κλασικής ανταποδοτικής – τιμωρητικής αντίληψης που καλλιεργεί την επανεμφάνιση της φιλοσοφίας του δυσλειτουργικού προτύπου της εγκληματικότητας για την κοινωνική ευταξία (οι εγκληματίες είναι «επικίνδυνου» για την κοινωνική συνοχή), επαναφέροντας την έμφαση στον εγκληματία (Ι. Τσίγκανου, 2002, σσ. 47-48).

Από την άλλη, η σύνδεση της υψηλής καταγραμμένης εγκληματικότητας με τους κινδύνους διάρρηξης του κοινωνικού ιστού επιστρατεύει μηχανισμούς ποινικοποίησης συμπεριφορών προς μια κατεύθυνση κοινωνικής άμυνας και προστασίας. Κατά συνέπεια, μια νέα ερμηνευτική πρόταση των σύγχρονων κοινωνικών δεδομένων μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση των επιπτώσεων του δυσλειτουργικού προτύπου της εγκληματικότητας, αναδιατυπώνοντας τις έννοιες της «κοινωνικής αποστέρησης» και του «κοινωνικού μειονεκτήματος» της παραβατικότητας (Ι. Τσίγκανου, 2002, σσ. 48-49).

Η έννοια της «κοινωνικής αποστέρησης» σημαίνει αδυναμία πρόσβασης στα μέσα ικανοποίησης βασικών αναγκών και η έννοια του «κοινωνικού μειονεκτήματος» αναπροσδιορίζεται στη βάση της περιθωριοποίησης από την αγορά εργασίας.

¹⁹ Ο χαρακτηρισμός των ευάλωτων στον κοινωνικό έλεγχο κοινωνικών ομάδων ως «επικίνδυνων», θα μπορούσε να μελετηθεί στο πλαίσιο της θεωρίας της αλληλεπίδρασης (βλ. σχετικά με τη θεωρία στην Ε. Λαμπροπούλου, 1994, σ. 115, Α. Χάιδου, 1996, σ. 239 επ.). Πρόκειται για αποτέλεσμα χαρακτηρισμού ως τέτοιων από άλλους ανθρώπους, που τους συμφέρει να έχουν εξιλαστήρια θύματα προκειμένου να αποποιούνται τις ευθύνες. Όπως στην περίπτωση του εγκληματία, έτσι και στην περίπτωση των «επικίνδυνων» ομάδων, καθορίζονται ως έτσι από την αντίδραση του κοινωνικού συνόλου στην προσβολή συγκεκριμένων προσδοκιών του. Εκείνοι οι οποίοι έχουν ορισμένες ιδιότητες, ανήκουν σε κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα ή σε μειονότητες, είναι περισσότερο ευάλωτοι στο στίγμα, στον χαρακτηρισμό τους ως επικίνδυνων από τον επίσημο - κυρίως - κοινωνικό έλεγχο από εκείνους που ανήκουν στις ανώτερες τάξεις, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στον αποκλεισμό τους και στη υιοθέτηση αυτού του ρόλου.

αποκλεισμός²⁰ ερμηνεύεται ως συνέπεια της εξειδίκευσης, του οικονομικού καταμερισμού εργασίας και αντανακλά κοινωνικές διακρίσεις και ανισότητες, μόνο όταν τα κοινωνικά σύνορα παρεμποδίζουν την άσκηση ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών συμμετοχής στις διαδικασίες κοινωνικής ανταλλαγής (Ι. Τσίγκανου, 1998, σ. 249επ.), οδηγώντας κατά αυτόν τον τρόπο «άτομα και κοινωνικές ομάδες από τη ζώνη της κοινωνικής ένταξης σε απομακρυσμένες ζώνες, σε ζώνες κοινωνικής ευπάθειας και από εκεί στη «no man's land» του αποκλεισμού» (R. Castel, στο Γ. Π. Νικολόπουλος, 2000).

Στη σύγχρονη κοινωνία των αποκλεισμών το πρόβλημα είναι η εκμετάλλευση των κοινωνικών μειονεκτημάτων ατόμων και ομάδων²¹. Η έννοια του αποκλεισμού υποδηλώνει μια αίσθηση πλεονάσματος παρά σπανιότητας σε συνθήκες εκμετάλλευσης και αδυναμίας. Το πλεόνασμα αυτό δεν είναι μόνο περιθωριακό αλλά περιλαμβάνει πλέον και τμήμα του πληθυσμού το οποίο πριν συμμετείχε στην ανάπτυξη²². Η κατηγοριοποίηση σε ομάδες αποκλεισμένων (οι «μέσα» και οι «έξω») έχει ως συνέπεια το στιγματισμό των πληθυσμών μέσω του ορισμού και της ταξινόμησης. Το λεξιλόγιο επικυρώνει την απόσταση ανάμεσα στους «αποκλεισμένους» και «ενταγμένους» (Γ. Πετράκη, 1998, σ. 22), καλύπτοντας διαδικασίες εκμετάλλευσης και κυριαρχίας («ανεργία αποκλεισμένων», «αποκλεισμένοι πολίτες») (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2000, σ. 522).

²⁰ Παρά την αδυναμία ορισμού του όρου «κοινωνικός αποκλεισμός», υπάρχει συμφωνία ως προς το ότι κοινά στοιχεία των ομάδων των κοινωνικών αποκλεισμένων είναι η παρεμπόδιση στην απορρόφηση δημοσίων και κοινωνικών αγαθών, όπως της εκπαίδευσης, του συστήματος υγειονομικής περίθαλψης, της αγοράς εργασίας, των δημόσιων υπηρεσιών, η έλλειψη των οποίων οδηγεί στην οικονομική ανέχεια και στην περιθωριοποίηση (Γ. Πανούσης, 2002, σ. 419, Α. Τριχοπούλου, 2002, Γ. Τσιάκαλος, 1998, σσ. 59-62,), η έλλειψη δυνατότητας άσκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων του ατόμου χωρίς βοήθεια, ο στιγματισμός των ατόμων και των περιοχών που κατοικούν (Τ. Καβουνίδη, 1996, σ. 52, Γ. Πανούσης, 2002, σ. 419).

²¹ Εμφανίζεται μια Νέα Ποινολογία που παρεμβαίνει στη ζωή των ανθρώπων όχι για την αποκατάστασή τους, όπως συνέβαινε με την Παλιά Ποινολογία, αλλά για τη διαχείριση της επικινδυνότητας. Η φυλακή πλέον λειτουργεί για τη διαχείριση των ανεπιθύμητων πληθυσμών (E. Carrabine, 2000, σ. 326).

²² Ο κοινωνικός αποκλεισμός, σύμφωνα με την Γ. Πετράκη (1998, σ. 20), είναι το εργαλείο περιγραφής και ορισμού της εξόδου από την κοινωνική κανονικότητα πληθυσμών που στην προηγούμενη κατάσταση διέθεταν δυναμικό κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Στο πλαίσιο του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης η έννοια της επικινδυνότητας ακολουθεί τη στρατηγική του αποκλεισμού και της ενσωμάτωσης²³ (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2000, σ. 523επ.). Η νομοθετική πρόβλεψη (πρωτογενής ποινικοποίηση) και η επιβολή και έκτιση (δευτερογενής ποινικοποίηση) του μέτρου της προσωρινής κράτησης, μιας ποινής κύριας ή παρεπόμενης ή ενός μέτρου ασφαλείας συνεπάγονται διαβαθμισμένες μορφές αποκλεισμού για την «πελατεία» του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, εφόσον θίγουν την ελευθερία μετακινήσεων ή/ και την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες. Οι σημερινές συνθήκες απορρύθμισης της κοινωνικής και οικονομικής ζωής ωθούν ομάδες πληθυσμού στην περιθωριοποίηση από την αγορά εργασίας και την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2000).

Ο φτωχός, ο χωρίς εργασία, δεν νοιώθει μόνο απροστάτευτος ή στερημένος από αγαθά και υπηρεσίες αλλά και άχρηστος. Η συνειδητοποίηση της αποστέρησης και της αδυναμίας απόλαυσης δημοσίων αγαθών οδηγεί στην αφομοίωση του στίγματος και της ετικέτας της «μειονότητας των χειρίστων», με συνέπεια να αρχίζει αυτή η μειονότητα να ζει έξω από τους δημοκρατικούς θεσμούς και να αναζητεί τρόπους επιβίωσης στην παρανομία, απορρίπτοντας αυτούς που την απέρριψαν. Η σύνδεση της φτώχειας με την κοινωνική υποβάθμιση και με την αδυναμία πρόσβασης στα δημόσια αγαθά έχει ως συνέπεια την αντικοινωνική συμπεριφορά ή το έγκλημα. Ο περιττός, ο απόκληρος, ο παραγωγικά άχρηστος αποκτά την ετικέτα του «επικίνδυνου». Όσο αυξάνεται η ανεργία τόσο πληθαίνουν και οι προκαταλήψεις έναντι των ανέργων αλλά κι όλων των κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων. Ο φτωχός

²³ Ο μελετητής της κοινωνικής πραγματικότητας του κοινωνικού αποκλεισμού διαπιστώνει ότι η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού γίνεται κατανοητή μέσω των στρατηγικών καταπολέμησής του και της ανάλυσης αυτών των στρατηγικών που επικεντρώνονται κυρίως στην αποκάλυψη των μηχανισμών που σχετίζονται με το εννοιολογικό του αντίθετο, δηλαδή με την έννοια της «ενσωμάτωσης», της «ένταξης», της «προσαρμογής». (Ι. Τσίγκανου, 1997, σ. 53). Στις Η.Π.Α. μέσα από αυτές τις διαδικασίες ελέγχονται οι μειονεκτούντες (K. Beckett & B. Western, 2001, σσ. 37-38). Οι διαδικασίες ή τα καθεστώτα ενσωμάτωσης (inclusive regimes) δίνουν έμφαση στην ανάγκη βελτίωσης και ένταξης του περιθωριοποιημένου στην κοινωνία και στις κοινωνικές συνέπειες της περιθωριοποίησης, για αυτό και χαρακτηρίζονται κυρίως από προνοιακά προγράμματα. Τα καθεστώτα αποκλεισμού (exclusionary regimes) δεν ασχολούνται με την αναδιαμόρφωση της φύσης του παρεκκλίνοντα, αντιθέτως τείνουν να στιγματίζουν τους κοινωνικά περιθωριοποιημένους, μέσω τιμωρητικών πολιτικών και όχι προνοιακών.

θεωρείται επικίνδυνος και επομένως πρέπει να αντιμετωπιστεί (με ποινή φυλάκισης) (Γ. Πανούσης, 2002 σ. 414 επ.).

Ουσιαστικά περνάμε από την κοινωνία της ενσωμάτωσης στην κοινωνία του αποκλεισμού, σηματοδοτώντας το «θάνατο της κοινότητας (...) τη δημιουργία ταυτότητας απελπισίας, κοινωνικής εξαθλίωσης, χωρίς προσδοκίες και μέλλον» (Γ. Πανούσης, 2002, σ. 219).

2. Ο ρόλος του «πολιτισμικού κεφαλαίου» και του «κοινωνικού φράγματος» στην διαχείριση των «επικίνδυνων» ατόμων στο πλαίσιο της αγοράς εργασίας

Μέσα από τη διερεύνηση του πλέγματος των σχέσεων που συνθέτουν τη σύγχρονη έννοια του όρου «κοινωνικός αποκλεισμός», το κοινωνικό μειονέκτημα της παραβατικότητας αναδιατυπώνεται στη βάση της ανισότητας των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών ευκαιριών που παρέχονται στους σύγχρονους παραβάτες, μέσα από την λογική α) του «πολιτισμικού κεφαλαίου» και β) του «κοινωνικού φράγματος» (Ι. Τσίγκανου, 1997, σσ. 60-61, της ίδιας, 1998, σ. 250 επ., της ίδιας, 2002, σ. 49). Γίνεται, δηλαδή, μέσα από αυτές τις συγκεκριμένες θεωρίες μια προσπάθεια εξήγησης της κοινωνικής περιθωριοποίησης και του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας.

Α) Ο επαγγελματικός προσανατολισμός, οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες, η δυνατότητα επιλογής της θέσης εργασίας και ο ρυθμός κοινωνικής κινητικότητας θεωρούνται δείκτες κοινωνικής δικαιοσύνης ή αδικίας (Ι. Τσίγκανου, 1997, σ. 61-63, της ίδιας, 1998, σσ. 250-251). Η ζήτηση εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού, που προϋποθέτει επένδυση στην απόκτηση τίτλων σπουδών, θεωρείται – σύμφωνα με την τεχνοκρατική θεωρία ή θεωρία του «πολιτισμικού κεφαλαίου» – ανάλογη με την τεχνολογική ανάπτυξη μιας κοινωνίας (Ι. Τσίγκανου, 1998, σ. 251επ.). Εμπειρικές αναλύσεις δείχνουν ότι στις τεχνολογικά προηγμένες κοινωνίες παρατηρήθηκε μείωση του ποσοστού θέσεων εργασίας για

ημειδικομένο και ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Η επέκταση της ζήτησης για ειδίκευση αποδίδεται στην ανάπτυξη τεχνολογικής και επιστημονικής γνώσης που έχει οδηγήσει σε επένδυση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και στην επαγγελματική κατάρτιση για προμήθεια εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού. Η προσφορά και η ζήτηση των τεχνικών και επιστημονικών ειδικοτήτων γίνονται με βάση τη «χωρητικότητα» της αγοράς εργασίας, ενώ η τεχνολογική πρόοδος οδηγεί στη διεύρυνση του εργατικού δυναμικού που διεκδικεί, μέσω της απόκτησης προσόντων, πρόσβαση σε θέσεις που προορίζονταν για περιορισμένο αριθμό κοινωνικών μελών.

Αφενός η ανταποδοτική αξία της επένδυσης στην εκπαίδευση και στην επαγγελματική κατάρτιση και η ικανότητα απορροφητικότητας αμφισβητείται²⁴, αφετέρου όμως σημειώνεται αυξημένη ανάγκη για επένδυση στην εκπαίδευση και στην επαγγελματική κατάρτιση («προσοντισμός» και ενίσχυση του βιογραφικού με επένδυση σε «πολιτισμικό κεφάλαιο»). Αυτή η τάση ενισχύεται και από τις αναδιαρθρώσεις της αγοράς εργασίας, καθώς οι πρακτικές συγχώνευσης, αναδόμησης στη βάση της βιωσιμότητας, παραγωγικότητας και αντοχής στο παιχνίδι του ανταγωνισμού παρέχουν ελάχιστες εγγυήσεις για σταθερή απασχόληση και προώθηση καριέρας. Οι νέοι κανόνες πρόσβασης στην αγορά εργασίας έχουν προσθέσει στα κριτήρια επιλογής υποψηφίων την εξειδικευμένη γνώση, τη βαρύτητα των κοινωνικών ποιοτικών χαρακτηριστικών του γένους, της εθνικής ταυτότητας, του «κοινωνικού υπόβαθρου» (Ι. Τσίγκανου, 1998, σσ. 254-255).

Β) Παρά την αυξανόμενη επένδυση σε πολιτισμικό κεφάλαιο («τυπικά» προσόντα) που σημειώνεται στις τεχνολογικά αναπτυγμένες κοινωνίες, άτομα με διαφορετικό κοινωνικό

²⁴ Το τεχνολογικό παράδειγμα αμφισβητείται σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο: σε θεωρητικό, η αναπαραγωγή της κοινωνικής θέσης των μεσαίων, ιδίως, κοινωνικών στρωμάτων εξαρτάται από την πρόσβαση σε συγκεκριμένες επαγγελματικές δραστηριότητες που απαιτούν «εφόδια». Αυξανόμενος αριθμός των ατόμων που αποκτούν τυπικά προσόντα αποτελεί σύμπτωμα υπερπληθισμού τυπικών προσόντων. Σε εμπειρικό, η σχέση εκπαίδευσης και δομής απασχόλησης δεν αποτελεί προϊόν επικράτησης του αξιοκρατικού δόγματος, καθώς οι εξελίξεις στην αγορά εργασίας εξαρτώνται από τα ακαδημαϊκά προσόντα και τις στάσεις των εργοδοτών. Άτομα με ίδια ακαδημαϊκά προσόντα και επαγγελματική εμπειρία, αλλά με διαφορές στο χρώμα, στην εθνικότητα, κ.λπ. δεν έχουν ίδιες ευκαιρίες στο παιχνίδι του ανταγωνισμού (Ι. Τσίγκανου, 1997, σσ. 64-65, της ίδιας 1998, σσ. 252-253, της ίδιας, 2002, σ. 52).

υπόβαθρο αλλά με ίδια «τυπικά» προσόντα δεν έχουν τις ίδιες ευκαιρίες στο παιχνίδι του ανταγωνισμού και στην αγορά εργασίας, εξαιτίας των ανωτέρω διαφορετικών κοινωνικών χαρακτηριστικών. Η θεωρία του «κοινωνικού φράγματος» εστιάζει στη σημασία της κοινωνικής θέσης, η οποία αποτελεί «φράγμα» στη συμμετοχή στο σύστημα της μαζικής εκπαίδευσης και στην αγορά εργασίας ευάλωτων στην επίσημη κοινωνική αντίδραση ατόμων, αποκλείοντας αυτά τα άτομα από το παιχνίδι του ανταγωνισμού. Συγκεκριμένα:

Οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες στη σύγχρονη εποχή υποφέρουν από υπερπληθυσμό εξειδικευμένων και ανέργων, κάνοντας πιο έντονο τον ανταγωνισμό. Τα σύγχρονα φαινόμενα αποκλεισμού ερμηνεύονται στη βάση της έννοιας της κοινωνικής θέσης, σύμφωνα με τη θεωρία του «κοινωνικού φράγματος» (Ι. Τσίγκανου, 1998, σ. 256επ.). Η αξία της έννοιας της «κοινωνικής θέσης» («status») επιβεβαιώνεται ως κυρίαρχη στην οριοθέτηση των συνόρων των κοινωνικών ομάδων (Ι. Τσίγκανου, 1998, σ. 256επ., της ίδιας, 2002, σ. 56). Η έννοια αυτή χρησιμοποιήθηκε από τον Μ. Weber με τον όρο «φράγμα» για να αναφερθεί σε μια διαδικασία όπου μια κοινωνική ομάδα μονοπωλεί αγαθά και ευκαιρίες αποκλείοντας την πρόσβαση σε άτομα εκτός ομάδας, που θεωρούνται «κατώτερα» (Ι. Τσίγκανου, 1997, σσ. 61-63, της ίδιας, 2002, σ. 56).

Τα κοινωνικά φράγματα λειτουργούν αποκλειστικά τόσο ως προς την κατεύθυνση της απόκτησης και της διατήρησης της γνώσης όσο και ως προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της απασχόλησης ατόμων με ηχηρά προσόντα, καθιστώντας απαγορευτική κάθε δυνατότητα πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες σε άτομα με διαφορετικό κοινωνικό υπόβαθρο²⁵. Με αυτό τον τρόπο επιβεβαιώνεται «η θέση των παραβατών σε μια κοινωνία μη ευκαιριών» (Ι. Τσίγκανου, 1997, σσ. 64-65).

²⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το πρόγραμμα «Leonardo» της Ε. Ε., το οποίο είχε ως στόχο την καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας των «κοινωνικά μειονεκτούντων νέων», μέσω προγραμμάτων εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης (J. Tsiganou et. al., 1999, Ι. Τσίγκανου, 1998, σ. 249). Η έρευνα κατέληξε ότι η πρόσβαση αυτών των νέων σε αυτά τα προγράμματα ήταν περιορισμένη. Τα προσφερόμενα προγράμματα και η πενιχρή οικονομική ενίσχυση των χρηστών και των εμπλεκόμενων φορέων αδυνατούν να διαπεράσουν τα φράγματα των ομάδων που ασκούν εξουσία αποκλεισμού κοινωνικών μελών (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 11).

Τα άτομα που είναι «ευάλωτα» στην άτυπη και επίσημη κοινωνική αντίδραση αφενός «μειονεκτούν» αναφορικά με τις δυνατότητες, τις ευκαιρίες και την ευκολία πρόσβασης στις σύγχρονες αγορές εργασίας²⁶ και αφετέρου «υπερεκπροσωπούνται» ανάμεσα στις κοινωνικές κατηγορίες των φτωχών, των άστεγων, των παραβατών, των μακροχρόνια ανέργων, των εγκλείστων²⁷. Στην προσπάθεια εξασφάλισης μιας θέσης εργασίας, η «κοινωνική θέση» του εγκληματία αναπροσδιορίζεται με βάση τις σχεδόν ανύπαρκτες δυνατότητες ένταξης και παραμονής στην αγορά εργασίας (Ι. Τσίγκανου, 2002, σσ. 57-58).

Οι οπαδοί της θεωρίας του κοινωνικού φράγματος ή της μονοπωλιακής εκδοχής του κοινωνικού αποκλεισμού, επομένως, υποστηρίζουν ότι στις δυτικές καπιταλιστικές κοινωνίες σημειώνεται στροφή προς τον αποκλεισμό διαφόρων κοινωνικών ομάδων, μέσω δύο τεχνασμάτων που χρησιμοποιεί η αστική τάξη για να συντηρείται: α) το ιδιοκτησιακό καθεστώς και β) τα ακαδημαϊκά – επαγγελματικά προσόντα. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς εμποδίζει την πρόσβαση ευάλωτων κοινωνικών ομάδων στα μέσα παραγωγής και των καρπών τους και ο «προσοντισμός» ελέγχει και κατευθύνει την είσοδο των παραπάνω σε θέσεις απασχόλησης κατά τον καταμερισμό εργασίας. Και τα δύο τεχνάσματα περιορίζουν την πρόσβαση σε ανταμοιβές και πρόνοια (Ι. Τσίγκανου, 1998, σ. 257, της ίδιας 2002, σσ. 56-57).

α) Οι κανόνες απασχόλησης δεν στηρίζονται πλέον στην αξιοκρατία αλλά στη δυναμική της αγοράς εργασίας, με συνέπεια η εκπαιδευτική διαδικασία να μην εγγυάται πλέον ίσες ευκαιρίες για όλους. Η εργασία έχει γίνει η μοναδική σχεδόν ταυτότητα που προσδίδει αξία στο άτομο (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2000, σσ. 526-527): η θέση που κατέχει κάποιος στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας εξασφαλίζει και τη συμμετοχή του σε ευρύτερα δίκτυα

²⁶ Δεν μπορούν όλοι να απολαύσουν τα παγκόσμια δημόσια αγαθά αν και παράγονται από όλους (Γ. Πανούσης, 2002, σ. 413).

²⁷ Οι εγκλείστοι αποτελούν ένα κοινωνικό στρώμα που σωματοποιείται από τους περιθωριοποιημένους από την αγορά εργασίας, τα μέλη του χαρακτηρίζονται από αποστέρηση πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες σε μεγαλύτερο βαθμό από εκείνο του ανειδίκευτου εργάτη και έχουν το δικό τους υποπολιτισμικό πρότυπο συμπεριφοράς (Ι. Τσίγκανου, 2002, σ. 34).

εταιρικότητας, ενώ ο αποκλεισμός από αυτήν έχει συνέπειες τον αποκλεισμό στα υπόλοιπα επίπεδα της κοινωνικής ζωής.

β) Τα συστήματα μαζικής δημόσιας εκπαίδευσης δεν εγγυώνται πλέον την ισότητα ευκαιριών σε όλες τις κοινωνικές ομάδες. Η νομιμοποίηση ενός αγοραίου συστήματος παραπαιδείας (φροντιστηρικό σύστημα της παραπαιδείας, ιδιωτικά σχολεία και πανεπιστήμια) καλλιεργεί κλίμα ανισοτήτων σε βάρος εκείνων που αδυνατούν να λάβουν μέρος στον αγώνα της επένδυσης σε πολιτισμικό κεφάλαιο (Ι. Τσίγκανου, 2002, σ. 57).

«Η μεταβαλλόμενη σχέση ανάμεσα στην εκπαίδευση και την εργασιακή διαστρωμάτωση κατανοείται (...) ως αποτέλεσμα σύγκρουσης κοινωνικών ομάδων για την απόκτηση και διατήρηση “σπανίων πρώτων υλών και αγαθών”, όπως το εισόδημα, τα προσόντα και οι θέσεις στη δομή της απασχόλησης. Στις σύγχρονες συνθήκες η αναπαραγωγή της κοινωνικής θέσης των μεσαίων στρωμάτων εξαρτάται σημαντικά από την πρόσβαση σε συγκεκριμένες επαγγελματικές δραστηριότητες που απαιτούν προκαθορισμένα “εφόδια”. (...) Ο αυξανόμενος αριθμός των ατόμων που επιδιώκουν και αποκτούν τυπικά προσόντα, αποτελεί σύμπτωμα υπερπληθωρισμού τυπικών προσόντων (...) μάλλον, παρά αντανάκλαση της διεύρυνσης των κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών» (Ι. Τσίγκανου, 2002, σσ. 51-52).

III. Συμπεράσματα πρώτου μέρους

Ανακεφαλαιώνοντας, η υποχώρηση του κράτους πρόνοιας (δεκαετίες 1960 και 1970 στις Η.Π.Α. και δεκαετία 1980 στην Ευρώπη) και η στροφή στην κατασταλτική πολιτική συμβάδιζε με την έναρξη των διαδικασιών απορρύθμισης της αγοράς εργασίας και την περιθωριοποίηση ευάλωτων στον επίσημο κοινωνικό έλεγχο κοινωνικών ομάδων. Βασικό μηχανισμό αυτής της κοινωνικής περιθωριοποίησης αποτελεί η αγορά εργασίας, η οποία επηρεάζει άμεσα το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, ανεξάρτητα από την

καταγραμμένη εγκληματικότητα: η μαζική έξοδος εργατικού δυναμικού (αύξηση ανεργίας) εντείνει την ενεργοποίηση της ποινικής καταστολής, ενώ σε περιόδους χαμηλότερης ανεργίας ενεργοποιείται η προνοιακή πολιτική.

Η εντονότερη ποινική καταστολή συνεπάγεται την εμπλοκή περισσότερων ατόμων στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και συγκεκριμένα στο πεδίο του εγκλεισμού. Πρόκειται για ευάλωτες κοινωνικές ομάδες που περιθωριοποιούνται, καθώς στιγματίζονται ως «επικίνδυνες», νομιμοποιώντας τους κατασταλτικούς μηχανισμούς άσκησης κοινωνικού ελέγχου ως μέσο αντιμετώπισης της κοινωνικής περιθωριοποίησης. Οι ομάδες αυτές έχουν διαφορετική κοινωνική θέση από την αντίστοιχη των ομάδων που ανήκουν σε ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, οι οποίες εμποδίζουν τις πρώτες να έχουν τις ίδιες ευκαιρίες στο παιχνίδι του ανταγωνισμού και στην αγορά εργασίας, εντείνοντας τον αποκλεισμό που υφίστανται. Όμως, η εμπλοκή με το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, αυξάνει και τις πιθανότητες επιστροφής στο ποινικό σύστημα, το οποίο λειτουργεί, εντέλει, ως αφετηρία και κατάληξη διαδικασιών κοινωνικού αποκλεισμού. Σε αυτές τις διαδικασίες σημαντικό ρόλο παίζει ο υπερπληθυσμός των κρατουμένων, ο οποίος δημιουργείται από την εμπλοκή και απεμπλοκή από το ποινικό σύστημα.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ

I. Φαινομενολογία του υπερπληθυσμού των κρατουμένων

Η αγορά εργασίας και ο κοινωνικός έλεγχος αποτελούν βασικούς μηχανισμούς κοινωνικής περιθωριοποίησης: αφενός το πλεόνασμα του εργατικού δυναμικού εντείνει την ποινική καταστολή και αφετέρου ο έλεγχος που ασκούν οι φορείς εξουσίας οδηγεί τα άτομα των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (νέοι, άνεργοι, μετανάστες) στον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση, καθώς αυτές οι ομάδες εντοπίζονται πιο εύκολα από τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο. Η εμπλοκή, κυρίως των παραπάνω ομάδων, με το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και πολύ περισσότερο ο εγκλεισμός επιδρά όχι μόνο στην διαμόρφωση του φαινομένου του υπερπληθυσμού αλλά και στην όξυνσή του, εμποδίζοντας την αποκατάσταση πρώην παραβατών στην αγορά εργασίας και (επανα)τροφοδοτώντας το ποινικό σύστημα με «πρώην πελάτες» του.

1. Ορισμός και μονάδες μέτρησης

Τη δεκαετία του 1980, τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη αντιμετώπιζαν σημαντική αύξηση του πληθυσμού των ποινικών κρατουμένων σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες, αποκαλύπτοντας τη διαφορά ανάμεσα στον αριθμό των κρατουμένων και τη χωρητικότητα των φυλακών (P. Tournier, 1994, σ. 89). Ο πληθυσμός των ποινικών κρατουμένων αποτελείται από τις κατηγορίες των υποδικών, στους οποίους έχει επιβληθεί το μέτρο της προσωρινής κράτησης ή προφυλάκισης και των καταδικών σε στερητική της ελευθερίας ποινή, όταν δεν συντρέχει κάποιος λόγος για την αναστολή της εκτέλεσης της ποινής που τους επιβλήθηκε ή για τη μετατροπή της σε χρηματική. Στον πληθυσμό αυτό

συμπεριλαμβάνονται και οι κρατούμενοι στους οποίους έχουν επιβληθεί μέτρα ασφαλείας (για παράδειγμα, οι ψυχικά πάσχοντες) και οι ανήλικοι, στους οποίους έχουν επιβληθεί αναμορφωτικά μέτρα, θεραπευτικά μέτρα ή ποινικός σωφρονισμός (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2003-2004, σ. 1).

Το μέγεθος του υπερπληθυσμού εκφράζεται ως συνάρτηση της αντικειμενικής χωρητικότητας των υφιστάμενων καταστημάτων εγκλεισμού με τον πραγματικό αριθμό των κρατουμένων σε μια δεδομένη χρονική διάρκεια. Το μέγεθος αυτό εξαρτάται κυρίως από τρεις παραμέτρους: τη συχνότητα απαγγελίας του μέτρου της προσωρινής κράτησης, την δυνατότητα μετατροπής της στερητικής της ελευθερίας ποινής σε χρηματική, τη χορήγηση αδειών και την απονομή της υπό όρους απόλυσης (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2003-2004, σ. 1). Ο πληθυσμός των ποινικών κρατουμένων περιλαμβάνει γενικά όλες τις περιπτώσεις εγκλεισμού ύστερα από απόφαση κάποιου φορέα του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

Το απόθεμα (stock) των κρατουμένων αυξάνει κυρίως σε σχέση με τη διάρκεια του χρόνου έκτισης της ποινής και αποτελεί την κύρια αιτία για τη δημιουργία του υπερπληθυσμού των φυλακών. Ουσιαστικά «το πρόβλημα εμφανίζεται όταν ο μακροχρόνιος εγκλεισμός του υπόδικου και κατάδικου πληθυσμού οδηγεί στη δημιουργία σταθερού αποθέματος (stock) κρατουμένων για μεγάλο χρονικό διάστημα, γεγονός που οφείλεται στις παραπάνω παραμέτρους»²⁸ (Γ. Π. Νικολόπουλος, 1993-1995, σ. 312) ή σύμφωνα με τον G. Houchon, «η άνοδος των ελαχίστων ορίων των ποινών σηματοδοτεί μια αύξηση στις τιμές του αποθέματος των κρατουμένων (stock) που αποτελεί και τον πρωταρχικό ενδογενή παράγοντα του σωφρονιστικού υπερπληθυσμού» (G. Houchon, 2000, σ. 274).

Σύμφωνα με τον Mauss (στο L. Wacquant, 2001, σ. 200), ο υπερπληθυσμός των κρατουμένων αποτελεί ένα «έργο συλλογικής βούλησης» και όταν μιλάμε για ανθρώπινη

²⁸ Δηλαδή, στην εκτεταμένη χρήση προσωρινής κράτησης, στη μεγάλη διάρκεια ποινών, στη φειδωλή χορήγηση αδειών και υπό όρων απολύσεων (Γ. Π. Νικολόπουλος, 1993-1995, σ. 312).

βούληση εννοούμε την επιλογή²⁹ μεταξύ διαφορετικών εναλλακτικών λύσεων. Οι εκάστοτε επιλογές θα πρέπει να αξιολογούνται κάθε φορά (L. Wacquant, 2001, σ. 200), ενώ η επιλογή της πολιτικής αντιμετώπισης του υπερπληθυσμού εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο το πρόβλημα θα συνεχίσει να υπάρχει στο μέλλον (A. Blumstein, J. Cohen & D. H. Miller, 1980, σ. 1). Ο υπερπληθυσμός των κρατουμένων είναι «αποτέλεσμα συγκεκριμένων επιλογών και πολιτικών αποφάσεων, οι οποίες πρέπει να συζητηθούν στο τραπέζι του δημοκρατικού διαλόγου» (L. Wacquant, 2001, σ. 200).

Στο πλαίσιο αυτών των αποφάσεων συναντάμε και την ανάγκη ελέγχου του μεγέθους του πληθυσμού των κρατουμένων (Γ. Π. Νικολόπουλος, 1993-1995, σ. 311) και την εξέταση της έκτασης της χρήσης της φυλακής ως τόπου έκτισης μιας ποινής. Ο G. Houchon (2000, σσ. 263-264) προτιμά τον όρο «υπερφυλακοποίηση», αντί του όρου «υπερπληθυσμός», ο οποίος παραπέμπει αποκλειστικά στην χωρητικότητα, ενώ το ποινολογικό ενδιαφέρον έγκειται κυρίως στη χρήση του εγκλεισμού, εξαιτίας της επιβολής ολοένα και μεγαλύτερης διάρκειας ποινών. Ο έλεγχος του μεγέθους του έγκλειστου πληθυσμού και η εξέταση της έκτασης της χρήσης της φυλακής αποτελούν τους σπουδαιότερους συντελεστές για τη διατήρηση της ισορροπίας του συστήματος της φυλακής, αλλά επηρεάζουν και τη νομιμοποίηση της ποινικής λειτουργίας του κράτους, καθώς η δημιουργία του έγκλειστου πληθυσμού συνδέεται με βασικές επιλογές της αντεγκληματικής πολιτικής, ιδιαίτερα με την έκταση, την ένταση και την κατεύθυνση της ποινικής παρέμβασης (Γ. Π. Νικολόπουλος, 1993-1995, σ. 311).

Προκειμένου να μελετήσουμε το ανωτέρω φαινόμενο στις Η.Π.Α. και στην Ευρώπη, είναι απαραίτητο να αναφερθούμε στις μονάδες μέτρησης του υπερπληθυσμού (J. Muncie & R. Sparks, 1991, σσ. 92-94, P. Tournier, 1994, σσ. 89-100, Γ. Π. Νικολόπουλος, 2003-2004, σσ. 7-8).

²⁹ Ο υπερπληθυσμός των κρατουμένων δεν είναι κάτι μοιραίο, αλλά αποτελεί μία πολιτική επιλογή, με παράγοντες και αποτελέσματα (L. Wacquant, 2001, σ. 13).

α) Πρώτη μονάδα μέτρησης είναι το «απόθεμα των κρατουμένων» («stock of inmates»): μετράται ο συνολικός αριθμός των κρατουμένων (υποδίκων ή/ και καταδίκων) σε μια συγκεκριμένη ημέρα του χρόνου (συνήθως την 31^η Δεκεμβρίου). Υπολογίζεται είτε σε σχέση με τον γενικό πληθυσμό της χώρας κατά την ημέρα μέτρησης (ανά 100.000 κατοίκους) είτε σε σχέση με τη συνολική χωρητικότητα των φυλακών μιας χώρας την ίδια χρονική στιγμή (ανά 100 μονάδες).

Το «απόθεμα των κρατουμένων» μπορεί να περιλαμβάνει, σύμφωνα με τον P. Tournier (1994, σσ. 89-100): α) τις τιμές χωρητικότητας (rate of occupancy), που αναφέρονται στον αριθμό των εγκλείστων σε αναλογία με τη χωρητικότητα της φυλακής την ίδια χρονική στιγμή που γίνεται η μέτρηση, εκφρασμένες σε ποσοστό, β) τον αριθμό των υποδίκων (pretrial prisoners), γ) την αναλογία των υποδίκων σε σχέση με τον αριθμό των καταδίκων την ίδια χρονική στιγμή μέτρησης, εκφρασμένη σε ποσοστό (proportion of pretrial prisoners), δ) τον αριθμό των υποδίκων σε σχέση με τον γενικό πληθυσμό (ανά 100.000 κατοίκους) την ίδια χρονική στιγμή μέτρησης (pretrial detention use).

β) Μία δεύτερη μονάδα μέτρησης είναι οι «ροές εισόδου στη φυλακή» («flows»). Πρόκειται για μονάδα μέτρησης του συνολικού αριθμού των ετήσιων εισόδων στις φυλακές μιας χώρας (rate of imprisonments) σε σχέση με τον μέσο όρο του γενικού πληθυσμού τον ίδιο χρόνο. Δεν υπολογίζονται οι μεταγωγές και οι επιστροφές εγκλείστων από άδειες, ενώ συμπεριλαμβάνονται οι περιπτώσεις ατόμων που επιστρέφουν στην φυλακή διότι παραβίασαν το μέτρο της υπό όρους απόλυσης³⁰.

γ) Ο πληθυσμός των κρατουμένων μετριέται και με την χρησιμοποίηση «δεικτών μέσου όρου διάρκειας του χρόνου κράτησης» («indicators of average duration of detention»), οι οποίοι αποτελούν το πηλίκο (d) του ετήσιου μέσου όρου όλων των κρατουμένων (P) δια του

³⁰ Οι ροές εισόδου στη φυλακή δεν αναφέρονται σε ανθρώπους αλλά στο πραγματικό γεγονός της εισόδου στη φυλακή, που μπορεί να συμβεί περισσότερες από μία φορές για το ίδιο πρόσωπο κατά την χρονική περίοδο μέτρησης (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2003-2004, σ. 8).

αριθμού των εισόδων στις φυλακές κατά το ίδιο χρονικό διάστημα (E) και υπολογίζονται σε μήνες ($d=12XP/E$).

2. Περιπτωσιολογία από τις Η.Π.Α. και την Ευρώπη

α. Η.Π.Α.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των Η.Π.Α., όπου η «εγκληματοποίηση της εξαθλίωσης» (L. Wacquant, 2001, σσ. 201-202) συνοδεύει τη γενικευμένη εργασιακή και κοινωνική ανασφάλεια. Κατά τη δεκαετία του 1970³¹ στις Η.Π.Α. τόσο οι ομοσπονδιακές όσο και οι τοπικές φυλακές αντιμετώπισαν αυξήσεις του πληθυσμού των κρατουμένων. Ο συνολικός αριθμός κρατουμένων αυξήθηκε πάνω από 30% από το 1973 έως το 1977, φθάνοντας τους 253.816 το 1975 και τους 292.325 το 1977. Συνολικά, ο έγκλειστος πληθυσμός από 406.531 άτομα το 1970 αυξήθηκε σε 1.000.000 περίπου άτομα το 1990. Αυτές οι αυξήσεις προκάλεσαν υπερπληθυσμό σε πολλές φυλακές: στον 20^ο αιώνα, η αναλογία των κρατουμένων στην Αμερική κυμαίνεται περίπου 110 ανά 100.000 κατοίκους. (A. Blumstein, J. Cohen & D. H. Miller, 1980, σ. 1, D. Garland, 2001, σ. 1, P. Landreville, 1995, σσ. 39-40).

Αυτή η αύξηση του «μαζικού εγκλεισμού» στις Η.Π.Α. σχετίζεται με την εγκατάλειψη της πολιτικής της αποκατάστασης και της κοινωνικής αναμόρφωσης των εγκλειστών (D. Downes, 2001, σ. 61). Ο όρος «μαζικός εγκλεισμός» («mass imprisonment») χρησιμοποιείται για να περιγράψει τον θεσμό που εμφανίστηκε στις Η.Π.Α. κατά τις δεκαετίες 1970-1980. Κύρια χαρακτηριστικά αυτού του θεσμού (του «μαζικού εγκλεισμού»), σύμφωνα με τον D. Garland (2001, σ. 1 επ.) είναι η απότομη άνοδος των τιμών εγκλεισμού και η κοινωνική συγκέντρωση των συνεπειών του εγκλεισμού. Ο εγκλεισμός γίνεται μαζικός όταν παύει να εγκλείει άτομα και αρχίζει να στρέφεται σε

³¹ Δεν είναι τυχαίο ότι τη δεκαετία του 1970 έχουν ξεκινήσει οι ρητορικές περί κοινωνικού αποκλεισμού και αρχίζει να υπάρχει μια μετάβαση προς την κοινωνιολογική ανάλυση των ποινικών πρακτικών, όχι μόνο στις Η.Π.Α. αλλά και στην Ευρώπη.

συστηματική φυλάκιση ομάδων πληθυσμού. Στις Η.Π.Α. ο εγκλεισμός αυτός απευθύνεται κυρίως σε νέους, μαύρους άνδρες που κατοικούν σε μεγάλους δήμους.

Το φαινόμενο του «μαζικού εγκλεισμού» εμφανίστηκε ως υπερπροσδιορισμένο αποτέλεσμα μιας σειράς από πολιτικές και αποφάσεις: ο πόλεμος κατά των ναρκωτικών, οι αόριστες ποινές, η εμφάνιση της ιδιωτικοποίησης της φυλακής, οι πολιτικές συνθήκες έκαναν όλους πιο σκληρούς στο έγκλημα (D. Garland, 2001, σ. 2 επ.). Αυτές οι εξελίξεις ήταν μέρος της ίδιας διαδικασίας (στα τέλη της δεκαετίας 1960 και αρχές της δεκαετίας 1970) που μεταμόρφωσε το «προνοιακό κράτος» σε «κατασταλτικό κράτος» και τερμάτισε την «προνοιακή πολιτική». Η Αμερική κινήθηκε σε αυτήν την κατεύθυνση μαζί με τους ψηφοφόρους, τους πολιτικούς, τους δικαστές, τις εταιρείες, χωρίς κανείς να αντιδράσει για να προλάβει το συνολικό αποτέλεσμα, παρά το κοινωνικό και οικονομικό κόστος (μειωμένα πακέτα επένδυσης και χρηματοδότησης από την πολιτεία, αποξένωση ομάδων του πληθυσμού, εγκληματογενείς συνέπειες της φυλάκισης για τους εγκλείστους και τις οικογένειές τους).

Ο 20^{ος} αιώνας για την Αμερική, όμως, αποτελείται και από υψηλά ποσοστά σοβαρής εγκληματικότητας (ανθρωποκτονίες, ληστείες, βία συμμοριών, εγκλήματα σχετικά με ναρκωτικά). Η μετέπειτα μείωση της εγκληματικότητας στις Η.Π.Α. – η οποία σημειώθηκε παράλληλα με την αύξηση του εγκλεισμού³² κατά τη δεκαετία του 1990 – έρχεται σε αντίθεση με την αύξηση της εγκληματικότητας στην Ευρώπη, παρά τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσά τους: στις Η.Π.Α. η έκταση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη στην Ευρώπη και κατά συνέπεια θα περίμενε κανείς μεγαλύτερη εγκληματικότητα (D. Downes, 2001, σ. 62). Ωστόσο, παρά τη μείωση της εγκληματικότητας, η αμερικανική αναλογία των κρατουμένων, σε σύγκριση με

³² Μεταξύ 1980 και 2000, ο αριθμός των ατόμων στους οποίους επιβλήθηκε φυλάκιση στις Η.Π.Α. αυξήθηκε από 500.000 σε 2.000.000 περίπου, με ιδιαίτερη επιρροή στους Αφροαμερικάνους και Λατίνους (K. Beckett & B. Western, 2001, σ. 35).

τις ευρωπαϊκές χώρες, είναι 6 με 10 φορές υψηλότερη (K. Beckett & B. Western, 2001, σ. 35).

β. Ευρώπη

Η Ευρώπη βρίσκεται στο σταυροδρόμι να επιλέξει αφενός ανάμεσα στον εγκλεισμό των φτωχών και στον αστυνομικό – ποινικό έλεγχο των πληθυσμών που έχουν αποσταθεροποιηθεί, λόγω αναμόρφωσης της μισθωτής εργασίας και αποδυνάμωσης της κοινωνικής προστασίας (ακολουθώντας το αμερικανικό παράδειγμα) και αφετέρου στη δημιουργία νέων δικαιωμάτων του πολίτη, με σκοπό τη δημιουργία ενός πραγματικού κοινωνικού κράτους (L. Wacquant, 2001, σ. 201-202).

Σε πολλές δυτικοευρωπαϊκές χώρες, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, είχε ξεκινήσει μια γενική αύξηση του εγκλειστού πληθυσμού, συνδεδεμένη με συγκεκριμένη αύξηση των υποδίκων, των μακροχρόνια εγκλείστων, των αλλοδαπών εγκλείστων και αυτών στους οποίους επιβλήθηκε στερητική της ελευθερίας ποινή για παραβάσεις της νομοθεσίας περί ναρκωτικών (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σ. 84).

Βάσει των στατιστικών του Συμβουλίου της Ευρώπης, την 1/9/1988 το σύνολο του ποσοστού φυλάκισης ήταν 78,2% (321,700) ανά 100.000 κατοίκους. Σημειώθηκε αύξηση κατά 2,6% από το 1987 και 7,6% από το 1983 (J. Muncie & R. Sparks, 1991, σ. 90). Έως το 1995, οι τιμές φυλάκισης στα κράτη μέλη της Ε. Ε. αυξήθηκαν: στην Πορτογαλία οι κρατούμενοι αυξήθηκαν από 93 σε 125 σε σύνολο 100.000 κατοίκων, στην Ισπανία από 57 σε 102, στην Αγγλία και Ουαλία από 90 σε 101, στην Ιταλία και στη Γαλλία³³ από 76 σε 90 και 95 αντίστοιχα, στο Βέλγιο από 62 σε 76, στην Ολλανδία και Σουηδία από 34 και 49 αντίστοιχα σε 65 και στην Ελλάδα από 36 σε 56 (L. Wacquant, 2001, σσ. 129-130).

³³ Στη Γαλλία, όπου ο μέσος όρος πληρότητας των ιδρυμάτων σταθεροποιείται στο 109%, οι φυλακές αγγίζουν το 123% της χωρητικότητας τους, ενώ 8 από αυτές φιλοξενούν έναν αριθμό κρατουμένων που υπερβαίνει κατά το διπλάσιο τις δυνατότητες υποδοχής τους (L. Wacquant, 2001, σ. 151).

Ανάμεσα στην 1/9/1983 και την 1/9/1992 η αύξηση στον αριθμό των κρατουμένων ξεπέρασε σχεδόν το 50% στην Ελλάδα, στην Ισπανία, στην Πορτογαλία και στην Ολλανδία και το 20-50% στη Γαλλία, στην Ιρλανδία, στην Σκωτία και στη Σουηδία. Το Βέλγιο, η Δανία, η Αγγλία και Ουαλία είχαν πιο μικρή αύξηση (για την ίδια περίοδο 10%). Η Αυστρία και η Γερμανία αποτέλεσαν την εξαίρεση, αφού είχαν τα υψηλότερα ποσοστά μείωσης σε όλη τη Δ. Ευρώπη κατά τη δεκαετία του 1980, με 100 εγκλείστους ανά 100.000 κατοίκους. Την 1/9/1992 πάνω από τα μισά κράτη μέλη που μελετήθηκαν αντιμετώπιζαν το πρόβλημα του υπερπληθυσμού (P. Tournier, 1994, σσ. 89-92, Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σ. 69).

Από τις μεγάλες χώρες της Ε. Ε. (τη δεκαετία του 1990) η Αγγλία είναι εκείνη με το μεγαλύτερο ποσοστό φυλάκισης, την απορρυθμιστική αγορά εργασίας, τις κοινωνικές ανισότητες και το υποβαθμισμένο σύστημα κοινωνικής προστασίας (L. Wacquant, 2001, σσ. 186-187). Η Αγγλία επηρεάστηκε από το αμερικανικό παράδειγμα κυρίως τη δεκαετία του 1990, οπότε αντιμετώπισε τη στρατηγική της φυλάκισης («prison works») ιδεολογικά ως πιο ευχάριστη, πολιτικά ως πλεονεκτική και οικονομικά ως φθηνότερη από τη στρατηγική της μείωσης του εγκλήματος μέσω επένδυσης στον προνοιακό τομέα (D. Downes, 2001, σ. 62).

Η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Ιταλία βιώνουν τα τελευταία χρόνια διόγκωση του πληθυσμού των κρατουμένων, καθώς περιέκοψαν τα προγράμματα κοινωνικής προστασίας και διεύρυναν τις συνθήκες εκμετάλλευσης του εργατικού δυναμικού, αντιγράφοντας το βρετανικό μοντέλο (L. Wacquant, 2001, σ. 187). Περίπου τα 2/3 των εγκλείστων στην Ιταλία και Πορτογαλία κρατούνται σε ιδρύματα με «κρίσιμη υπερπληθώρα τροφίμων» (P. Tournier, 1994, σσ. 89-92, Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σ. 69).

Οι σκανδιναβικές χώρες, οι οποίες αντιστάθηκαν στις πιέσεις με στόχο την αποδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους, καταφεύγουν στη χρήση της φυλακής μόνο ως έσχατη λύση (D. Downes, 2001, σ. 62). Η Νορβηγία και η Ολλανδία διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό από την αγγλική εμπειρία. Οι τιμές φυλάκισης στη Νορβηγία είναι μισές από

τις αντίστοιχες στην Αγγλία και Ουαλία και αυτό συμβαίνει γιατί η Νορβηγία συγκαταλέγεται ανάμεσα στις χώρες με τις χαμηλότερες μέσες περιόδους φυλάκισης. Στην Ολλανδία οι τιμές φυλάκισης είναι πιο χαμηλές από τις αντίστοιχες της Γερμανίας, καθώς η πλειονοψηφία των επιβαλλόμενων ποινών έχουν μέγιστη διάρκεια έξι μήνες. Η διαφοροποίηση της Ολλανδίας δεν οφείλεται τόσο στην επιβολή βραχυχρόνιων ποινών, όσο στις λιγότερες υποθέσεις που παραπέμπονται από την αστυνομία και την εισαγγελική αρχή στο δικαστήριο (J. Muncie & R. Sparks, 1991, σ. 96), καθώς η πολιτική της φυλάκισης εφαρμόζεται μόνο ως έσχατη λύση στην περίπτωση που η προνοιακή πολιτική έχει αποτύχει (D. Downes, 2001, σ. 62).

Αυτό που θα πρέπει να τονίσουμε από τα παραπάνω³⁴ είναι ότι ενώ οι τιμές φυλάκισης της Ευρώπης παραμένουν χαμηλότερες από τις αντίστοιχες των Η.Π.Α., η εγκληματικότητα στις ευρωπαϊκές χώρες αυτή την περίοδο (1980-1990) αυξήθηκε και παρέμεινε στάσιμη στις Η.Π.Α. (L. Wacquant, 2001, σ. 130), ενώ θα προσδοκούσε κανείς ότι η αύξηση της εγκληματικότητας θα συνοδευόταν από αύξηση του αριθμού των κρατουμένων. Σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες τα ποσοστά σοβαρών εγκλημάτων ιδιοκτησίας ξεπερνούν τα αντίστοιχα των Η.Π.Α. και ταυτόχρονα παρατηρείται μία στροφή του νόμου προς μια εντονότερη ποινική καταστολή (D. Downes, 2001, σ. 61). Στην πλειονότητα των ευρωπαϊκών χωρών η διόγκωση των εγκλείστων οφείλεται μάλλον στην επιμήκυνση των περιόδων φυλάκισης, παρά στην αύξηση των στερητικών της ελευθερίας ποινών (το αντίθετο από ό,τι συμβαίνει στην Αμερική) (L. Wacquant, 2001, σ. 130).

³⁴ Θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι οι παραπάνω στατιστικές «αντιπροσωπεύουν το τέλος μιας διαδικασίας φίλτραρίσματος που περιλαμβάνει τους δράστες, τα θύματά τους, την αστυνομία, τα δικαστήρια και οργανισμούς κοινωνικών παροχών» (Fitzmaurice και Pease στο J. Muncie & R. Sparks, 1991, σσ. 91-92). Συνίσταται να αποφεύγονται οι απλοϊκές συγκρίσεις μεταξύ χωρών με διαφορετικές κατηγορίες σωφρονιστικού πληθυσμού, οι οποίες συγκρίσεις χρησιμοποιούν διαφορετικά μέσα καταγραφής του εγκλεισμού και διαφορετικούς τρόπους κατηγοριοποίησης των ορίων ενηλικίωσης για ποινικούς σκοπούς (J. Muncie & R. Sparks, 1991, σ. 91-92). Επιπλέον, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι οι χώρες διαφοροποιούνται ως προς τις πολιτικές που ακολουθούν και τις αποφάσεις που εφαρμόζουν, οι οποίες είναι καθοριστικές στη διαμόρφωση του υπερπληθυσμού των κρατουμένων.

Η ευθυγράμμιση της κοινωνικής Ευρώπης «προς τα κάτω», που επιφέρει χαλάρωση των πολιτικών ρυθμίσεων της αγοράς εργασίας και αποδυνάμωση των κοινωνικών παροχών απέναντι στους κινδύνους του εργασιακού βίου (ανεργία, ασθένεια, γηρατειά) συνοδεύεται από μία ποινική ευθυγράμμιση της Ευρώπης «προς τα πάνω». Αυτή η σύγκλιση φαίνεται στην ανάκαμψη του πληθυσμού των κρατουμένων και στη σκλήρυνση των κανονισμών φυλάκισης, σε συνδυασμό με την έλλειψη πόρων (L. Wacquant, 2001, σ. 188).

γ. Η κατάσταση στην Ελλάδα σε σύγκριση με άλλα ευρωπαϊκά κράτη

Στην Ελλάδα, κατά τη δεκαετία 1979-1989, ο αριθμός των κρατουμένων βρισκόταν σε αναντιστοιχία με τη δυναμικότητα των φυλακών (B. Καρύδης, 2000, σ. 130). Από το 1990 παρατηρείται το αδιαχώρητο κυρίως σε φυλακές που βρίσκονται σε μεγάλα αστικά κέντρα, ενώ ο αριθμός των κρατουμένων στις αγροτικές φυλακές συνήθως είναι χαμηλότερος από τη δυναμικότητα αυτών των φυλακών, παρά το σχετικά ηπιότερο καθεστώς φυλάκισης και τη μείωση της διάρκειας των ποινών με πλασματικό υπολογισμό ημερών εργασίας ως ημερών ποινής. Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Ιανουάριος 2003) τονίζει ότι η μεγάλη συρροή κρατουμένων στις φυλακές των μεγάλων πόλεων και συνεπώς η γενικά κακή λειτουργία τους οφείλεται στο γεγονός ότι πολλοί κρατούμενοι επιμένουν να κρατούνται στα σωφρονιστικά καταστήματα των αστικών κέντρων, κυρίως της Αθήνας, με πρόφαση την επαφή με τις οικογένειές τους, ενώ η πραγματική αιτία μπορεί είναι η συνέχιση διαχείρισης κάποιας παράνομης επιχείρησης.

Πίνακας 1. Στατιστικές αστυνομίας, ποινικών δικαστηρίων και σωφρονιστικών καταστημάτων

Έτος	Διαπραχθέντα Εγκλήματα	Καταδικασθέντες	Κρατούμενοι (Κατάδικοι και υπόδικοι)		Υπόδικοι	
			Έτος	31-Δεκ	Έτος	31-Δεκ
1972	230.296	102.278	14.687	2.924	2.725	537
1982	335.170	139.433	6.417	2.163	3.185	988
1983	393.506	120.991	7.043	2.655	3.067	-
1984	352.448	113.988	7.214	2.678	2.868	-
1985	291.333	108.011	6.198	2.372	2.916	-
1986	294.300	123.958	6.420	2.731	3.398	-
1987	303.182	140.403	6.970	2.790	3.501	-
1988	311.179	132.925	6.921	2.991	3.566	-
1989	287.177	108.983	6.748	3.036	4.015	1.557
1990	330.803	109.190	7.588	3.537	4.247	-
1991	358.998	112.203	7.992	3.399	4.603	-
1992	379.652	107.564	8.649	4.087	5.593	-
1993	358.503	-	-	-	4.981	2.026
01/01/1994	-	-	-	4.857	-	2.027
Διαφορά '82/'92	13,2%	-22,8%	34,7%	88,9%	75,6%	105,0%*
Διαφορά '72/'92	64,8%	5,1%	-41,1%	39,7%	102,2%	297,9%*

Πηγές: ΕΣΥΕ, Στατιστική της Δικαιοσύνης, αντίστοιχων ετών στο Κ. Δ. Σπινέλλη/Ν. Ε. Κουράκη, *Σωφρονιστική Νομοθεσία*, γ' έκδοση, 1995 και Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σ. 67.

*Έχει υπολογισθεί το 1993 αντί του 1992.

Από τον πίνακα παρατηρείται μία τάση μείωσης του ετήσιου πληθυσμού των καταστημάτων κράτησης μεταξύ 1972 και 1992, ενώ αυξάνεται ο πληθυσμός που καταγράφεται σε μία συγκεκριμένη ημέρα. Αυτό δεν είναι παράδοξο, αλλά γεννιέται το ερώτημα εάν γίνεται λόγος για ασφυκτική κατάσταση στις φυλακές με τους 8.649 κρατούμενους το έτος 1992, τότε τι θα λέγαμε για τους 14.687 το έτος 1972; Το ερώτημα είναι ρητορικό, πρώτον διότι μεσολάβησε η δικτατορία, η οποία ενδεχομένως χρησιμοποιούσε πιο κατασταλτικούς μηχανισμούς και δεύτερον αυτός ο αριθμός αναφέρεται στον ετήσιο πληθυσμό και όχι σε αυτόν μιας συγκεκριμένης μέρας. Δηλαδή, την 31/12/1972 δεν βρίσκονταν στις φυλακές περισσότεροι από 3.000 κρατούμενοι, ενώ το 1992 ο αντίστοιχος αριθμός ξεπερνά τους 4.000 (Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σ. 68).

Επικεντρώνεται η προσοχή μας στην πρόσφατη αύξηση του έγκλειστου πληθυσμού³⁵, μία αύξηση που υπερβαίνει το 30% την περίοδο 1982-1992, αν υπολογισθεί ο πληθυσμός για όλο το έτος. Αν ο υπολογισμός γίνει σε μία ημέρα (31/12) η διαφορά είναι μεγαλύτερη από 89%. Αυτό δεν σημαίνει μόνο αύξηση του πληθυσμού αλλά και αύξηση στη διάρκεια των στερητικών της ελευθερίας ποινών (Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σ. 68).

Εκτιμάται ότι μετά την Πορτογαλία (όπου το 1989 η μέση διάρκεια φυλάκισης σε μήνες ήταν 10,1) έρχεται η Ελλάδα με μέση διάρκεια φυλάκισης την 31/12/1989 9,6 μήνες. Το 1989 η Ελλάδα βρίσκεται μεταξύ των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης με τη μεγαλύτερη μέση διάρκεια στερητικών της ελευθερίας ποινών (οι μακροχρόνιες στερητικές της ελευθερίας ποινές αποτελούν, όπως θα διαπιστώσουμε, την κυριότερη αιτία εμφάνισης του υπερπληθυσμού των κρατουμένων). Οι δείκτες φυλάκισης της Γαλλίας και του Λουξεμβούργου έπονται μετά την Ελλάδα³⁶ (με μέση διάρκεια φυλάκισης 6,7 μήνες), ενώ πιο χαμηλός είναι ο δείκτης φυλάκισης της Νορβηγίας (με μέση διάρκεια φυλάκισης 2,7 μήνες) (Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σ. 69).

Θα αντέτασσε κανείς το επιχείρημα ότι η δυνατότητα μετατροπής της βραχυχρόνιας στερητικής της ελευθερίας ποινή σε χρηματική αλλοιώνει την εικόνα της Ελλάδας, καθώς παραμένουν στα κατάρτηματα κράτησης αυτοί που έχουν μη μετατρέψιμες ποινές ή ποινές άνω των δύο ετών. Όμως και στα άλλα κράτη υπάρχουν υποκατάστατα των στερητικών της ελευθερίας ποινών, όπως η αναστολή εκτέλεσης της ποινής υπό δοκιμασία, η κοινωφελής εργασία, κ.λπ. (Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σ. 69). Σύμφωνα με τις στατιστικές του 1995 του Συμβουλίου της Ευρώπης προκύπτει ότι η Ελλάδα δεν χρησιμοποιεί πρωτογενώς και αποκλειστικά τη χρηματική ποινή (Κ. Δ. Σπινέλλη, 2003, σ. 1264).

³⁵ Το φαινόμενο του υπερπληθυσμού στην Ευρώπη εμφανίζεται από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα.

³⁶ Ο δείκτης της Ελλάδας υπολογίστηκε βάσει του τύπου Tournier: δείκτης μέσου όρου διάρκειας του χρόνου κράτησης (Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σ. 69).

Την χρονική περίοδο 1970 - 1992 σημειώνεται αύξηση σε συγκεκριμένη κατηγορία κρατουμένων, στους υπόδικους. Το περίεργο είναι ότι τόσο ο αριθμός των καταδίκων όσο και των υποδίκων παρουσιάζει αυξήσεις που δεν αντιστοιχούν στις μεταβολές των στατιστικών της αστυνομίας ή των δικαστηρίων, ιδιαίτερα μεταξύ 1972 και 1992. Ενώ το 1992, έναντι του 1972, η αύξηση των καταδικασθέντων είναι ασήμαντη – μόλις 5% - η αύξηση των υποδίκων ετησίως υπερβαίνει το 100% και ο αριθμός των υποδίκων την 1/12/1993 φθάνει το 300%. Από την άλλη, ο δείκτης προσωρινής κράτησης στην Ελλάδα, ο οποίος κατά την 1/9/1992 ήταν 21,7 ανά 100.000 κατοίκους, συγκρινόμενος με αντίστοιχους δείκτες άλλων κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, δεν θεωρείται από τους υψηλότερους³⁷ (Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σ. 70).

Την 1/1/1994, ο δείκτης πληρότητας των φυλακών στην Ελλάδα³⁸ ήταν 176,8% ενώ το 1992 ήταν 160,6% (ο υψηλότερος στην Ευρώπη). Ακολουθούσε η Ιταλία (139,4%), η Ισπανία (133,5%), η Πορτογαλία (126,4%), κ.λ.π.. Η Φινλανδία, η Κύπρος, η Δημοκρατία της Σλοβακίας είχαν κενές θέσεις στις φυλακές τους, αφού οι δείκτες ήταν 78,3%, 80,4% και 81,3% αντιστοίχως (Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σσ. 70-71). Ο δείκτης αυτός περιγράφει ποσοτικά τη γενική εικόνα και δεν αποκαλύπτεται ο κραυγαλέος συνωστισμός των κρατουμένων σε ορισμένες φυλακές.

³⁷ Υπερβολική προσφυγή στην προσωρινή κράτηση κάνουν η Τσεχική Δημοκρατία (51,6), η Ιταλία (45,7) και η Ουγγαρία (44,2) το έτος 1991, ενώ μονοψήφιους δείκτες παρουσίαζαν το 1992 η Ιρλανδία (4,2), η Ισλανδία (4,6) και η Φινλανδία (5,7) (Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σ. 70).

³⁸ Ο δείκτης πληρότητας είναι ο αριθμός κρατουμένων σε μία μέρα προς τη χωρητικότητα φυλακών την ίδια μέρα επί 100 που είναι η θεωρητική χωρητικότητα (Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996).

Πίνακας 2. Εγκληματικότητα και Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης (1960-2000)

Έτος	Καταγεγραμμένα εγκλήματα	Καταδικασθέντες	Υπόδικοι	Κατάδικοι
	Αστυνομική στατιστική	Δικαστική στατιστική	Στατιστική Υπ. Δικαιοσύνης	Στατιστική Υπ. Δικαιοσύνης
1960	-	82.649	-	-
1970	179.331	72.393	495 [^]	2.643
1980	295.353	122.828	663 [^]	2.472
1990	330.803	101.190	1.433 ^{^^}	3.936
1991	358.998	112.203	1.808 ^{^^}	3.513
1992	379.652	107.564	2.177 ^{^^}	4.425
1993	358.503	92.427	2.137 ^{^^}	4.998
1994	303.311	83.818	2.027 [^]	4.857
1995	329.110/110.076*	91.966/279.552#	1.813 ^{^^^}	4.018
1996	349.476/108.633	86.892/297.137	1.749 ^{^^^}	3.678
1997	377.871/119.179	88.974/317.911	1.705 ^{^^^}	3.772
1998	385.681/129.882	- / 326.786	2.506 ^{^^^}	4.621
1999	373.680/135.068	- / 265.265	2.458 ^{^^^}	5.067
2000	369.137/148.631	- / 330.261	2.229 ^{^^^}	5.809

Πηγές: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης, ΕΣΥΕ, Υπουργείο Δικαιοσύνης και Κ. Δ. Σπινέλη, 2003, σ. 1257.

[^] Τα στοιχεία αφορούν τον αριθμό των υποδίκων στην 1^η Ιανουαρίου.

^{^^} Τα στοιχεία αφορούν τον αριθμό των υποδίκων στην 1^η Δεκεμβρίου.

^{^^^} Τα στοιχεία αφορούν τον αριθμό των υποδίκων στην 1^η Σεπτεμβρίου.

* Ο δεύτερος αριθμός αναφέρεται στις παραβάσεις νομοθεσίας περί αυτοκινήτων.

Ο δεύτερος αριθμός αναφέρεται στους δράστες που βεβαιώθηκαν από την αστυνομία κατά το μήνα που διεπράχθη το έγκλημα.

Γενικά, από τον παραπάνω πίνακα διαπιστώνεται ότι μεταξύ 1970 και 2000 τα εγκλήματα που αναφέρθηκαν στην αστυνομία αυξήθηκαν κατά 106%. Μεταξύ 1990 και 2000, ενώ τα καταγεγραμμένα εγκλήματα αυξήθηκαν κατά 11,5%, ο αριθμός των υποδίκων αυξήθηκε κατά 55,5% και των καταδίκων κατά 47,3% (Κ. Δ. Σπινέλη, 2003, σσ. 1257-1258).

Η συνολική δυναμικότητα καταστημάτων κράτησης στην Ελλάδα το 1998 ανερχόταν σε 4.502 θέσεις (συγκεκριμένα τον Δεκέμβριο του 1998 ήταν 4.332), ενώ ο πληθυσμός των κρατούμενων (ημερήσια δύναμη) υπέρβαινε τους 7.000 (την 16/12/98 ήταν 7.383) (Β. Καρύδης, 2000, σ. 129). Το 2002 λειτούργησαν 29 Καταστήματα Κράτησης με 5.284 θέσεις οι οποίες φιλοξενούσαν περίπου 8.500 κρατούμενους, με τα περισσότερα κελιά να είναι των δύο ατόμων, ενώ κρατούνταν σε αυτά περισσότεροι (Κ. Δ. Σπινέλη, 2003, σ. 1246).

Πίνακας 3. Χωρητικότητα Καταστημάτων Κράτησης και Κρατούμενοι κατά την 1/5/02

ΦΥΛΑΚΕΣ	ΘΕΣΕΙΣ	ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ
<i>Αγροτικές</i>	646	660
<i>Σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων</i>	623	537
<i>Κλειστές φυλακές</i>	1.123	2.478
<i>Θεραπευτικά καταστήματα</i>	220	276
<i>Δικαστικές φυλακές</i>	2.672	4.485
ΣΥΝΟΛΟ	5.284	8.436

Πηγές: Υπουργείο Δικαιοσύνης και Κ. Δ. Σπινέλη, 2003, σ. 1250.

Πίνακας 4. Κατηγορίες κρατούμενων κατά την 1/5/02

ΧΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΦΥΛΑΚΩΝ	5.284
ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ - ΕΚ ΤΩΝ ΟΠΟΙΩΝ:	8.436
<i>Υπόδικοι</i>	1.917
<i>Αλλοδαποί</i>	3.871
<i>Γυναίκες</i>	455
<i>Ανήλικοι</i>	464
<i>Παραβάτες του ν. περί ναρκωτικών</i>	3.396
<i>Κατάδικοι με ποινή θανάτου</i>	2
<i>Κατάδικοι με ισόβια κάθειρξη</i>	580
<i>Κατάδικοι με πρόσκαιρη κάθειρξη</i>	4.003
<i>Κατάδικοι με φυλάκιση</i>	1.801
<i>Κρατούμενοι για χρέη</i>	9

Πηγές: Υπουργείο Δικαιοσύνης και Κ. Δ. Σπινέλη, 2003, σ. 1251.

Από τους παραπάνω πίνακες διαπιστώνεται ότι κατά την 1/5/02 εξακολουθούν να κρατούνται στα ελληνικά καταστήματα κράτησης περισσότεροι κρατούμενοι από ό,τι επιτρέπει η χωρητικότητά τους και ο αριθμός των καταδίκων να είναι μεγαλύτερος από αυτόν των υποδίκων. Φιλοξενούν αλλοδαπούς κρατούμενους που καταλαμβάνουν περίπου

τις μισές θέσεις, κυρίως άνδρες κρατούμενους, λίγες γυναίκες κρατούμενες, οι οποίες από πλευράς αριθμητικής είναι περίπου όσες και οι ανήλικοι. Επίσης, βρίσκονται περισσότεροι κρατούμενοι που εκτίουν κακουργηματικές ποινές από ό,τι καταδικασμένοι σε ποινές φυλάκισης. Ένας μεγάλος αριθμός κρατουμένων παραμένει κάθε χρόνο στα καταστήματα κράτησης, τα οποία επιβαρύνονται με επιπρόσθετους καταδίκους κατά το ίδιο έτος (Κ. Δ. Σπινέλλη, 2003, σ. 1252). Διαπιστώνεται από τα στατιστικά στοιχεία ότι οι αλλοδαποί και οι παραβάτες του νόμου περί ναρκωτικών καταλαμβάνουν ένα μεγάλο μέρος των κρατουμένων: πρόκειται για ένδειξη των πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

Σύμφωνα με στατιστικό πίνακα κρατουμένων του Υπουργείου Δικαιοσύνης για τον Ιανουάριο του 2003 προκύπτει ότι ο μεγαλύτερος πληθυσμιακός συνωστισμός παρατηρείται στις φυλακές Κορυδαλλού (θέσεις 640, κρατούμενοι 1897), Λάρισας (θέσεις 363, κρατούμενοι 728), Πάτρας (θέσεις 343, κρατούμενοι 706) και Θεσσαλονίκης (θέσεις 370, κρατούμενοι 620), ενώ οι αγροτικές φυλακές έχουν αρκετές κενές θέσεις (Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Ιανουάριος 2003).

Ο συνωστισμός στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού παραβιάζει τη «Σύμβαση για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης» του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ο υπερπληθυσμός της φυλακής μπορεί να είναι τέτοιος που να δημιουργεί απάνθρωπη ή ταπεινωτική κατάσταση, καθώς η υπερφόρτιση των καταστημάτων κράτησης διεγείρει την επιθετικότητα, εγκυμονεί διεγέρσεις, θέτει σε κίνδυνο την υγεία, κ.λπ. (Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σ. 71).

Το θέμα των συνθηκών κράτησης στην Ελλάδα περιλαμβάνεται στις προτεραιότητες της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ). Η Ελλάδα κύρωσε με το νόμο 1872/1988 τη «Διεθνή Σύμβαση για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης και της Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας» και με το νόμο 1949/1991 την «Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης και

της Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας». Το όργανο ελέγχου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, η Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων (ΕΠΒ), έχει επισκεφτεί την Ελλάδα τέσσερις φορές (1993, 1996, 1997 και 1999) και το κυριότερο σημείο των επικρίσεων αφορά την απουσία σημαντικής προόδου από τις επισκέψεις του 1993 και του 1997 έως εκείνη του 1999, με το πρόβλημα του συνωστισμού στις φυλακές να έχει γίνει οξύτερο (Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 5/7/2001). Η ΕΠΒ διαπιστώνει ότι «παρ' όλες τις συστάσεις και οδηγίες εκ μέρους της το 1993 και το 1997 και των σχετικών εκθέσεων, οι συνθήκες και οι όροι κράτησης στα σωφρονιστικά καταστήματα παρέμεναν αμετάλλακτες» (παρ. 57 της Έκθεσης) (Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Ιανουάριος 2003).

Δεν είναι, όμως, μόνο ο δείκτης πληρότητας, δηλαδή η αναντιστοιχία αριθμού θέσεων και αριθμού κρατουμένων (υπερπληθυσμός), που καταδεικνύει τη σοβαρότητα του προβλήματος. Η Κ. Δ. Σπινέλλη (1996, σελ. 71) τονίζει ότι η υπερπληρότητα δημιουργείται και από τη δραματική αύξηση του αριθμού των κρατουμένων σε μια δεδομένη ημέρα. Ο δείκτης φυλάκισης στην Ελλάδα ανά 100.000 ήταν 59,5 την 1/9/1992 με την Ελλάδα να βρίσκεται ανάμεσα στα πέντε κράτη με δείκτη κάτω των 60 (η Κύπρος είχε 32, η Ισλανδία 38,5, η Τουρκία το 1991 είχε 44 και η Ολλανδία 48,5) και την 1/1/1994 πλησίαζε το 80. Κατά την ίδια (2003, σελ. 1264), η Ελλάδα βρίσκεται μεταξύ των τριών κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, στα οποία πάνω από το 1/3 των επιβαλλόμενων ποινών είναι άνω των 10 ετών. Πρέπει να τονίσουμε ότι παρόλο που ένα μικρό ποσοστό των δραστών εισέρχεται κάθε χρόνο στις φυλακές για να εκτίσει την ποινή που του επιβλήθηκε, η στερητική της ελευθερίας ποινή που επιβάλλεται πιο συχνά είναι μακρόχρονη (Α. Πιτσελά, 1999, σσ. 647-648).

Πίνακας 5. Κρατούμενοι (υπόδικοί και κατάδικοί) στην Ε.Ε. και στις Η.Π.Α. (σε 100.000 κατοίκους)

ΚΡΑΤΗ	ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ ΑΝΑ 100.000 ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ
Αγγλία και Ουαλία – 31/8/01	125
Αυστρία – 1/9/00	85
Βέλγιο – 1/9/00	85
Γαλλία – 1/7/01	80
Γερμανία – 31/8/00	95
Δανία – 1.9.00	60
Ελλάς – 1/9/01	80
Η.Π.Α. – 31/12/00	700
Ιρλανδία – 13/12/00	80
Ισπανία – 9/3/01	115
Ιταλία – 1/9/01	95
Λουξεμβούργο – 1/9/00	90
Ολλανδία – 1/9/00	85
Πορτογαλία – 15/8/01	130
Σουηδία – 1/9/00	65
Φιλανδία – 1/9/00	50

Πηγή: Αναδιαρθρωμένα στοιχεία από: Home Office, Findings 166, R. Walsmey, World Population List (3rd edition) Table 4 και Κ. Δ. Σπινέλη, 2003, σ. 1260.

II. Ερμηνευτικές προσεγγίσεις στο φαινόμενο του υπερπληθυσμού των κρατουμένων

1. Η ντετερμινιστική προσέγγιση

Υπάρχουν δύο βασικές προσεγγίσεις του φαινομένου (W. Young, 1986, σ. 126 επ.): η ντετερμινιστική και η ενδοσυστημική προσέγγιση, η οποία αφορά στη σημασία των επιλογών και των στάσεων των φορέων του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης στη δημιουργία του υπερπληθυσμού των κρατουμένων. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στην πρώτη προσέγγιση³⁹, η οποία χωρίζεται σε πέντε κατηγορίες:

³⁹ Βλ. επίσης J. Muncie & R. Sparks, 1991, σ. 101 επ.

α) Η πρώτη ντετερμινιστική προσέγγιση είναι του Rutherford (στο W. Young, 1986, σ. 126) και αναφέρεται σε παράγοντες εξωτερικούς του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Πολλοί ερευνητές μελέτησαν τον δείκτη εγκληματικότητας για να διαπιστώσουν την επιρροή του στο μέγεθος του έγκλειστου πληθυσμού. Υπάρχουν έρευνες που υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει συσχέτιση φυλάκισης και εγκληματικότητας και έρευνες που υποστηρίζουν το αντίθετο (Nagel, Bowker, Biles, στο W. Young, 1986, σσ. 126-127) Αυτές οι έρευνες όμως διακατέχονται από έναν περιορισμό: δεν λαμβάνουν υπόψη το σύνολο των ποσοστών της εγκληματικότητας ή όλων των σοβαρών εγκλημάτων.

β) Μία δεύτερη ντετερμινιστική προσέγγιση προέρχεται από τους G. Rusche και O. Kirchheimer (1939), οι οποίοι υποστήριξαν ότι οι ποινικοί θεσμοί εμφανίστηκαν σε περιόδους έλλειψης εργατικού δυναμικού στην Ευρώπη⁴⁰. Η συμβολή τους είναι σημαντική, διότι ώθησε την πρόσφατη θεωρία για τη συσχέτιση του εγκλεισμού με τις οικονομικές συνθήκες. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, ο έγκλειστος πληθυσμός αυξάνεται καθώς αυξάνεται η ανεργία, ανεξαρτήτως της καταγραμμένης εγκληματικότητας.

γ) Μία τρίτη προσέγγιση διερεύνησε τη σύνδεση του μεγέθους του πληθυσμού των κρατουμένων με τα ποσοστά ψυχιατρικής μεταχείρισης. Ο Penrose (στο W. Young, 1986, σ. 129 επ.) διαπίστωσε ότι ανάμεσα σε 14 ευρωπαϊκές χώρες υπήρχε αντίστροφη σχέση ανάμεσα στο μέγεθος του έγκλειστου πληθυσμού με τα κρεβάτια των ψυχιατρείων. Δηλαδή, η αύξηση του πληθυσμού των κρατουμένων αποδίδεται, σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, στη μειωμένη χρήση της ψυχιατρικής αντιμετώπισης των παραβατών, ενώ η αύξηση της επιβολής των μέτρων που επιβάλλουν ψυχιατρική μεταχείριση οδηγεί στη μείωση του πληθυσμού των κρατουμένων.

δ) Μία τέταρτη εξήγηση, πιο γενική, είναι των A. Blumstein και J. Cohen (στο W. Young, 1986, σ. 130επ.) οι οποίοι ανέπτυξαν το μοντέλο της σταθερότητας της τιμωρίας.

⁴⁰ Είναι δύσκολο να αποδώσουμε τις θέσεις τους άμεσα στις ποινικές πρακτικές στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, όπου η περιορισμένη εργασία είναι ένα μόνιμο χαρακτηριστικό των περισσότερων ποινικών θεσμών (W. Young, 1986, σ. 127).

Βάσει των τιμών εγκλεισμού στις Η.Π.Α., στον Καναδά και στη Νορβηγία, οι ανωτέρω υποστήριξαν ότι το μέγεθος του έγκλειστου πληθυσμού παραμένει σχετικά σταθερό με την πάροδο του χρόνου, σε αναλογία με τον συνολικό πληθυσμό. Ενώ ο Durkheim υποστήριξε ότι η κοινωνία χρειάζεται ένα σταθερό επίπεδο εγκληματικότητας ως μέσο διατήρησης της κοινωνικής αλληλεγγύης, οι παραπάνω αντικατέστησαν το έγκλημα με την τιμωρία, την οποία πρέπει να διατηρήσει η κοινωνία σταθερή για την επίτευξη της κοινωνικής αλληλεγγύης. Καθώς οι τιμές εγκλεισμού αυξάνονται ή μειώνονται, το κατώφλι της τιμωρητέας συμπεριφοράς θα προσαρμοστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να αποκαταστήσει τον έγκλειστο πληθυσμό στο σταθερό του επίπεδο. Οι αποδείξεις αυτής της υπόθεσης περί σταθερότητας της τιμωρίας είναι ελάχιστες, ενόψει των αυξήσεων του έγκλειστου πληθυσμού στα δυτικά κράτη τα τελευταία δέκα έτη και των μειώσεων που πέτυχαν η Ιαπωνία και η Ολλανδία πριν 25 έτη.

ε) Η πέμπτη και τελευταία ντετερμινιστική προσέγγιση υποστηρίζει ότι το μέγεθος του έγκλειστου πληθυσμού καθορίζεται, ως ένα βαθμό, ανάλογα με τη χωρητικότητα της φυλακής: όσο αυξάνεται η χωρητικότητα των φυλακών τόσο αυξάνεται και ο πληθυσμός που θα τις γεμίσει. Σύμφωνα, όμως, με τους A. Blumstein και άλλους (στο W. Young, 1986, σ. 131), κάποιος δικαστής μπορεί να είναι απρόθυμοι να στείλουν παραβάτες σε υπερπλήρεις φυλακές, ενώ μία αύξηση στη χωρητικότητα θα μπορούσε να μειώσει αυτή την απροθυμία των δικαστών. Ωστόσο, ακόμη και αν το μέγεθος του έγκλειστου πληθυσμού εξαρτάται από τη χωρητικότητα, αυτό δεν αποτελεί επαρκή εξήγηση, καθώς η χωρητικότητα των φυλακών ποικίλει από περιοχή σε περιοχή (W. Young, 1986, σ. 131).

Οι πιο διαδεδομένες, ωστόσο, ντετερμινιστικές προσεγγίσεις συνδέουν το φαινόμενο του υπερπληθυσμού με την αύξηση της εγκληματικότητας, τις δημογραφικές και οικονομικές μεταβολές, δηλαδή με συντελεστές οι οποίοι είναι εξωτερικοί του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Αναλυτικότερα:

α. Υπερπληθυσμός και εγκληματικότητα

Ένας σημαντικός συντελεστής διαμόρφωσης του πληθυσμού των κρατουμένων είναι οι μεταβολές στην καταγεγραμμένη και διαπιστωμένη εγκληματικότητα, οι οποίες επηρεάζονται από τις διαδικασίες που αναπτύσσονται στο επίπεδο της πρωτογενούς ποινικοποίησης (διαδικασίες εγκληματοποίησης/ απεγκληματοποίησης και ποινικοποίησης/ αποποινικοποίησης) και από τη διαδικασία της παραπομπής (ιδεολογικές αναπαραστάσεις του κοινού και των φορέων του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης, επιλογές των φορέων δίωξης, κ.λπ.).

Η προφανής εξήγηση που δίνεται από αστυνομικούς για την αύξηση του πληθυσμού των κρατουμένων είναι απλοϊκή: αυξάνεται η εγκληματικότητα για αυτό αυξάνεται και ο πληθυσμός των κρατουμένων και η μόνη λύση είναι η επέκταση της φυλακής. Ωστόσο, η σχέση εγκληματικότητας και έγκλειστου πληθυσμού δεν είναι αυτόματη και άμεση, καθώς η αύξηση της εγκληματικότητας δεν συνεπάγεται και αύξηση επιβολής της φυλάκισης. Για παράδειγμα, ενώ παρατηρήθηκε αύξηση της εγκληματικότητας η φυλάκιση μειώθηκε στις Η.Π.Α. τη δεκαετία του 1960, στην Ολλανδία τη δεκαετία του 1950 έως τέλος της δεκαετίας του 1970, στην Γερμανία και στην Αυστρία τη δεκαετία του 1980. Αρχές της δεκαετίας του 1980 στις Η.Π.Α. τα ποσοστά εγκλεισμού είχαν σημειώσει αύξηση και η εγκληματικότητα μείωση (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σ. 85). Στην Ελλάδα, μεταξύ 1990 και 2000, ενώ τα εγκλήματα που αναφέρθηκαν στην αστυνομία αυξήθηκαν κατά 11,5%, ο αριθμός των υποδικών αυξήθηκε κατά 55,5% και των καταδικών κατά 47,3% (Κ. Δ. Σπινέλη, 2003, σσ. 1257-1258).

Το γεγονός ότι τα ευρωπαϊκά ποσοστά εγκληματικότητας έχουν φθάσει τα αντίστοιχα των Η.Π.Α. προκαλεί ανησυχία, η οποία γίνεται πιο έντονη με την παρουσίαση της εγκληματικότητας από τα Μ.Μ.Ε. και από τις προεκλογικές καμπάνιες των διάφορων κομμάτων. Η ποινική καταστολή λαμβάνει το «έπαθλο» όταν η εγκληματικότητα μειώνεται,

ενώ αυτή η μείωση μπορεί να οφείλεται σε άλλους παράγοντες, όπως στη μείωση της ανεργίας και στην αύξηση της κοινωνική ευημερίας. Η αύξηση του ποσοστού των ανθρωποκτονιών και των εξεγέρσεων στις Η.Π.Α. (κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970), η αύξηση της εγκληματικότητας κατά 50% στο πλαίσιο της υψηλής ανεργίας στην Αγγλία (τέλη 1980 και αρχές 1990), σε συνδυασμό με το φόβο για εγκληματικότητα σχετική με τα ναρκωτικά παρείχαν τις συνθήκες για σκλήρυνση της ποινικής πολιτικής και αύξηση του έγκλειστου πληθυσμού (D. Downes, 2001, σσ. 66-67).

Σύμφωνα με τον J. Hogarth (1971, σ. 76) καθώς αυξάνεται η εγκληματικότητα, οι δικαστές τείνουν να αυξάνουν αναλογικά τις ποινές, ενώ όταν η εγκληματικότητα μειώνεται⁴¹ οι δικαστές πιστεύουν ότι το πρόβλημα βρίσκεται υπό έλεγχο και αρχίζουν να μειώνουν τις ποινές. Μετά από λίγο ο δείκτης εγκληματικότητας μπορεί να αυξηθεί και οι δικαστές μπορεί να πιστέψουν ότι αυτό οφείλεται στο ότι έγιναν πιο επιεικείς, με συνέπεια να έχουμε επανάληψη του ίδιου σχήματος. Ο Currie (στο D. Downes, 2001, σ. 62) τονίζει ότι η αύξηση του εγκλεισμού σχετίζεται μόνο αδύναμα με τις εναλλαγές της εγκληματικότητας, ενώ κανένας παράγοντας από μόνος του δεν επαρκεί για να εξηγήσει τον πολλαπλασιασμό του έγκλειστου πληθυσμού στις δεκαετίες 1970 και 1980 σε Αμερική και Ευρώπη (M. Tonry στο D. Downes, 2001, σ. 64).

Ωστόσο, η εγκληματικότητα συμβολίζει την κοινωνική κατάρρευση, ενώ η φυλακή αποτελεί τον εγγυητή της αποκατάστασης της απόλυτης τάξης (D. Downes, 2001, σσ. 67-68). Η μείωση της εγκληματικότητας αποδίδεται στην χρήση της φυλάκισης, ενώ η αύξηση της πρώτης τονίζει όχι την αποτυχία της φυλακής αλλά την ανάγκη για περισσότερο εγκλεισμό (πολιτική επέκτασης των φυλακών).

Ουσιαστικά, η εμφάνιση του υπερπληθυσμού εντοπίζεται στην αύξηση της καταγραμμένης εγκληματικότητας, χωρίς όμως αυτή να εξηγεί την ύπαρξη του φαινομένου

⁴¹ Η μείωση αυτή μπορεί να οφείλεται σε άλλους λόγους, πέρα από την αύξηση των ποινών.

σε περιόδους μείωσης της εγκληματικότητας. Για αυτό θα εξεταστούν παρακάτω κυρίως ο ρόλος των δημογραφικών και οικονομικών μεταβολών και συγκεκριμένα της αγοράς εργασίας και των αποφάσεων που λαμβάνονται κατά την ποινική διαδικασία στη δημιουργία του φαινομένου του υπερπληθυσμού. Πώς δηλαδή η αγορά εργασίας και το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης συμβάλλουν στην εκτεταμένη επιβολή της φυλάκισης, αποκλείοντας ταυτόχρονα άτομα από την κοινωνία, ενώ το αντίστροφο (ο μεγάλος αριθμός εγκλείστων σημαίνει μεγάλος αριθμός αποφυλακισμένων, οι οποίοι αδυνατούν να επανενταχθούν στην κοινωνία, με συνέπεια τον αυξημένο κίνδυνο επιστροφής στο ποινικό σύστημα) θα εξεταστεί κυρίως στο τέταρτο μέρος.

β. Υπερπληθυσμός και αντιδράσεις του πολιτικού και του ποινικού συστήματος στις κοινωνικές μεταβολές

Ένας δεύτερος συντελεστής συγκρότησης του φαινομένου αφορά στις αντιδράσεις του πολιτικού και ποινικού συστήματος⁴² σε μεταβολές, κυρίως δημογραφικές (μεταβολές στη σύνθεση του πληθυσμού, ιδίως λόγω της εισόδου μεγάλου αριθμού αλλοδαπών) και οικονομικές (μεταβολές στην αγορά εργασίας) (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σσ. 84-85). Οι αντιδράσεις αυτές εμφανίζονται ολοένα και περισσότερο με μορφές «ποινικοποίησης της φτώχειας» και «ποινικοποίησης της κοινωνικής πολιτικής», αποδίδοντας κεντρική θέση στο ζήτημα της εγκληματικότητας για την κατασκευή της κοινωνικής τάξης, εφόσον προσανατολίζονται στα εγκληματογόνα χαρακτηριστικά των «προβληματικών καταστάσεων» (πολιτικές «ποινικοποίησης του κοινωνικού») (A. Crawford, στο Γ. Π. Νικολόπουλος, 2003-2004, σ. 3).

Στην Ευρώπη η «ποινικοποίηση της φτώχειας» διενεργείται μάλλον μέσω αστυνομικών και δικαστικών μέτρων παρά μέσω σωφρονιστικών ολοκληρωτικών θεσμών. Αναπτύσσονται

⁴² Οι αντιδράσεις περιλαμβάνουν στάσεις, αποφάσεις και πολιτικές σε διαφορετικά επίπεδα αποφάσεων ενός ποινικού συστήματος (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σσ. 84-85).

ορισμένες νέου ή παλαιού τύπου κοινωνικές υπηρεσίες, οι οποίες στο όνομα της «κοινωνικής επανένταξης» ασκούν επίβλεψη στους θεωρούμενους «προβληματικούς» πληθυσμούς (L. Wacquant, 2001, σσ. 10-13). Αυτή η μορφή ποινικοποίησης είναι αποτέλεσμα κυρίως του ηθικού πανικού που έχει δημιουργηθεί με αντικείμενο την παραβατικότητα των νέων, τη βία των πόλεων, κ.λ.π.

Η έννοια του ηθικού πανικού προέρχεται από τις Η.Π.Α. και υποκρύπτει τον επαναπροσδιορισμό της αποστολής του κράτους: το κράτος αποσύρεται από την οικονομική αρένα και προτάσσει ταυτόχρονα την ανάγκη μείωσης του κοινωνικού ρόλου του και την ανάγκη διεύρυνσης και σκλήρυνσης της ποινικής παρέμβασής του. Το νέο ποινικό αίσθημα στην Αμερική, ήδη εδώ και δύο δεκαετίες, στοχεύει στην «εγκληματοποίηση της εξαθλίωσης» και στην προώθηση της «ποινικής αυστηρότητας», με συνέπεια τον τετραπλασιασμό του σωφρονιστικού πληθυσμού – ειδικά σε ορισμένες κατηγορίες - σε περίοδο όπου η εγκληματικότητα είναι στάσιμη (L. Wacquant, 2001, σσ. 19-24).

β.1. Μηδενική ανοχή και υπερπληθυσμός

Η «ποινικοποίηση της φτώχειας» ξεκίνησε από τη Ν. Υόρκη με το δόγμα της «μηδενικής ανοχής», το οποίο αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1980 για τη μείωση της εγκληματικότητας: πρόκειται για ένα εργαλείο νομιμοποίησης της αστυνομικής και δικαστικής διαχείρισης της φτώχειας που διαδόθηκε στην Ευρώπη αστραπιαία (L. Wacquant, 2001, σ. 32 επ.). Παρατηρείται στη Ν. Υόρκη δεκαπλασιασμός του αριθμού και του εξοπλισμού των αστυνομικών δυνάμεων, ανάθεση λειτουργικών ευθυνών στους αστυνομικούς διευθυντές, μηχανοργανωμένος έλεγχος, κ.λπ. Προβάλλεται ότι η πολιτική της «μηδενικής ανοχής» μείωσε την εγκληματικότητα στη Ν. Υόρκη, παρά το γεγονός ότι αυτή η μείωση είχε επέλθει τρία έτη πριν την εγκαθίδρυση της συγκεκριμένης αστυνομικής τακτικής και ότι η μείωση

αυτή παρατηρήθηκε και σε περιοχές που δεν εφάρμοζαν αυτή την τακτική (Βοστώνη, Σικάγο, Σαν Ντιέγκο).

Με το φωτοστέφανο της «επιτυχίας» που είχε αυτό το μοντέλο στη Ν. Υόρκη προσφέρεται στους πολιτικούς των χωρών που το υιοθετούν η ευκαιρία να επιβεβαιώνουν αφενός ανέξοδα την αποφασιστικότητα του κράτους να καταπολεμήσει «ταραχές» και αφετέρου να απαλλάσσουν το ίδιο το κράτος από τις ευθύνες που φέρει για την οικονομική και κοινωνική δημιουργία της ανασφάλειας, επικαλούμενοι την ατομική ευθύνη των κατοίκων «υποβαθμισμένων ζωνών».

Η ποινική ανάπτυξη στις Η.Π.Α. από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 διακρίνεται από τέσσερις κυρίως τάσεις (L. Wacquant, 2001, σ. 99 επ.):

α) Η πρώτη αναφέρεται στην ιλιγγιώδη αύξηση του πληθυσμού των κρατουμένων στα κρατητήρια, στα κεντρικά καταστήματα και στα ομοσπονδιακά σωφρονιστήρια κατά τις δεκαετίες 1970-1990. Αυτή η αύξηση του πληθυσμού των κρατουμένων εκδηλώθηκε σε περίοδο όπου η εγκληματικότητα παρουσίαζε σταθερότητα και εξηγείται κυρίως από την αυξημένη φυλάκιση των μικροπαραβατών, ειδικά των ουσιοεξαρτημένων⁴³.

β) Η δεύτερη τάση είναι η οριζόντια ανάπτυξη του ποινικού δικτύου. Ο υπερπληθυσμός δεν περιλαμβάνει ούτε αυτούς στους οποίους επιβλήθηκε αναστολή απαγγελίας της ποινής υπό δοκιμασία (probation) ούτε αυτούς που αφέθηκαν ελεύθεροι υπό όρους (parole), αφού έχουν εκτίσει το μεγαλύτερο μέρος της ποινής τους. Ο αριθμός των υποδίκων αυξήθηκε πιο γρήγορα από τον αριθμό των ήδη εγκλειστών, λόγω της αδυναμίας να επεκταθεί το οικοδομικό δίκτυο των φυλακών, ώστε να απορροφήσει τη ροή των καταδικασμένων σε ποινή φυλάκισης. Η κυριαρχία του ποινικού συστήματος διευρύνθηκε μέσω του περιορισμού των πρόωγων απολύσεων αλλά και μέσω της τηλεφωνικής ή ηλεκτρονικής επιτήρησης, εξαιτίας της μεγάλης αύξησης που γνώρισαν οι τράπεζες εγκληματικών δεδομένων, τα οποία

⁴³ Εξαιτίας της αωστηροποίησης της νομοθεσίας περί ναρκωτικών (P. Landreville, 1995, σ. 51).

δεδομένα θέτουν στον αστυνομικό και ποινικό στόχαστρο όχι μόνο τους εγκληματίες αλλά και τους απλούς υπόπτους ή και τις οικογένειές τους. Αυτή η αλλαγή δείχνει την εγκατάλειψη του ιδεώδους της «κοινωνικής αποκατάστασης» που κυριαρχούσε τη δεκαετία του 1970 προς όφελος μιας νέας ποινολογίας που δεν στοχεύει ούτε στην πρόληψη ούτε στη θεραπεία αλλά, όπως έχουμε προαναφέρει, στην απομόνωση των θεωρούμενων επικίνδυνων τάξεων.

γ) Η τρίτη τάση αναφέρεται στην άνοδο του κρατικού σωφρονισμού. Συνέπεια της αύξησης των κρατουμένων είναι η διόγκωση του ποινικού τομέα στις ομοσπονδιακές και τοπικές διοικήσεις, αυξάνοντας τις δαπάνες των πολιτειών υπέρ των εξόδων λειτουργίας των φυλακών και ανέγερσης αυτών. Η Αμερική επέλεξε να χτίσει για τους φτωχούς κρατητήρια και φυλακές και όχι παιδικούς σταθμούς, σχολεία, ιατρεία.

δ) Η τέταρτη τάση είναι η πολιτική της ενίσχυσης της επιβολής στερητικών της ελευθερίας ποινών. Το φαινόμενο του υπερπληθυσμού συνοδεύεται από επέκταση του ποινικού συστήματος αλλά η δυναμική του περιλαμβάνει κυρίως τους προερχόμενους από υποβαθμισμένες συνοικίες (πρόκειται για τις «επικίνδυνες» ομάδες που αναφέραμε στο πρώτο μέρος). Το 1989, οι αφροαμερικάνοι είχαν την πλειοψηφία μεταξύ των νεοεισερχομένων στις φυλακές, αν και εκπροσωπούσαν μόνο το 12% του πληθυσμού της χώρας. Το 1995, στο σύνολο του μαύρου πληθυσμού 22.000.000 ενηλίκων, οι μαύροι υπόδικοι ήταν 767.000, οι μαύροι κατάδικοι 999.000 και οι μαύροι που βρίσκονταν σε υπό όρους απόλυση 325.000, ενώ οι λευκοί έγκλειστοι αποτελούσαν το 1,9% σε σύνολο 163.000.000 λευκών ενηλίκων. Αυτή η φυλετική δυσαναλογία ήταν πιο έντονη στους νέους. Η διεύρυνση του χάσματος μεταξύ λευκών και μαύρων προδίδει ρατσιστικό χαρακτήρα των αστυνομικών και δικαστικών πρακτικών, με τη φυλακή να αποτελεί τόπος όπου οι μαύροι χαίρουν μια διαφορετική αντιμετώπιση.

Επομένως, ο αμερικανικός σωφρονιστικός μηχανισμός στρέφεται σε ομάδες που έχουν γίνει «περιττό βάρος» λόγω της αναδιάρθρωσης του εργασιακού καθεστώτος και του μηχανισμού κρατικής βοήθειας. Αυτές οι ομάδες προέρχονται από την εργατική τάξη και ως επί το πλείστον είναι φτωχοί, μαύροι των πόλεων. Το ποινικό σύστημα συμπίεζει το επίπεδο ανεργίας, διαγράφοντας ανθρώπους από την αναζήτηση εργασίας και αυξάνοντας την απασχόληση στον τομέα των σωφρονιστικών αγαθών και υπηρεσιών (L. Wacquant, 2001, σ. 122). Κατά τη δεκαετία του 1990, πολλές από τις πολιτικές που διαμορφώθηκαν στην Αγγλία ήταν εμπνευσμένες από το ανωτέρω αμερικανικό παράδειγμα της μηδενικής ανοχής (D. Downes, 2001, σ. 69).

β. 2. Δημογραφικές μεταβολές και υπερπληθυσμός

Οι A. Blumstein, J. Cohen και D. H. Miller (1980, σσ. 4-23) υποστηρίζουν ότι το φαινόμενο της μείωσης του πληθυσμού των κρατουμένων σε περιόδους αύξησης εγκληματικότητας μπορεί να αποδοθεί στις αλλαγές στη δημογραφική σύνθεση του πληθυσμού. Οι ανωτέρω διεξήγαγαν μία έρευνα στην Πενσυλβάνια για τη μελέτη της επιρροής των δημογραφικών αλλαγών στον πληθυσμό των κρατουμένων, η δημογραφική σύνθεση του οποίου εξαρτάται από τρεις παράγοντες: τις γεννήσεις, τους θανάτους και την εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Όσο μεγαλύτερος ο πληθυσμός τόσο λιγότερο πιθανόν είναι να επέλθουν μεγάλες ή ξαφνικές αλλαγές σε αυτούς τους βασικούς παράγοντες και να επηρεάσουν το μέγεθος ή τη σύνθεση του πληθυσμού στο μέλλον.

Οι ανωτέρω υποστηρίζουν ότι οι προβλέψεις δείχνουν σημαντικές αλλαγές στον πληθυσμό της Πενσυλβάνια. Ενώ ο αριθμός των λευκών θα αυξηθεί και μετά θα μειωθεί, ο μη λευκός πληθυσμός θα αυξηθεί από 1.05 εκατομμύρια το 1970 σε 1.58 εκατομμύρια το 2000, με συνολική αύξηση περίπου 60%. Αυτή η φυλετική διαφορά οφείλεται στις συνεχόμενες υψηλότερες τιμές γεννητικότητας των μη λευκών κατά τις δεκαετίες του 1960

και 1970, με συνέπεια μεγαλύτερος αριθμός παιδιών και νέων ανάμεσα στους μη λευκούς από ότι στους λευκούς τη δεκαετία του 1970, ενώ το 1980 η κατάσταση αυτή θα συνεχιστεί.

Οι περισσότερες ηλικιακές ομάδες προβλέπεται να δείξουν ένα φαινόμενο κορύφωσης: δηλαδή, θα αυξάνονται σε μέγεθος για πολλά χρόνια, θα φθάσουν σε μία μέγιστη τιμή και μετά θα αρχίσουν να μειώνονται. Αυτό το φαινόμενο εμφανίζεται κυρίως στις δύο πιο επιρρεπείς, στο έγκλημα, ηλικιακές ομάδες, 15-19 ετών και 20-24 ετών. Από το 1970 έως το 1975 αυτές οι ομάδες που είναι επιρρεπείς στο έγκλημα αυξήθηκαν σε μέγεθος. Τέτοιες δημογραφικές αλλαγές από μόνες τους θα προκαλούσαν αυξημένη εγκληματικότητα και συλλήψεις την περίοδο 1970-1975. Από τη στιγμή που αυτές οι ομάδες προβλέπεται να αρχίσουν να μειώνονται από το 1980, μία αντίστροφη δημογραφική επιρροή αναμένεται να μειώσει το έγκλημα και τις συλλήψεις.

Οι τιμές των συλλήψεων για κάθε δημογραφική ομάδα (βάση ηλικίας, φύλου και εθνικότητας) καθορίζονται από τέσσερις παράγοντες: την αναλογία ατόμων από την εν λόγω ομάδα που διαπράττουν εγκλήματα, τη συχνότητα με την οποία αυτά τα άτομα διαπράττουν εγκλήματα, τα είδη των εγκλημάτων που διαπράττουν και την πιθανότητα η αστυνομία να συλλάβει κάποιον από την ομάδα. Η διαδικασία στα επόμενα – μετά τη σύλληψη – στάδια απονομής ποινικής δικαιοσύνης καθορίζεται από τρεις παράγοντες: την πιθανότητα μία υπόθεση να αρχειοθετηθεί από το δικαστήριο, την πιθανότητα για καταδίκη και την πιθανότητα να επιβληθεί στερητική της ελευθερίας ποινή. Οι συλληφθέντες κάτω των 15 ετών δεν δικάστηκαν από δικαστήριο για ενηλίκους και μόνο το 7% των ατόμων 15-19 ετών δικάστηκε από δικαστήρια, αφού οι περισσότεροι συλληφθέντες ήταν ανήλικοι (κάτω των 18 ετών). Επειδή αυτή η ηλικιακή ομάδα κυριαρχεί στις συλλήψεις, λιγότεροι από τους μισούς συλληφθέντες σε αδικήματα, όπως κλοπή και διάρρηξη, δικάζονται από δικαστήρια ενηλίκων. Καθώς οι συλληφθέντες μεγαλώνουν σε ηλικία, μία αυξανόμενη αναλογία των συνολικών συλλήψεων θα δικαστούν από τα ποινικά δικαστήρια.

Η πιθανότητα κάποιου να καταδικαστεί μειώθηκε από 60% το 1970 και 1971 σε 43% το 1974 και 1975, λόγω εφαρμογής ενός προγράμματος αποκατάστασης που εφαρμόστηκε στην Πενσυλβάνια το 1972. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα επέτρεπε την αναστολή απαγγελίας της ποινής υπό δοκιμασία (probation), αρκεί να συμμετείχε στο πρόγραμμα ο κατηγορούμενος και να το ολοκλήρωνε με επιτυχία, διαφορετικά θα επιβαλλόταν η ποινή. Ανάμεσα στο 1970 και 1975 αυξήθηκαν οι καταδίκες σε στερητικές της ελευθερίας ποινές και αυτό δεν οφειλόταν στο ότι οι δικαστές έγιναν πιο σκληροί αλλά λόγω της προηγούμενης παραπομπής στο παραπάνω πρόγραμμα.

Σύμφωνα με την πρόβλεψη, ο πληθυσμός των κρατουμένων θα αυξανόταν μέχρι να φθάσει σε σημείο κορύφωσης και μετά θα μειωνόταν. Η κορύφωση έφθασε το 1990, με καθυστέρηση όμως μίας δεκαετίας περίπου. Σημαντικές αλλαγές θα συμβούν στη δημογραφική σύνθεση στο γενικό πληθυσμό στο μέλλον. Προβλέπεται ότι οι φυλακές θα συνεχίσουν να γεμίζουν και καθώς θα γίνονται υπερπλήρεις, αναγκαστικά θα γίνουν αλλαγές στο ποινικό σύστημα. Ακόμη όμως και αν δεν γίνουν αλλαγές, ο έγκλειστος πληθυσμός στην Πενσυλβάνια θα αρχίσει να μειώνεται λόγω γήρανσης (A. Blumstein, J. Cohen & D. H. Miller, 1980, σσ. 23-24).

Όπως στις περιπτώσεις των μη λευκών στις Η.Π.Α., έτσι και η υπερεκπροσώπηση των αλλοδαπών⁴⁴ στις ευρωπαϊκές φυλακές αντανακλά, εκτός από τη χαμηλή ταξική τους προέλευση και τη μεγαλύτερη αυστηρότητα του ποινικού θεσμού απέναντί τους. Πρόκειται για έναν εγκλεισμό με στόχο την περιθωριοποίηση μιας ορισμένης ομάδας και τη διευκόλυνση της απομάκρυνσής από το κοινωνικό σώμα (L. Wacquant, 2001, σ. 137, E. Λαμπροπούλου, 1999, σ. 135 επ.).

⁴⁴ Ανάμεσα στους αλλοδαπούς είναι αυτοί που δεν έχουν τα απαραίτητα νόμιμα έγγραφα, αυτοί που βρίσκονται υπό απέλαση και οι οποίοι κρατούνται αυθαίρετα, οι μετανάστες δεύτερης γενιάς και οι έγχρωμοι, που συνθέτουν τις πιο ευάλωτες κατηγορίες τόσο στην αγορά εργασίας όσο και στον τομέα της κρατικής αρωγής.

Γενικά, όσες δικαστικές πρακτικές δείχνουν φαινομενικά ουδέτερες παρουσιάζουν την τάση να αδικούν τα πρόσωπα ξένης καταγωγής ή αυτά που φαίνονται να είναι ξένης καταγωγής. Στην Ευρώπη, οι αστυνομικές, δικαστικές και ποινικές πρακτικές εφαρμόζονται με αυστηρότητα στα άτομα που δεν διαθέτουν τον ευρωπαϊκό φαινότυπο και μπορούν να εντοπιστούν πιο εύκολα, σε σημείο που μπορούμε να μιλάμε για μηχανισμό «εγκληματοποίησης των μεταναστών». Ο μηχανισμός αυτός ενισχύεται και από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τους πολιτικούς, που εκμεταλλεύονται τα ξενόφοβα αισθήματα που στοιχειώνουν την Ευρώπη από τη δεκαετία του 1980 (L. Wacquant, 2001, σ. 142 επ.).

Όσο αυξάνεται η εγκληματικότητα τόσο η πιθανότητα για περισσότερο έλεγχο και εγκλεισμό ευάλωτων κοινωνικών ομάδων γίνεται εμφανής. Ανάμεσα σε αυτούς που ταιριάζουν με το στερεότυπο του επικίνδυνου που προωθεί την ανασφάλεια είναι οι κοινωνικοοικονομικά μειονεκτούντες, ιδιαίτερα οι αλλοδαποί, και όσοι «παρενοχλούν» με την εμφάνισή τους, τη λεκτική τους επιθετικότητα και την περίεργη συμπεριφορά τους τους «κοινωνούς» και τους επιχειρηματίες (D. Downes, 2001, σ. 71). Πρόκειται για τις προαναφερόμενες στο πρώτο μέρος της εργασίας «επικίνδυνες» και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες υπερεκπροσωπούνται στη φυλακή.

β.3. Οικονομικές μεταβολές και υπερπληθυσμός

Από τη δεκαετία του 1980 στις δυτικές χώρες παρατηρείται μία σκλήρυνση τόσο στην ποινική νομοθεσία (πρωτογενής ποινικοποίηση) όσο και στην εφαρμογή των ποινών (δευτερογενής και τριτογενής ποινικοποίηση). Πρόκειται για μια τάση που φαίνεται να ακολουθεί πιστά την ποινική πολιτική των Η.Π.Α. Τα ευρωπαϊκά συστήματα τιμώρησης χαρακτηρίζονται ολοένα και περισσότερο από μια «διακλάδωση»⁴⁵ (bifurcation), η οποία οδήγησε σε αύξηση των ποινών για τις λιγότερο σοβαρές παραβάσεις και σε μια

⁴⁵ Η πολιτική της διακλάδωσης στηρίζεται αφενός στην εφαρμογή εναλλακτικών ποινών για τους «ελαφρούς» παραβάτες και αφετέρου στην εφαρμογή αυστηρών ποινών στερητικών της ελευθερίας για τους «σοβαρούς» εγκληματίες.

«υπερφυλακοποίηση». Ο Houchon (2000, σσ. 263-264) προτιμά αυτόν τον όρο, αντί του όρου «υπερπληθυσμός», ο οποίος παραπέμπει αποκλειστικά στην χωρητικότητα, ενώ το ποινολογικό ενδιαφέρον έγκειται κυρίως στη χρήση του εγκλεισμού, εξαιτίας της επιβολής ολοένα και μεγαλύτερης διάρκειας ποινών⁴⁶. Όποιες και αν είναι οι μεταβλητές που επιβεβαιώνουν την ανοδική τάση των τιμών τιμώρησης, τα οικονομικά δεδομένα είναι κυρίως εκείνα που βοηθούν στην κατανόηση των σωφρονιστικών εξελίξεων και όχι οι διακυμάνσεις της καταγραμμένης εγκληματικότητας.

Α) Από τους πρώτους που επιτυχημένα κατάφεραν να δείξουν πώς οι ποινικές πολιτικές καθορίζονται από οικονομικές (σύνδεση αγορά εργασίας με τον αριθμό των κρατουμένων) και πολιτικές επιρροές και που αποδυνάμωσαν τη γραμμική αιτιότητα ανάμεσα στο έγκλημα και την τιμωρία, δηλαδή με την δεύτερη να εμφανίζεται ως συνέπεια της πρώτης, ήταν οι G. Rusche και O. Kirchheimer (στο J. Jankovic, 1977, σ. 17επ., L. Wacquant, 2001, σσ. 135-136)⁴⁷.

Σύμφωνα με τους ανωτέρω, η έλλειψη εργασίας όχι μόνο αυξάνει την πιθανότητα να τεθεί κάποιος σε προσωρινή κράτηση αλλά ακόμη, όταν πρόκειται για τον ίδιο τύπο παράβασης, κάποιος που δεν εργάζεται καταδικάζεται συχνότερα σε φυλάκιση από κάποιον που εργάζεται και ο πρώτος έχει λιγότερες πιθανότητες να του επιβληθεί χρηματική ποινή ή αναστολή εκτελέσεως της ποινής⁴⁸. Η έλλειψη ή η αδυναμία επαγγελματικής ένταξης του κρατουμένου επιμηκύνει την πραγματική διάρκεια του εγκλεισμού, καθώς μειώνει τις πιθανότητες να πετύχει ο κρατούμενος είτε μείωση της απειλούμενης ποινής είτε υπό όρους απόλυση.

⁴⁶ Αναφερόμαστε ξανά στον όρο της υπερφυλακοποίησης, διότι θέλουμε να τονίσουμε μέσα από τη συγκεκριμένη εργασία ότι το πρόβλημα του υπερπληθυσμού είναι εντέλει πρόβλημα χρήσης της φυλακής.

⁴⁷ Βλ. επίσης G. Rusche & O. Kirchheimer, 1991.

⁴⁸ Σε αυτό το σημείο συμφωνούν και οι Box και Hale.

Οι G. Rusche και O. Kirchheimer δεν διερεύνησαν δύο υποθέσεις που είναι σιωπηρές στην εργασίας τους και που αναδείχθηκαν περισσότερο στον J. Jankovic (1977, σ. 19): 1) Υπάρχει αρνητική σχέση ανάμεσα στις οικονομικές συνθήκες και στη βαρύτητα της τιμωρίας: όταν η οικονομία βρίσκεται σε ύφεση, οι ποινές είναι πιο αυστηρές. 2) Όταν το εργατικό δυναμικό είναι άφθονο, το ποινικό σύστημα απορροφά περισσότερα άτομα – κυρίως ανέργους – σε αντίθεση με ότι συμβαίνει όταν είναι σπάνιο. Η πρώτη υπόθεση αναφέρεται στην αυστηρότητα (severity) της ποινής και η δεύτερη στη χρησιμότητα (utility) της ποινής.

Οι παραπάνω απευθύνονται σε συγκεκριμένα ποινικά συστήματα των δυτικών κοινωνιών από τη περίοδο του μεσαίωνα έως τη δεκαετία του 1930, αλλά συνάντησαν δυσκολίες στην εξήγηση της συνεχόμενης επιβολής της φυλάκισης στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Η επιβολή της φυλάκισης μπορούσε να εξηγηθεί βάση των ελλείψεων εργατικού δυναμικού που κάλυπταν οι κατάδικοι. Αυτή η εξήγηση όμως δεν αρκεί για τις καπιταλιστικές κοινωνίες, οι οποίες δεν έρχονται αντιμέτωπες μόνο με ένα μόνιμο απόθεμα εργατικού δυναμικού, αλλά και με καταστάσεις όπου η ελευθερία του εργατικού δυναμικού είναι η βασική αρχή της παραγωγικότητας και επομένως θεωρείται αδύνατο οι κατάδικοι να γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης.

Σύμφωνα με τον J. Jankovic (1977, σ. 19), οι αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από μόνιμα αποθέματα εργατικού δυναμικού και όχι από περιοδικά. Ακόμη, το κατάδικο εργατικό δυναμικό δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί στις καπιταλιστικές κοινωνίες, διότι δεν παράγει κέρδος. Είναι πιθανόν η χρησιμοποίηση του εργατικού δυναμικού να μην είναι η σημαντική μεταβλητή που παρεμβαίνει στη σχέση ανάμεσα στις σύγχρονες, μεταβιομηχανικές, οικονομικές συνθήκες και στην ποινή.

Το απόθεμα του εργατικού δυναμικού (ή αλλιώς των ανέργων) τοποθετεί και ένα χρήσιμο όριο στις οικονομικές απαιτήσεις των απασχολούμενων ατόμων, καθώς θυμίζει

στους εργαζόμενους την αναλωσιμότητά τους (expendability). Τους θυμίζει ότι υπάρχει η πιθανότητα εάν απαιτήσουν πιο πολλά να βρεθούν στη θέση αυτών που δεν εργάζονται. Βέβαια, υπάρχει διαμάχη σχετικά με τις κατηγορίες που περιλαμβάνονται στο παραπάνω απόθεμα: άλλοι υποστηρίζουν ότι οι άνεργοι είναι μόνο η κορυφή του παγόβουνου του αποθέματος του εργατικού δυναμικού, καθώς σε αυτό περιλαμβάνονται οι περιστασιακά εργαζόμενοι, οι ημιαπασχολούμενοι, οι στρατιώτες, οι γυναίκες ως νοικοκυρές, οι αλλοδαποί (Braveman, στο J. Jankovic, 1977, σ. 20) και άλλοι αναφέρονται στους αποθαρρυσμένους εργάτες (discouraged workers) (Levitan, στο J. Jankovic, 1977, σ. 20).

α) Η πρώτη υπόθεση της έρευνας του J. Jankovic (1977, σ. 20) προς εξέταση είναι ότι ο εγκλεισμός και η ανεργία ποικίλλουν. Η ανεξάρτητη μεταβλητή είναι η ανεργία και η προσδοκία είναι ότι αύξηση της ανεργίας θα οδηγήσει σε αύξηση του εγκλειστού πληθυσμού. Πρόκειται για επαναδιατύπωση της υπόθεσης των G. Rusche και O. Kirchheimer ως προς την αυστηρότητα των ποινών (όταν η οικονομία βρίσκεται σε ύφεση οι ποινές είναι πιο αυστηρές). Τα δεδομένα φυλάκισης δείχνουν ότι η φυλάκιση είναι η πιο συχνά επιβαλλόμενη ποινή στη σύγχρονη αμερικανική κοινωνία, ενώ την ίδια τάση ακολουθεί και η Ευρώπη. Η ποινή αναμένεται να είναι πιο αυστηρή σε περιόδους οικονομικών κρίσεων, διότι η πολιτική της πρόληψης υπαγορεύει έντονη τιμωρία για να πολεμηθεί η υποτιθέμενη πρόκληση⁴⁹.

β) Η δεύτερη υπόθεση, της χρησιμότητας, προέρχεται από την θεωρία των G. Rusche και O. Kirchheimer, σύμφωνα με τους οποίους κάθε κοινωνικοοικονομικό σύστημα χρησιμοποιεί ποινές που αντιστοιχούν στις παραγωγικές του σχέσεις (J. Jankovic, 1977, σ. 21). Για τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες, αυτή η θεωρία υποστηρίζει ότι ο εγκλεισμός μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αφαιρέσει ένα μέρος του αποθέματος από την αγορά εργασίας.

⁴⁹ Οι σκληρές ποινές επιβάλλονται σε τέτοιες περιόδους, γιατί τότε ο κίνδυνος και ο πειρασμός για εγκληματική δραστηριότητα είναι πιο έντονος (J. Jankovic, 1977, σ. 20).

Όσο αφορά στα δεδομένα, χρησιμοποιήθηκαν στατιστικές για τις τιμές εγκλεισμού στις Η.Π.Α. την περίοδο 1926-1974 και για τις τιμές ανεργίας και άλλα δημογραφικά δεδομένα για την ίδια περίοδο⁵⁰. Το πρώτο βήμα της ανάλυσης ήταν ο καθορισμός της σχέσης ανάμεσα στην ανεργία και ποικίλων δεικτών εγκλεισμού. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η αύξηση του συνολικού πληθυσμού ανέργων συνδέεται με την αύξηση του συνολικού πληθυσμού που εγκλείεται στη φυλακή. Όταν ο πληθυσμός των κρατουμένων διασπάται σε δύο μεγάλες δικαιοδοσίες (πολιτεία έναντι ομοσπονδιακών θεσμών), ο παραπάνω συσχετισμός φαίνεται να οφείλεται στη σχέση ανάμεσα στην ανεργία και στον πολιτειακό έγκλειστο πληθυσμό, ενώ φαίνεται ότι δεν υπάρχει σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στην ανεργία και στον ομοσπονδιακό έγκλειστο πληθυσμό, καθώς οι κρατούμενοι των ομοσπονδιακών φυλακών αποτελούν μόνο το 1/10 του συνολικού έγκλειστου πληθυσμού⁵¹.

Το δεύτερο βήμα της ανάλυσης ήταν η εξέταση της επιρροής της έντασης της εγκληματικότητας στη σχέση εγκλεισμού και ανεργίας. Χρησιμοποιήθηκαν δύο

⁵⁰ Οι στατιστικές περιλαμβάνουν τον αριθμό των ατόμων που κρατούνται σε μία ημέρα (συνήθως την 31/12) κάθε έτους, τον αριθμό των ατόμων που εγκλείονται στη φυλακή, είτε μετά από καταδίκη των δικαστηρίων, είτε επειδή παραβίασαν όρους της απόλυσης (parole) και τον αριθμό που αποφυλακίστηκαν κατά τη διάρκεια κάθε έτους, είτε με υπό όρους είτε με έκτιση της ποινής (χωρίς όρους). Τα δεδομένα που αφορούν την ανεργία περιλαμβάνουν το μέγεθος του εργατικού δυναμικού (σε χιλιάδες), τον αριθμό των ανέργων (σε χιλιάδες) και το ποσοστό ανεργίας (ο αριθμός των ανέργων επί του συνολικού εργατικού δυναμικού) (J. Jankovic, 1977, σ. 21 επ.).

⁵¹ Η υπόθεση της σύνδεσης ανεργίας και εγκλεισμού δεν επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα των ομοσπονδιακών φυλακών την περίοδο πριν το 1960. Αυτή η εξαίρεση μπορεί να οφείλεται στη διαφορετική σύνθεση του έγκλειστου πληθυσμού των ομοσπονδιακών φυλακών, ο οποίος μπορεί να περιελάμβανε περισσότερους δράστες με υψηλότερο κοινωνικοοικονομικό status, που δεν ανήκουν συνήθως στο απόθεμα του εργατικού δυναμικού. Ωστόσο, τα δεδομένα δεν μπορούν να εξηγήσουν επαρκώς αυτήν την εξαίρεση (J. Jankovic, 1977, σ. 24 επ.).

Εκτός από την περίοδο του έγκλειστου πληθυσμού σε ομοσπονδιακές φυλακές πριν το 1960, άλλη μία εξαίρεση στη σχέση ανεργίας και εγκλεισμού αποτέλεσε η περίοδος της Μεγάλης Ύφεσης (1930-1940). Η κρίση της δεκαετίας του 1930 στην Αμερική οδήγησε τα ποσοστά ανεργίας πάνω από τα αποδεκτά όρια. Η υπόθεση αξιώνει ότι ο εγκλεισμός μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να απορροφήσει ένα μέρος από το απόθεμα του εργατικού δυναμικού, αλλά αυτό αναμένεται σε φυσιολογικές οικονομικές συνθήκες. Υπό κανονικές συνθήκες ο αριθμός των ανέργων ποικίλλει, αλλά συνήθως παραμένει σε καθορισμένα όρια και ο έγκλειστος πληθυσμός διατηρεί μία σχετικά σταθερή σχέση με τον αριθμό των ανέργων. Υπάρχει γενική ομοφωνία (Sellin, στο J. Jankovic, 1977, σ. 25) ότι οι φυλακές αυξάνουν σε αριθμό κρατουμένων την περίοδο της ύφεσης και ότι αυτό οφείλεται σε σημαντικές περικοπές στον προνοιακό τομέα (όπως στο προσωπικό και στον προϋπολογισμό). Το υψηλό κόστος των φυλακών οδήγησε σε μία τάση εφαρμογής μέτρων ποινών, μειώνοντας τον έγκλειστο πληθυσμό και τις εισαγωγές σε επίπεδα κάτω από αυτά που αναμένονταν στη βάση των πολιτικών του 1930 και 1931, όπου είχαμε υπερπληθυσμό. Στην ανωτέρω περίοδο λιγότεροι άνθρωποι φυλακίστηκαν αλλά αυτοί που φυλακίστηκαν στερήθηκαν την ελευθερία τους για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από τους προηγούμενους.

συντελεστές: ο αριθμός των καταγεγραμμένων εγκλημάτων, 1937-1974, και ο αριθμός των συλλήψεων, 1932-1974. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι σε εθνικό και τοπικό δείγμα η σχέση ανεργίας και εγκλεισμού υφίσταται ανεξάρτητως της έντασης εγκληματικότητας.

Συμπερασματικά, η έρευνα του J. Jankovic (1977, σ. 27 επ.) επικεντρώθηκε στον εγκλεισμό και τις οικονομικές συνθήκες στις Η.Π.Α. την περίοδο 1926-1974, με στόχο τον έλεγχο της θεωρίας των G. Rusche και O. Krichheimer για τη σύνδεση της ανεργίας με την αύξηση του πληθυσμού των κρατουμένων. Οι βασικές υποθέσεις των G. Rusche O. Krichheimer είναι ότι οι στόχοι του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης διαφοροποιούνται ανάλογα με την πλεονάζουσα ή μειωμένη προσφορά εργατικής δύναμης και ότι η αγορά εργασίας ασκεί καθοριστική επίδραση στις τιμές εγκλεισμού, ανεξαρτητως των εξελίξεων της καταγεγραμμένης εγκληματικότητας. Σε αυτές τις υποθέσεις συνηγορεί και ο J. Jankovic, ο οποίος, όμως, υποστηρίζει ότι ακόμη και αν αυξάνεται ο αριθμός του εγκλειστού πληθυσμού, εξακολουθεί να παραμένει δυσανάλογος σε σχέση με το συνολικό μέγεθος των ανέργων.

B) Στις υποθέσεις εργασίας για τη σχέση των τιμών εγκλεισμού και αγορά εργασίας προστίθεται και η θεωρία των Box και Hale για τον ρόλο των δικαστών κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων που αναφέραμε στην αρχή. Οι Box και Hale (στο W. Young, 1986, σσ. 128- 129) μελέτησαν τη σχέση εγκλεισμού και ανεργίας σε Αγγλία και Ουαλία και κατέληξαν ότι σε περιόδους οικονομικής ύφεσης όπου το απόθεμα του εργατικού δυναμικού αυξανόταν, εμφανιζόταν η τάση αύξησης των κρατουμένων και η μαζική αύξηση δαπανών στις φυλακές. Ωστόσο, η ανεργία δεν συνδέεται πάντα με τη φυλάκιση ή με το μέγεθος του πληθυσμού των κρατουμένων.

Οι Box και Hale υποστήριζαν ότι οι ποινικές πρακτικές μπορούν να γίνουν πιο σκληρές σε περιόδους οικονομικής κρίσης, όπου τα ποσοστά ανεργίας είναι υψηλότερα, εξαιτίας της επιρροής της οικονομικής κρίσης στις στάσεις των δικαστών. Οι δικαστές, για παράδειγμα,

μπορεί να επηρεαστούν από τη σύνδεση της ανεργίας και άλλων προβλημάτων που δημιουργεί η οικονομική κρίση με την εγκληματική δραστηριότητα. Σε μια τέτοια περίπτωση, για να αυξήσουν το προληπτικό αποτέλεσμα, θα επεκτείνουν τη χρήση και τη διάρκεια των στερητικών της ελευθερίας ποινών. Αυτή η σκλήρυνση των ποινικών πρακτικών μπορεί να εφαρμοστεί σε όλους τους παραβάτες αλλά κυρίως σε ανέργους που θεωρούνται ότι αποτελούν τον προβληματικό πληθυσμό. Το δικαστήριο είναι πιθανόν να είναι ευνοϊκότερο απέναντι σε ένα εργαζόμενο, παρά σε έναν άνεργο, ως υποψήφιο για επιβολή εναλλακτικής ποινής αντί εγκλεισμού (D. Downes, 1998, σ. 6), με συνέπεια να παραβλέπεται η σημασιολογία μιας υπόθεσης που εκδικάζεται στο ακροατήριο από προγενέστερα στάδια (αστυνομία, εισαγγελία, κ.λ.π.).

Σύμφωνα με τους παραπάνω, ανάμεσα στην ανεργία και τη φυλάκιση παρεμβάλλεται η επίδραση που έχει η ανεργία στη δημιουργία του άγχους και της αίσθησης κοινωνικής διατάραξης. Η φυλάκιση δεν αποτελεί μία άμεση αντίδραση στην αύξηση της εγκληματικότητας αλλά πρόκειται για μια ιδεολογικά κινητοποιημένη αντίδραση στην υποτιθέμενη απειλή των οικονομικά περιθωριοποιημένων ατόμων (J. Muncie & R. Sparks, 1991, σσ. 102-103).

Γ) Εκτός από τις παραπάνω προσεγγίσεις – με τη θεωρία των G. Rusche και O. Kirchheimer να κυριαρχεί – μία άλλη προσπάθεια ερμηνείας του υπερπληθυσμού σε σχέση με τις οικονομικές μεταβολές σημειώθηκε από τους B. Western και K. Beckett (1999, σ. 1030 επ.) οι οποίοι υποστήριξαν ότι η μείωση των τιμών ανεργίας στις Η.Π.Α. στη δεκαετία του 1990 προβλήθηκε ως θετική συνέπεια των πολιτικών απορρύθμισης της αγοράς εργασίας που είχαν ξεκινήσει την προηγούμενη δεκαετία. Η παράλληλη, όμως, αύξηση των τιμών εγκλεισμού συγκάλυπτε την πραγματική αύξηση των τιμών ανεργίας, εφόσον αφαιρούσε από τις στατιστικές ανεργίας μια σημαντική μάζα ενεργού πληθυσμού. Κατά συνέπεια η απορρύθμιση της αμερικανικής αγοράς εργασίας υπέκρυπτε μία έντονη κρατική παρέμβαση

μέσω του ποινικού συστήματος. Η θεώρηση του εγκλεισμού ως μιας καλυμμένης μορφής ανεργίας οδηγεί σε διαφορετική ανάγνωση των επίσημων στατιστικών ανεργίας, καθώς οι έγκλειστοι δεν υπολογίζονται ούτε στους ανέργους ούτε στους εργαζόμενους. Η αύξηση των τιμών εγκλεισμού στις Η.Π.Α. κατά τις δεκαετίες 1980 και 1990 συγκαλύπτει την σταθερή αύξηση των τιμών ανεργίας, ιδίως για τους αφροαμερικανούς⁵² και τους ανειδίκευτους νέους.

Εκτός από τη συγκάλυψη των τιμών ανεργίας, το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης της Αμερικής υπονομεύει και τη δυνατότητα απασχόλησης των αποφυλακισμένων, λόγω της μείωσης των επαγγελματικών δεξιοτήτων κατά τον χρόνο κράτησης, της αποδυνάμωσης των κοινωνικών και οικογενειακών δεσμών, της εκμάθησης συμπεριφοράς επιβίωσης ακατάλληλης για την αγορά εργασίας, του στιγματισμού και του ποινικού μητρώου. Πρώην κρατούμενοι λόγω στιγματισμού και έλλειψης ειδίκευσης εάν βρουν εργασία θα βρουν συνήθως σε υποβαθμισμένα επαγγέλματα. Όλοι αυτοί οι παράγοντες παρεμποδίζουν την επαγγελματική αποκατάσταση των αποφυλακισμένων, με συνέπεια το ποινικό σύστημα μακροπρόθεσμα να αυξάνει τις τιμές ανεργίας. Οι B. Western και K. Beckett δείχνουν ότι η υπερβολική χρήση της φυλάκισης είναι ένας μηχανισμός με δύο όψεις: εξωραϊζει βραχυπρόθεσμα την κατάσταση της απασχόλησης, περικόπτοντας την προσφορά εργασίας, μακροπρόθεσμα όμως την επιδεινώνει ρίχνοντας στην ανεργία εκατομμύρια άτομα (L. Wacquant, 2001, σ. 122 επ., B. Western & K. Beckett, 1999, σ. 1030 επ.).

⁵² Διαπιστώνουμε πώς ο παράγοντας των οικονομικών μεταβολών συνδέεται με τις δημογραφικές μεταβολές, καθώς αυξημένες τιμές ανεργίας εντοπίζονται στα άτομα που είναι πιο ευάλωτα στους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, εξαιτίας της εθνικότητάς τους, της φυλής τους ή και του φύλου τους.

2. Η ενδοσυστημική προσέγγιση: η σημασία των επιλογών και των στάσεων των φορέων του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης

Οι παράγοντες που τοποθετούνται έξω από το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης (εγκληματικότητα και αντιδράσεις του πολιτικού και ποινικού συστήματος σε κοινωνικές μεταβολές) δεν εξηγούν από μόνες τους το εν μελέτη φαινόμενο του υπερπληθυσμού. Οι S. Snacken και K. Beyens (1994, σσ. 84-85) τονίζουν ότι ο πληθυσμός των κρατουμένων αποτελεί συνέπεια μιας πολύπλοκης αλληλεπίδρασης μεταξύ ποικίλων παραγόντων: 1) παράγοντες εξωτερικοί ως προς το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης (δημογραφικές, οικονομικές εξελίξεις, κ.λπ.), 2) εγκληματικότητα (η επίσημη εγκληματικότητα επηρεάζεται από κοινωνικές αλλαγές και αλλαγές στο ποινικό σύστημα), 3) στάσεις, αποφάσεις, πολιτικές σε διαφορετικά επίπεδα αποφάσεων εντός του ποινικού συστήματος.

Σε αυτό το κεφάλαιο θα αναφερθούμε στην δεύτερη προσέγγιση⁵³, η οποία μελετά τον έγκλειστο πληθυσμό ως αποτέλεσμα επιλογών και στάσεων των φορέων του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης (W. Young, 1986): πρόκειται για παράγοντες που εντοπίζονται μέσα στο ποινικό σύστημα (ενδοσυστημικοί). Η υιοθέτηση επίσημων πολιτικών είτε για τη μείωση είτε για την επέκταση της στερητικής της ελευθερίας ποινής μπορεί να επηρεάσει σημαντικά το μέγεθος του πληθυσμού των κρατουμένων. Οι πολιτικές, όμως, της μείωσης των κρατουμένων στο πλαίσιο του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης έχουν περιορισμένη διάρκεια και ανεπιθύμητες συνέπειες⁵⁴.

⁵³ Βλ. επίσης J. Muncie & R. Sparks, 1991, σ. 101 επ.

⁵⁴ Ο θεσμός της αναστολής εκτέλεσης της ποινής, για παράδειγμα, που εισήχθη το 1967 στην Αγγλία μόνο για εκείνες τις περιπτώσεις όπου διαφορετικά θα επιβαλλόταν ο έγκλεισμός, δεν εφαρμόστηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα (W. Young, 1986, σ. 133).

α. Υπερπληθυσμός και διαδικασία λήψης αποφάσεων (sentencing): η συχνότητα επιβολής της προφυλάκισης και των μακροχρόνιων στερητικών της ελευθερίας ποινών

Η διαδικασία λήψης αποφάσεων κατέχει σημαντική θέση στο ποινικό σύστημα, καθώς οι αποφάσεις σε αυτό το επίπεδο επηρεάζουν όχι μόνο τους δράστες αλλά και τη συνολική λειτουργία όλων των υποσυστημάτων του ποινικού συστήματος. Μέσα από την επιβολή των ποινών η πολιτική εξουσία προσπαθεί να πετύχει τους κοινωνικούς της στόχους. Το πρόβλημα που δημιουργείται είναι η οριοθέτηση αυτών των στόχων: είναι η αποκατάσταση, η πρόληψη (γενική και ειδική) ή μήπως οι ποινές δικαιολογούνται στη βάση όχι της πρόληψης της εγκληματικότητας αλλά στη βάση του ηθικού καθήκοντος των δικαστηρίων να επιβάλλουν ποινές ως έκφραση της αποδοκμασίας της εγκληματικότητας από την κοινωνία (J. Hogarth, 1971, σ. 3-4).

Οι παραπάνω αποφάσεις λαμβάνουν χώρα σε διάφορα «φίλτρα» του ποινικού συστήματος και αφορούν στο είδος της απαγγελλόμενης κατηγορίας, στην προφυλάκιση ή την απόλυση του κατηγορουμένου, στην κήρυξη ενοχής, αθώωσης ή απαλλαγής του κατηγορουμένου, στην επιλογή του είδους της ποινής, στη χρονική διάρκεια αυτής, στην μετατροπή της σε χρηματική, στην εκτελεστότητα της ποινής και σε μεταγενέστερες αποφάσεις που επηρεάζουν τη διάρκεια του πραγματικού χρόνου έκτισης της επιβληθείσας ποινής (όπως η υπό όρους απόλυση).

Η απονομή της ποινικής δικαιοσύνης (Κ. Σπινέλλη, 1995, σ. 22 επ.), βάσει της συστημικής προσέγγισης, μοιάζει με ένα σύστημα, το οποίο αποτελείται από υποσυστήματα (όπως είναι η αστυνομία), τα οποία είναι ευδιάκριτα, με δομή και λειτουργίες (όπως είναι η λήψη αποφάσεων). Τα υποσυστήματα ακολουθούν διαδικασίες επιλογής που καταλήγουν σε «διηθήσεις» ή φιλτραρίσματα⁵⁵. Η διαδικασία αυτή στηρίζεται στην επιλεκτικότητα, η οποία

⁵⁵ Τα «φίλτρα», σύμφωνα με τον K. Pease (1994, σ. 124), λειτουργούν διαφορετικά σε κάθε χώρα, με ορισμένες χώρες (Ουγγαρία) να έχουν τόσους καταδικασμένους όσους και ποινικά διωκόμενους, ενώ σε άλλες (Πολωνία) ένα μεγάλο μέρος του διωκόμενου πληθυσμού να μην προχωρά στη φάση της δίκης. Η διαδικασία φιλτραρίσματος εξαρτάται και από το κατά πόσο κατασταλτική είναι μία χώρα.

προσδιορίζει το φαινόμενο κατά το οποίο ένα ποσοστό από το σύνολο των εγκλημάτων που διαπράχθηκαν ή των δραστών οι οποίοι τα διέπραξαν φθάνει στη δικαιοσύνη. Για αυτό έχει χαρακτηριστεί ως ένα χωνί μέσα από το οποίο περνά ένα μικρό τμήμα του περιεχομένου που ρίχνεται σε αυτό (Ε. Λαμπροπούλου, 1999, σ. 135). Η διαδικασία φιλτραρίσματος έχει ως βασικό στόχο την αποφόρτωση των δικαστηρίων και των φυλακών, απελευθερώνοντας δυνάμεις για την εις βάθος αντιμετώπιση λίγων αλλά σωστά επιλεγμένων σοβαρών περιπτώσεων. Αυτή η διαδικασία είναι χρήσιμη αρκεί, όμως, να πραγματοποιείται με ορθολογικά κριτήρια και να μην αποβαίνει σε βάρος των οικονομικά αδύναμων ατόμων (Κ. Σπινέλλη, 1995, σ. 22 επ.).

Προκειμένου να επιτευχθεί μία κοινωνιολογική ανάλυση των ποινικών πρακτικών θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η ανωτέρω «εσωτερική διαφοροποίηση» («internal differentiation») του ποινικού πεδίου (D. Garland & P. Young 1983, σ. 15 επ., Γ. Π. Νικολόπουλος, 2003-2004, σ. 5 επ.), δηλαδή ότι δεν συγκροτεί μια μοναδική και συνεκτική ενότητα, αλλά αποτελείται από πολλαπλότητα συστημάτων και θεσμών, καθένας από τους οποίους παράγει διαφορετικά κοινωνικά αποτελέσματα. Μέσα σε κάθε επιμέρους θεσμό (φυλακής, κοινωφελούς εργασίας, κ.ά.) υπάρχει μεγάλος αριθμός υπηρεσιών, με διαφορετικές εξουσίες και στόχους, οι οποίες λαμβάνουν αποφάσεις σύμφωνα με ειδικά κριτήρια και υπολογισμούς, βασιζόμενες σε διαφορετικούς τύπους γνώσης, επαγγελματικής κατάρτισης και εξειδίκευσης, ενώ παράλληλα λειτουργούν διάφορες ιδεολογίες, όπως της «επανακοινωνικοποίησης», της «αποκατάστασης», της «κοινωφελούς εργασίας», κ.λ.π.

Οι διαδικασίες φιλτραρίσματος και κυρίως της λήψης αποφάσεων επηρεάζουν το μέγεθος του έγκλειστου πληθυσμού μέσα από επιμέρους παράγοντες: της συχνότητας επιβολής της προφυλάκισης και της απαγγελίας στερητικών της ελευθερίας ποινών χωρίς τη δυνατότητα αναστολής ή μετατροπής σε χρηματική ποινή και της μεγάλης χρονικής διάρκειας των στερητικών της ελευθερίας ποινών και της θέσπισης και εφαρμογής

εναλλακτικών ποινών, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για να λύσουν το πρόβλημα του υπερπληθυσμού, αντί αυτού όμως το όξυναν, όπως θα διαπιστώσουμε στο τρίτο μέρος της εργασίας.

Η αύξηση του πληθυσμού των κρατουμένων κατά τις δεκαετίες 1980 και 1990 μαρτυρεί τη σκλήρυνση της ποινικής πολιτικής της δυτικής Ευρώπης⁵⁶. Ο νομοθέτης έχει αυξήσει τις αποδόσεις ευθυνών και έχει επιβαρύνει τις ποινές φυλάκισης για εγκλήματα βίας, προσβολές κατά των ηθών και εμπόριο/ χρήση ναρκωτικών. Η αστυνομία ενίσχυσε τις μεθόδους της και οι δικαστικές αρχές μείωσαν τις δυνατότητες απόλυσης υπό όρους, προκειμένου να παταχθούν τα παραπάνω αδικήματα. Παρατηρείται εξάλειψη χρηματικών ποινών προς όφελος της φυλάκισης υπό αναστολή, εξέλιξη προς τα πάνω της κλίμακας των επιβαλλόμενων ποινών και ελαχιστοποίηση των οριστικών απολύσεων (L. Wacquant, 2001, σσ. 132-155).

Η διαδικασία λήψης αποφάσεων επηρεάζεται και από την ποινική φιλοσοφία και τις στάσεις⁵⁷ που διέπουν τους δικαστές. Μία τιμωρητική ποινική πολιτική συνδέεται με τιμωρητικές στάσεις και με την άποψη ότι ο νόμος και η κοινωνική κατάσταση απαιτούν τιμωρητική αντίδραση. Το αντίθετο συμβαίνει σε μία επιεική ποινική πολιτική (J. Hogarth, 1971, σ. 209). Οι μη τιμωρητικοί δικαστές (non punitive), σε αντίθεση με τους τιμωρητικούς (punitive), εφαρμόζουν πιο συχνά την αναστολή της απαγγελίας της ποινής υπό δοκιμασία (probation) και τις χρηματικές ποινές (J. Hogarth, 1971, σ. 91).

Οι στάσεις των δικαστών και οι αποφάσεις που θα πάρουν επηρεάζονται σε σημαντικό βαθμό από τις πληροφορίες που δέχονται οι δικαστές, σχετικά με το έγκλημα και τον

⁵⁶ Αποκαλυπτική είναι η εξέλιξη του ολλανδικού ποινικού συστήματος (L. Wacquant, 2001, σσ. 155-156). Σε αυτό το σύστημα η στέρηση της ελευθερίας ήταν σπάνια και οι ποινές φυλάκισης ήταν βραχύχρονες. Η διάβρωση των μέτρων προστασίας που πρόσφερε το κράτος πρόνοιας στη δεκαετία του 1990 και η πίεση να προσαρμοστεί σε πιο κατασταλτικά ευρωπαϊκά πρότυπα, οδήγησαν στο διπλασιασμό του ποσοστού φυλάκισης από το 1985.

⁵⁷ Οι στάσεις στη διαδικασία λήψης αποφάσεων είναι ένα σύνολο εκτιμήσεων σχετικών με το δικαστικό ρόλο που υιοθετεί ο δικαστής σε σχέση με άτομα, προβλήματα και ιδέες του κοινωνικού κόσμου, προκειμένου να καθορίσει την κατάλληλη αντίδραση στο έγκλημα (J. Hogarth, 1971, σ. 100 επ.).

εγκληματία (J. Hogarth, 1971, σ. 229 επ.). Οι πιο σημαντικές πληροφορίες που παίζουν ρόλο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και αφορούν τον δράστη είναι το οικογενειακό υπόβαθρο, το ποινικό μητρώο και η πριν το έγκλημα εργασία του. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων δεν είναι μια ουδέτερη διαδικασία, εφόσον συσχετίζεται με θέματα που αγγίζουν τις αξίες και τα συναισθήματα του δικαστή και επηρεάζουν τις στάσεις του⁵⁸. «Η διαδικασία λήψης αποφάσεων είναι μία δυναμική διαδικασία στην οποία τα γεγονότα των υποθέσεων, οι περιορισμοί του νόμου, το κοινωνικό σύστημα και άλλα χαρακτηριστικά του εξωτερικού κόσμου συνδέονται και αποκτούν σημασία με τρόπο συμβατό με τις στάσεις των δικαστών»⁵⁹ (J. Hogarth, 1971, σ. 365).

Η εξάλειψη των χρηματικών ποινών, η μείωση των υπό όρους απολύσεων και των οριστικών, η σκλήρυνση των στάσεων των δικαστών και οι αποφάσεις που λαμβάνονται στο πλαίσιο του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης συνδέονται κυρίως με την εκτεταμένη χρήση α) της προφυλάκισης και β) των στερητικών της ελευθερίας ποινών.

α) Η διαδικασία λήψης αποφάσεων δομείται από τη νομοθεσία, η οποία ορίζει το έγκλημα και καθορίζει τις ποινές και από τη δίωξη και την επιβολή προφυλάκισης. Η προφυλάκιση ή προσωρινή κράτηση⁶⁰ είναι μία σημαντική πλευρά του έγκλειστου πληθυσμού και η αύξηση της χρήσης της ή της διάρκειάς της συνδέεται άμεσα με το μέγεθος του πληθυσμού των κρατουμένων. Συστηματικές διαδικασίες εκτροπής (κατά παρέκκλιση διαδικασίες) καθορίζουν μία σημαντική διαδικασία φιλτραρίσματος σε υποθέσεις που δεν φθάνουν σε δικαστήρια (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σ. 86).

⁵⁸ Οι στάσεις των δικαστών επηρεάζονται και από την κατάσταση της αγοράς εργασίας, όπως αναφέραμε, καθώς η ανεργία, κυρίως, συμβάλλει στην σκλήρυνση των ποινικών πρακτικών (Box & Hale στο W. Young, 1986, D. Downes, 1998). Διαπιστώνεται επομένως ξανά η αλληλεπίδραση διαφορετικών παραγόντων (ενδο- και εξω- συστημικών) στο φαινόμενο της συγκρότησης του υπερπληθυσμού των κρατουμένων.

⁵⁹ Η συμπεριφορά των δικαστών συνδέεται σημαντικά με τις στάσεις τους, πράγμα που δείχνει ότι η δικαστική διαδικασία δεν είναι στην πραγματικότητα τόσο αμερόληπτη, όσο θεωρείται.

⁶⁰ Προσωρινή κράτηση είναι «η με απόφαση δικαστικής αρχής και κατά τις επιταγές του νόμου προσωρινή στέρηση της ελευθερίας του κατηγορουμένου πριν από οποιαδήποτε κρίση για την ενοχή του στην αποδιδόμενη σε αυτόν πράξη» (Ι. Φαρσεδάκης, χ.χ., σ. 207).

Όμως, η προσωρινή κράτηση, σύμφωνα με την Απόφαση (65)11 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης «Η προσωρινή κράτηση»⁶¹, δεν θα πρέπει να είναι υποχρεωτική, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα εξαιρετικό μέτρο, να διατάσσεται ή να συνεχίζεται μόνο όταν είναι αυστηρά αναγκαία και να προβλέπονται ικανές εγγυήσεις για να προλαμβάνεται η επέκταση της κράτησης πέρα από όσο είναι αυστηρά αναγκαίο. Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις συνιστάται να εφαρμόζονται άλλα μέτρα που πλεονεκτούν αντί της προσωρινής κράτησης, με συνέπεια την μείωση του έγκλειστου πληθυσμού: η διαταγή να εμφανίζεται περιοδικά ενώπιον ορισμένων αρχών, η απαγόρευση της απομάκρυνσης από συγκεκριμένο τόπο χωρίς άδεια του δικαστή, κ.λπ. (Στ. Αλεξιάδης, 1999, σσ. 23-24).

β) Εκτός από τη συχνότητα της χρήσης της προσωρινής κράτησης, οι παράγοντες μέσω των οποίων η διαδικασία λήψης αποφάσεων επηρεάζει το μέγεθος είναι και η χρήση των στερητικών της ελευθερίας ποινών, η διάρκεια αυτών, η ποινική πολιτική σχετικά με τους ανηλίκους⁶² και οι πρωτοβουλίες για περιορισμό της ανομοιότητας των ποινικών αποφάσεων (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σ. 87 επ.).

Στη χρήση στερητικών της ελευθερίας ποινών στην Ευρώπη παρατηρείται το εξής παράδοξο φαινόμενο: στις περισσότερες δυτικές ευρωπαϊκές χώρες έχει σημειωθεί αύξηση του αριθμού των κρατουμένων αλλά η αναλογία των στερητικών της ελευθερίας ποινών παγκοσμίως έχει μειωθεί τις τελευταίες δεκαετίες (Γερμανία, Ολλανδία). Όταν όμως μελετάμε συγκεκριμένα εγκλήματα, ειδικά αυτά που αφορούν τα ναρκωτικά, παρατηρείται

⁶¹ Υιοθετήθηκε από τους εκπροσώπους των Υπουργών στις 09/04/1965. Να σημειωθεί ότι οι αποφάσεις και οι συστάσεις της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης συνιστούν προς τις κυβερνήσεις των κρατών μελών κάποιες κατευθύνσεις, χωρίς να σημαίνει απαραίτητα ότι θα εφαρμοστούν.

Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου των Η.Ε. του 1948 και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση του 1950 τονίζουν ότι κανείς δεν κρατείται αυθαίρετα και η στέρηση της ελευθερίας γίνεται υπό προϋποθέσεις (βαρύτητα πράξης, αιτιολογημένη απόφαση, επικινδυνότητα δράστη, κ.λ.π.) (Ι. Φαρσεδάκης, χ.χ. σ. 207 επ.).

⁶² Οι πολιτικές απέναντι σε ανηλίκους, διαφέρουν από χώρα σε χώρα, καθώς εξαρτώνται από το περιεχόμενο του όρου «ανήλικος» (το όριο ηλικίας) και τις πιθανότητες στέρησης της ελευθερίας που έχει ο ανήλικος. Στη Γερμανία, Αγγλία και Ουαλία η αλλαγή των πολιτικών απέναντι σε αυτή την κατηγορία οδήγησε στη μείωση του πληθυσμού των κρατουμένων, κυρίως μέσω αλλαγών αφενός στη νομοθεσία (Αγγλία και Ουαλία) και αφετέρου στις στάσεις των εισαγγελέων και των δικαστών (Γερμανία).

αύξηση των στερητικών της ελευθερίας ποινών (Γερμανία, Ολλανδία). Όσο αφορά στην διάρκεια αυτών των ποινών, η βασική ομοιότητα των ευρωπαϊκών χωρών είναι η σημαντική αύξηση των μακροχρόνιων εγκλείστων, ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1980, ακόμη και σε χώρες που σημειώθηκε μείωση του εγκλειστού πληθυσμού (το παράδειγμα της μείωσης του εγκλειστού πληθυσμού στην Γερμανία τη δεκαετία του 1980).

Στις Η.Π.Α. οι πρωτοβουλίες για περιορισμό της ανομοιότητας στη λήψη ποινικών αποφάσεων αναφέρονται στη μεγαλύτερη διαφάνεια στην διαδικασία⁶³, στην αμεροληψία των δικαστών με περιορισμό παροχής πληροφοριών που αφορούν τον κατηγορούμενο και στις κατευθυντήριες γραμμές στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (sentencing guidelines), οι οποίες στόχευαν στην αντικατάσταση των αόριστων ποινών. Αυτές οι κατευθυντήριες γραμμές απέτυχαν στη μείωση του εγκλειστού πληθυσμού (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σ. 87 επ.), διότι αρχικά εφαρμόστηκαν σε εθελοντική βάση, καθώς δεν επηρέασαν στην πράξη τη διαδικασία λήψης αποφάσεων αλλά και μετέπειτα που εφαρμόστηκαν με την μορφή υποχρεωτικών ποινών οδήγησαν σε μεγαλύτερης διάρκειας ποινές (J. Junger – Tas, 1994, σ.47).

Η ανάπτυξη αυτής της διαφάνειας (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σ. 87 επ.) φαίνεται να οδηγεί σε μεγαλύτερες σε διάρκεια στερητικές της ελευθερίας ποινές, καθώς οι δικαστές φοβούνται την κριτική που μπορεί να δεχτούν από την κοινή γνώμη. Ο περιορισμός των πληροφοριών που μπορεί να επηρεάσουν την κρίση των δικαστών εφαρμόστηκε στην Αγγλία με την Criminal Justice Act 1991 και τόνιζε ότι θα πρέπει να λαμβάνονται οι αποφάσεις βάση της αντικειμενικής βαρύτητας του αδικήματος. Η κρίση του δικαστή όμως δεν μπορεί να μη λάβει υπόψη και το ποινικό μητρώο του δράστη.

Συμπερασματικά, οι παράγοντες που οδηγούν σε επιμήκυνση της διάρκειας εγκλεισμού διαφέρουν από χώρα σε χώρα: μακρόχρονη ποινική διαδικασία (για τους υποδίκους:

⁶³ Η ενδυνάμωση της διαφάνειας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων καθιερώθηκε νομοθετικά στο Βέλγιο το 1987 και οι δικαστές είχαν την υποχρέωση να εξηγούν τα κίνητρά τους για την επιλογή των ποινών που επέβαλλαν (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σ. 91).

προκαταρκτική εξέταση, δίκη, εξέταση κατηγοριών, κ.λπ.), μακροχρόνιες ποινές, τροποποίηση νομοθεσίας ή /και των πρακτικών, κ.λπ., ενώ η αγορά εργασίας βρίσκεται σε άμεση συσχέτιση με τις ποινικές πρακτικές που θα εφαρμοστούν. Θα πρέπει, κατά τον P. Tournier (1994, σσ. 93-95), να διερωτηθούμε εάν οφείλεται η αύξηση του αριθμού των εγκλείστων στην αύξηση των εισόδων ή στην αύξηση της διάρκειας παραμονής στα καταστήματα κράτησης.

β. Η περίπτωση της μείωσης του έγκλειστον πληθυσμού στην πρώην Δ. Γερμανία κατά τη δεκαετία του 1980

Μέσα από το παράδειγμα της μείωσης του πληθυσμού των κρατουμένων στην πρώην Δ. Γερμανία κατά τη δεκαετία του 1980, θα διαπιστώσουμε ότι το φαινόμενο του υπερπληθυσμού εξαρτάται κυρίως από τις αποφάσεις που λαμβάνονται στο πλαίσιο του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

Η πρώην Δ. Γερμανία άρχισε να μειώνει τον έγκλειστο πληθυσμό τη δεκαετία του 1980. Η διαδικασία ξεκίνησε το 1983 με τους υπόδικους και μέχρι το 1987 υπήρξε 28% μείωση σε αυτή την κατηγορία. Ακολούθησαν οι ανήλικοι έγκλειστοι, των οποίων οι αριθμοί μειώθηκαν από το υψηλότερο σημείο τους που ήταν το 1983 κατά 32%. Οι ενήλικοι κατάδικοι ακολούθησαν την παραπάνω τάση το 1985, με μείωση κατά 18% (J. Feest, 1991, σσ. 131-132).

Όταν ο έγκλειστος πληθυσμός της Γερμανίας αυξήθηκε τη δεκαετία του 1970, ένας από τους λόγους που προβλήθηκε ως εξήγηση ήταν η «χειροτέρευση της οικονομικής κατάστασης, η οποία δημιουργεί χρόνια ανεργία για τους ανήλικους και τους νέους ενήλικους» (J. Feest, 1991, σ. 134). Σε περιόδους υψηλής ανεργίας οι δικαστές τείνουν σε μικρότερο βαθμό να επιβάλλουν χρηματικές ποινές και η φυλακή αποτελεί τη μοναδική λύση. Ο δείκτης ανεργίας τη δεκαετία του 1970, στη Γερμανία, ήταν πάνω από 4,7%, ενώ

είκοσι χρόνια περίπου μετά (μέσα δεκαετίας του 1980) ήταν διπλάσιος. Ο έγκλειστος πληθυσμός όμως ήταν κάτω από 20%. Η εξήγηση βάσει της ανεργίας είναι απλουστευτική και δεν εξηγεί γιατί είκοσι χρόνια μετά η αύξηση της ανεργίας δεν συνδέεται με αύξηση του έγκλειστου πληθυσμού.

Η δημογραφική εξήγηση είναι πιο πειστική για τη μείωση του έγκλειστου πληθυσμού στη δεκαετία του 1980, καθώς ο γερμανικός πληθυσμός μειώνεται (J. Feest, 1991, σσ. 134-136, J. Graham, 1990, σσ. 151-152). Μπορούμε να υποθέσουμε ότι μικρότερος πληθυσμός σε μια κοινωνία σημαίνει και λιγότεροι εγκληματίες. Όμως ο δείκτης γεννήσεων άρχισε να μειώνεται σημαντικά από το 1967, ενώ η αύξηση του έγκλειστου πληθυσμού άρχισε αρχές της δεκαετίας του 1970. Θα μπορούσε βέβαια να είχε μειωθεί πιο γρήγορα η εγκληματικότητα ή ο αριθμός των υπόπτων (κάτι που δεν έγινε). Ωστόσο, υπήρξε μία ελάχιστη αύξηση και όχι απότομη πτώση της εγκληματικότητας για να δικαιολογηθεί η μείωση του πληθυσμού των εγκλείστων κατά τη δεκαετία του 1980.

Μία άλλη εξήγηση αφορά στην σταθερή αύξηση τα τελευταία 25 χρόνια του αριθμού των αδικημάτων που έφθαναν στην αντίληψη της αστυνομίας ανά 100.000 κατοίκους. Κατά την περίοδο 1980-1987 τα εγκλήματα βίας αυξήθηκαν από το 1980 έως το 1982, ενώ μετέπειτα, με εξαίρεση το 1985, μειώθηκαν. Υπήρχαν όμως αδικήματα, όπως της διάρρηξης και της απάτης (εξίσου σοβαρά εγκλήματα), που δεν μειώθηκαν αλλά αυξήθηκαν. Τα αδικήματα περί ναρκωτικών παρέμειναν σταθερά μέχρι το 1985 αλλά αυξήθηκαν στο τέλος της περιόδου. Η μείωση του έγκλειστου πληθυσμού που αποδίδεται στη μείωση των εγκλημάτων βίας αντισταθμίζεται από την αύξηση αδικημάτων απάτης και κλοπής (Graham, 1990, σσ. 152-153). Επομένως, ούτε η μείωση της εγκληματικότητας συμβάλλει στην εξήγηση της μείωσης του έγκλειστου πληθυσμού στην πρώην Δ. Γερμανία κατά τη δεκαετία του 1980, εφόσον η μείωση της εγκληματικότητας σημειώθηκε σε ορισμένα είδη αδικημάτων.

Εάν ούτε η οικονομία, ούτε η δημογραφία ή ο δείκτης εγκληματικότητας εξηγούν τη μείωση του έγκλειστου πληθυσμού, τότε η εξήγηση θα πρέπει να εντοπίζεται στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας και συγκεκριμένα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, με τη χρήση των διαδικασιών «εκτροπής» (J. Feest, 1991, σσ. 135-136, J. Graham, 1990, σ. 154).

Θεωρητικώς, τουλάχιστον, η μείωση των ποινικών διώξεων μπορεί να οδηγήσει σε μείωση του πληθυσμού των εγκλείστων, εάν για παράδειγμα οι εισαγγελείς εφαρμόζουν τη διακριτική ευχέρεια που έχουν πιο συχνά και επιβάλλοντας τις κατά παρέκκλιση διαδικασίες⁶⁴ (diversion). Αυτές οι αλλαγές θα οδηγούσαν σε μείωση του ποσοστού των αδικημάτων που υπόκεινται στην επίσημη ποινική δίωξη. Δεν θα μείωναν, όμως, απαραίτητα τον αριθμό των δραστών που κινδυνεύουν να καταδικαστούν σε ποινή εγκλεισμού, καθώς οι υποθέσεις που εκτρέπονται από την ποινική διαδικασία είναι οι λιγότερο σοβαρές (J. Graham, 1990, σ. 155).

Υπάρχουν δύο τρόποι με τους οποίους οι κατά παρέκκλιση διαδικασίες μπορούν να οδηγήσουν σε μείωση της χρήσης των στερητικών της ελευθερίας ποινών. 1) Μερικοί από τους παραβάτες που «εκτρέπονται» από το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης έχουν ποινικό μητρώο με λιγότερες στερητικές της ελευθερίας ποινές, καθώς μερικά από τα προηγούμενα αδικήματά τους έχουν ρυθμιστεί από τον εισαγγελέα. Η επιρροή στην επιβολή ποινής κράτησης τέτοιων υποθέσεων είναι μηδαμινή, διότι αυτές που παύουν να διώκονται είναι και οι λιγότερο σοβαρές. 2) Η αλλαγή στην πρακτική των εισαγγελέων αντανακλά μια

⁶⁴ Οι κατά παρέκκλιση διαδικασίες αναπτύσσονται τόσο στα «φίλτρα εισόδου» (αστυνομία και εισαγγελία) όσο και στα «φίλτρα εξόδου» (τομέας έκτισης της ποινής) του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Η βασική διαφορά ανάμεσα στις κατά παρέκκλιση διαδικασίες και τους εναλλακτικούς τρόπους μεταχείρισης έγκειται στο ότι οι πρώτες καλύπτουν ευρύτερο πεδίο εφαρμογής, εφόσον αποβλέπουν στην αποφυγή της εισόδου ή της περαιτέρω διέλευσης μιας υπόθεσης από τα διαδοχικά φίλτρα του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, αναθέτοντας τη ρύθμισή της είτε σε άλλου είδους δικαστικές διαδικασίες, που βρίσκονται εκτός του ποινικού συστήματος, είτε σε εξωδικαστικές μορφές διευθέτησης. Οι εναλλακτικοί τρόποι μεταχείρισης εμπίπτουν εξολοκλήρου στην αρμοδιότητα του ποινικού συστήματος (επιβάλλονται ως ποινές) αλλά αφορούν στο είδος της μεταχείρισης που είναι εξωιδρυματική (συμμετοχή δράστη σε κάποιο πρόγραμμα) (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2003-2004, σ. 10).

γενικότερη αλλαγή στις στάσεις σχετικά με τον καλύτερο τρόπο αντίδρασης στην εγκληματικότητα, ειδικά για αυτήν που διαπράττεται από νέους⁶⁵.

Όσο αφορά στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, θα αναφερθούμε σε δύο κατηγορίες: στους νέους δράστες γενικά και ειδικότερα στους νέους δράστες που δικάζονται υπό τη νομοθεσία των ανηλίκων και στους νέους δράστες που δικάζονται υπό τη νομοθεσία των ενηλίκων⁶⁶.

Για τους νέους δράστες που δικάζονται υπό τη νομοθεσία ανηλίκων από τις αρχές του 1980 παρατηρείται μείωση της ποινής κράτησης⁶⁷. Ωστόσο, μεταξύ 1982 και 1986 η μέση διάρκεια της κράτησης νέων αυξήθηκε από 9 μήνες σε 10 ½ μήνες. Αυτό ήταν αναμενόμενο κυρίως λόγω της μεγάλης αύξησης των υποθέσεων που εκτρέπονταν από την ποινική διαδικασία και του αυξανόμενου αριθμού των νέων ενηλίκων (J. Graham, 1990, σσ. 161-162). Στην πράξη οι περισσότεροι νέοι ενήλικες δικάζονται υπό τη νομοθεσία ανηλίκων, η οποία έχει λιγότερο αυστηρές ποινές. Στη νομοθεσία ανηλίκων υπάρχουν περισσότερες εναλλακτικές ποινές και ακόμη και εάν επιβληθεί ποινή φυλάκισης αυτή θα είναι βραχυχρόνια (J. Graham, 1990, σσ. 159-160).

Ανεξαρτήτως των παραπάνω τάσεων – λιγότερες ποινικές διώξεις των νέων και εφαρμογή της νομοθεσίας περί ανηλίκων – οι δικαστές αναλογικά χρησιμοποιούν την

⁶⁵ Αυτή η αλλαγή κλίματος, σύμφωνα με τον Pfeiffer (στο J. Graham, 1990, σ. 156), μπορεί να οφείλεται σε ψυχολογικές συνέπειες της μείωσης του νέου πληθυσμού: λιγότεροι νέοι που μπορεί να οδηγηθούν στο έγκλημα, θεωρούνται λιγότερο απειλητικοί και αυτό μπορεί να υποτιμήσει την απαίτηση για τιμωρητικές ποινές, βασιζόμενες στην αρχή της πρόληψης.

⁶⁶ Ο γερμανικός ποινικός κώδικας χωρίζεται σε νομοθεσία ενηλίκων και νομοθεσία ανηλίκων και οι δικαστές έχουν την διακριτική ευχέρεια να τους δικάσουν τους νέους, είτε με το νόμο περί ανηλίκων είτε με τη πιο ευέλικτη νομοθεσία ανηλίκων (J. Graham, 1990, σσ. 159-160). Εάν το δικαστήριο, έχοντας λάβει υπόψη τον χαρακτήρα και το παρελθόν του δράστη, αποφασίσει ότι ο δράστης είχε την ηθική και πνευματική ανάπτυξη ενός ανήλικου τη στιγμή της διάπραξης του εγκλήματος, ή ότι το συγκεκριμένο έγκλημα θεωρείται τυπικό των ανηλίκων όσο αφορά το είδος, τις συνθήκες και τα κίνητρα, τότε μπορεί να επιβληθεί στο νέο ενήλικο ποινή βάση της νομοθεσίας ανηλίκων.

⁶⁷ Από το 1970 έως το 1980 μειώθηκε κατά 20%, αν και ο αριθμός των νέων ενηλίκων υπό κράτηση ανά 100.000 κατοίκους ηλικίας 18-20 ετών έμεινε σταθερός. Από το 1982, η τάση της μείωσης των αριθμών των νέων υπό κράτηση ήταν σημαντική. Από το 1982 έως το 1987, ο αριθμός των νέων ηλικίας 14-20 ετών, που φυλακίστηκαν υπό τη νομοθεσία ανηλίκων, έπεσε κατά 39%. Η πτώση ανά 100.000 κατοίκους ηλικίας 14-20 ετών για την ίδια περίοδο ήταν περίπου 30%.

κράτηση λιγότερο από οποιαδήποτε άλλη ποινή (J. Graham, 1990, σ. 162). Από τη δεκαετία του 1980, η φυλακή συχνά χρησιμοποιείται από τους δικαστές ως τελευταία επιλογή για τους νέους παραβάτες ηλικίας 14-20 ετών, καθώς αυτός ο θεσμός δεν βοηθά στην πολιτική παραμονής του νέου κοντά στην κοινωνία και μακριά από κλειστά ιδρύματα που ουσιαστικά δημιουργούν ή συνεχίζουν την εγκληματική δραστηριότητα.

Οι δικαστές δεν απορρίπτουν μόνο τη χρήση της κράτησης για τους ανήλικους αλλά και την ιδέα του βραχυχρόνιου περιορισμού. Από το 1983 έως το 1987 ο αριθμός των νέων παραβατών στους οποίους επιβλήθηκε ποινή κράτησης παραπάνω από δύο μέρες μειώθηκε κατά 40%. Ο δικαστής κατά την διαδικασία λήψης αποφάσεων θα λάβει υπόψη εάν ο δράστης έχει προφυλακιστεί στο παρελθόν. Ο Pfeiffer (στο J. Graham, 1990, σ. 163) έχει δείξει ότι σε περιοχές όπου η χρήση του εγκλεισμού είναι υψηλή τότε και η χρήση της προφυλάκισης είναι υψηλή και αντιστρόφως. Επίσης, το 1/3 των νέων παραβατών που καταδικάστηκαν σε ποινή κράτησης είχαν προηγουμένως προφυλακιστεί και περίπου οι μισοί που είχαν προφυλακιστεί κατέληξαν σε εγκλεισμό. Ενώ υπάρχει σχέση ανάμεσα στις προφυλακίσεις και στις ποινές κράτησης, είναι δύσκολο να ξεχωριστεί η αιτία από το αποτέλεσμα.

Σύμφωνα με τον Rutherford (στο J. Graham, 1990, σ. 158), η μείωση του αριθμού των υποδίκων οφείλεται στη ριζική αλλαγή των στάσεων και των αποφάσεων των ειδικών. Σε αυτή την αλλαγή συνέβαλλε η αμφισβήτηση της φυλακής ως θεσμού επανακοινωνικοποίησης και πρόληψης, καθώς και ένα συνέδριο της Ένωσης Δικηγόρων Γερμανίας, το 1983, που αφορούσε στη χρήση των προφυλακίσεων.

Ο Pfeiffer (στο J. Graham, 1990, σ. 159) διαφωνεί, υποστηρίζοντας ότι δεν ήταν μόνο η αλλαγή των στάσεων αλλά και το ότι η μείωση αυτή διασκορπίστηκε σε διαφορετικές γερμανικές πόλεις, με διαφορετικό τρόπο, ανάλογα με τις κατά τόπους δικαστικές πρακτικές. Δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε μία μόνο πολιτική μείωσης των υποδίκων. Υποστηρίζει,

όμως, ότι το κυρίαρχο επιχείρημα της χρήσης της προφυλάκισης, ότι δηλαδή ο δράστης βρίσκεται σε κίνδυνο να φυγοδικήσει για αυτό και φυλακίζεται προσωρινά, έχει λιγότερη αξιοπιστία πλέον. Οι δικαστές, κατά την γνώμη του, έχουν μάθει από την εμπειρία τους ότι ο κίνδυνος της φυγοδικίας έχει υπερτιμηθεί.

Γενικά, στην πρώην Δ. Γερμανία τη δεκαετία του 1980 υπήρχε ένα κλίμα απόρριψης του εγκλεισμού των νέων. Ο J. Graham (1990, σ. 163) αποδίδει αυτή τη μείωση του εγκλεισμού εν μέρει στην εκτεταμένη χρήση των διαδικασιών «εκτροπής». Η διαδικασία «εκτροπής» λειτουργεί στη Δ. Γερμανία επειδή προσυπογράφεται από τους δικαστές, οι οποίοι πλέον δεν πιστεύουν ότι ο εγκλεισμός των νέων έχει θετικά αποτελέσματα για τους ίδιους αλλά και για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Όσο αφορά στους νέους δράστες που δικάζονται υπό τη νομοθεσία ενηλίκων, υπήρξε γενική πτώση των νέων αυτής της κατηγορίας κατά τη δεκαετία του 1980. Εν μέρει αυτό οφείλεται στην τάση αλλαγής της διαδικασίας λήψης αποφάσεων σχετικά με τους νέους, οι οποίοι δικάζονται υπό τη νομοθεσία ανηλίκων. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων δεν ήταν η ίδια για τους ενήλικους. Σε σχέση με τους νέους παραβάτες η μείωση της επιβολής της ποινής φυλάκισης για τους ενήλικους ήταν λιγότερο δραματική. Η μείωση του ποσοστού ενηλίκων εγκλείστων άρχισε να μειώνεται από το 1983 αλλά με λιγότερο δραματικό ρυθμό από ότι συνέβη με τους νέους δράστες. Αυτή η μείωση συνέβη παρά την αύξηση της μέσης διάρκειας ποινών αυτήν την περίοδο. Η τάση της λιγότερης χρήσης των βραχυχρόνιων ποινών και της περισσότερης χρήσης των μακροχρόνιων δεν είναι καινούρια.

Ο Heinz (στο J. Graham, 1990, σσ. 165-166), ο οποίος ανέλυσε τις συνέπειες της αναμόρφωσης της ποινικής πολιτικής της περιόδου 1969-1975, δείχνει ότι ένας από τους κυρίαρχους στόχους αυτής της περιόδου αναμόρφωσης ήταν ο περιορισμός της βραχυχρόνιας φυλάκισης, επειδή είναι αντι-αναμορφωτική. Το πρώτο βήμα έγινε το 1968 όπου οι ποινές του ενός μηνός ή λιγότερο καταργήθηκαν και ειδικοί περιορισμοί

επιβλήθηκαν σε ποινές ενός έως έξι μηνών. Εισήχθησαν άλλα μέτρα, όπως ο θεσμός της κοινωφελούς εργασίας για τους οφειλέτες προστίμων, η επέκταση των αναστολών της εκτέλεσης των ποινών για ποινές φυλάκισης διάρκειας ενός έτους, οι οποίες όμως κατέληξαν σε αύξηση της χρήσης των καταδίκων με αναστολή. Η εισαγωγή των καταδίκων με αναστολή δεν οδηγεί αυτομάτως σε μείωση του έγκλειστου πληθυσμού.

Παρά την τάση επιβολής μακροχρόνιων ποινών, που συνεχίστηκε από το 1983, ο ενήλικος έγκλειστος πληθυσμός μειώθηκε σημαντικά αυτή τη δεκαετία. Αυτή η μείωση δεν μπορεί να εξηγηθεί βάσει της χρήσης της απόλυσης υπό όρους. Ενώ από το 1983 είχε σημειωθεί μικρή αύξηση στον αριθμό των ενηλίκων δραστών στους οποίους είχε επιβληθεί η υπό όρους απόλυση, αυτή η τάση είχε καθιερωθεί για πάνω από δεκαετία. Η κυρίαρχη εξήγηση έγκειται στην αλλαγή των πρακτικών λήψης αποφάσεων των εισαγγελέων και δικαστών. Οι δικαστές από το 1983 ήταν πιο απρόθυμοι να καταδικάζουν δράστες σε φυλάκιση. Οι πιθανές εξηγήσεις για την αλλαγή στη δικαστηριακή πρακτική από το 1983 είναι η αλλαγή στις αντιλήψεις όσον αφορά στους νέους δράστες και πιθανόν και στους ενήλικους, καθώς και η αμφισβήτηση των βραχυχρόνιων ποινών (J. Graham, 1990, σ. 166).

Η παραπάνω ανάλυση της μείωσης του έγκλειστου πληθυσμού στην πρώην Δ. Γερμανία κατέληξε στο ότι αυτή η μείωση δεν οφείλεται σε νομοθετικές αλλαγές, στη χρήση βραχυχρόνιων ποινών ή στη μείωση του χρόνου έκτισης των στερητικών της ελευθερίας ποινών (με πρόωρες αποφυλακίσεις και υπό όρους απολύσεις), αλλά κυρίως στη μείωση του αριθμού που καταλήγει στη φυλακή (J. Graham, 1990, σσ. 166-167), στη μείωση δηλαδή της υπερφυλακοποίησης.

Πρόκειται για μία ριζική αλλαγή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων από τους εισαγγελείς και τους δικαστές, λόγω της αλλαγής των αντιλήψεων που έχουν για την αποτελεσματικότητα και τη νομιμότητα του εγκλεισμού. Η αλλαγή στον τρόπο σκέψης ξεκίνησε από μία βασική αμφισβήτηση της νομιμότητας της προφυλάκισης, ειδικά για τους

νέους, και της αναμορφωτικής ικανότητας της βραχυχρόνιας ποινής (μη ξεχνάμε ότι ένα μεγάλο ποσοστό εγκλειστών είναι υπόδικοι). Εξαιτίας της παραπάνω αλλαγής, αφενός όσοι προφυλακίζονταν μέχρι το 1983, απελευθερώνονται τώρα κυρίως με χρηματικό πρόστιμο ή δεν διώκονται καν και αφετέρου όσοι ήταν κατάδικοι σε στερητική της ελευθερίας ποινή μέχρι το 1983, τώρα η δίωξή τους διακόπτεται μέσω διαδικασιών εκτροπής (diversion) (J. Graham, 1990, σ. 167).

«Η μείωση του ποινικού πληθυσμού στη Δ. Γερμανία αποδίδεται καθαρά στις αλλαγές στη συμπεριφορά των εισαγγελέων ή/ και των δικαστών» (J. Feest, 1991, σ. 135). Οι εισαγγελείς, σύμφωνα με τον J. Feest (1991, σ. 137), θα πρέπει να έπαιξαν πιο σημαντικό ρόλο από ότι οι δικαστές, καθώς οι ποινικές δίωξεις μειώθηκαν σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι οι καταδίκες. Οι εισαγγελείς έχουν την ευχέρεια να επιβάλλουν κυρώσεις από μόνοι τους και να μην προωθούν υποθέσεις σε επόμενα στάδια της ποινικής διαδικασίας.

Γιατί όμως οι δικαστές και/ ή εισαγγελείς άλλαξαν τις στάσεις τους από το 1982-1983; Τρεις μεγάλες κινήσεις κλόνισαν την πίστη τους στη χρησιμότητα της φυλακής: κίνηση κριτικής στην προφυλάκιση, κίνηση χρήσης εναλλακτικών ποινών για τους ανήλικους και κίνηση κατά της εξάπλωσης των φυλακών (J. Feest, 1991, σσ. 137-140). Όσο αφορά στην πρώτη, η κριτική στην προφυλάκιση έχει μακρά παράδοση στη Γερμανία, αποτέλεσε όμως σημαντικό παράγοντα στην κοινή γνώμη όταν άρχισε να γίνεται κτήμα ομάδων και εκτός του ακαδημαϊκού χώρου. Όσο αφορά στην τρίτη, αυτή ξεκίνησε από ομάδες οπαδών του καταργητισμού και συνεχίστηκε πιο έντονα με την συμμετοχή του κόμματος των Πρασίνων στην κυβέρνηση μαζί με τους σοσιαλδημοκράτες, οι οποίοι ήταν οπαδοί της επέκτασης της φυλακής.

Όσον αφορά στις εναλλακτικές ποινές, στο παρελθόν, ο δικαστής δεν είχε περιθώριο επιλογών, καθώς αυτές απουσίαζαν⁶⁸. Αυτό όμως έχει αλλάξει με το σχεδιασμό

⁶⁸ Οι εναλλακτικές ποινές αρχίζουν να εφαρμόζονται στην Ευρώπη κατά την δεκαετία του 1980.

προγραμμάτων που πρόσφεραν στους εισαγγελείς και στους δικαστές επιλογές, όπως είναι ο θεσμός της κοινωφελούς εργασίας, τα εκπαιδευτικά προγράμματα, η συμφιλίωση δράστη και θύματος. Ωστόσο, δεν μπορούμε να αποδώσουμε τη μείωση του ποινικού πληθυσμού μόνο σε αυτά τα προγράμματα, καθώς περιορίζονται στο πεδίο των ανηλίκων και δεν μπορούν να εξηγήσουν τη μείωση στην περίπτωση των ενηλίκων εγκλείστων. Οι εναλλακτικές ποινές έχουν αποτύχει στη μείωση του ποινικού πληθυσμού αλλά ασκούν επιρροή στην τοπική κοινή γνώμη και στους δικαστές και εισαγγελείς, όσον αφορά στη χρήση των στερητικών της ελευθερίας ποινών.

Από τη δεκαετία του 1980, οι δικαστές της Δ. Γερμανίας φαίνεται να είναι περισσότερο προετοιμασμένοι να αναστέλλουν ποινές διάρκειας ενός-δύο ετών. Επίσης, υπήρξε αύξηση των κατά παρέκκλιση διαδικασιών (σε αντίθεση με το Ηνωμένο Βασίλειο), οι οποίες επικεντρώθηκαν κυρίως σε ανήλικους και σε άτομα ηλικίας 18-19 ετών. Ωστόσο, εξαιτίας της έλλειψης εμπειρικών στοιχείων, είναι νωρίς να αποδοθεί η μείωση του έγκλειστου πληθυσμού σε αυτές τις διαδικασίες οι οποίες δεν εφαρμόζονται στους ενήλικους δράστες. Μπορεί, επίσης, να υποστηριχθεί ότι εξαιτίας αυτών των διαδικασιών υπάρχει κίνδυνος η εγκληματικότητα και ο «φόβος του εγκλήματος» να αυξηθεί. Ο J. Feest (στο J. Graham, 1990, σ. 168) σημειώνει, όμως, ότι η μείωση στον έγκλειστο πληθυσμό έγινε χωρίς αρνητικές συνέπειες είτε στο επίπεδο εγκληματικότητας είτε στο φόβο.

Η εμπειρία της πρώην Δ. Γερμανίας συμφωνεί με την ανάλυση των Walker, Collier & Tarling (στο J. Graham, 1990, σ. 167) για τον υπερπληθυσμό στην Αγγλία και Ουαλία. Οι ανωτέρω διαπίστωσαν ότι το υψηλότερο ποσοστό εγκλείστων στην Αγγλία και Ουαλία δεν οφειλόταν στην επιβολή μακροχρόνιων ποινών αλλά στο ότι περισσότερος αριθμός ατόμων έφθανε στη φυλακή⁶⁹, ιδιαίτερα νέοι ενήλικοι δράστες (J. Graham, 1990, σ. 167).

⁶⁹ Βλ. G. Houchon (2000, σσ. 263-264) σχετικά με την «υπερφυλακοποίηση».

Αυτό που πρέπει να μας μείνει από την εμπειρία της πρώην Δ. Γερμανίας είναι ότι η μείωση του έγκλειστου πληθυσμού της δεν οφείλεται σε δημογραφικές αλλαγές, στη μείωση του δείκτη εγκληματικότητας ή στη χρήση βραχυχρόνιων ποινών, αλλά στην αλλαγή των αντιλήψεων κατά την διαδικασία λήψης αποφάσεων από τα πρώτα στάδια και κυρίως στη μείωση αυτών που εγκλείονται, χρησιμοποιώντας τις κατά παρέκκλιση διαδικασίες⁷⁰ (J. Feest, 1991, σ. 142 επ., J. Graham, 1990, σ. 167). Παρά τη μείωση, όμως, του έγκλειστου πληθυσμού, η πρώην Δ. Γερμανία, όπως και το Ηνωμένο Βασίλειο, βρέθηκαν αργότερα ψηλά στη κλίμακα των τιμών φυλάκισης, ιδιαίτερα λόγω των πιέσεων που υπάρχουν για την πολιτική της εξάπλωσης της φυλακής σε ευρωπαϊκό επίπεδο (J. Feest, 1991, σ. 142 επ.). Διαπιστώνεται, επομένως, ότι το πρόβλημα του υπερπληθυσμού έγκειται στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και ουσιαστικά είναι πρόβλημα «υπερφυλακοποίησης», δηλαδή υπερβολικής χρήσης της φυλάκισης.

III. Οι συνέπειες του υπερπληθυσμού στις συνθήκες εγκλεισμού

«Υπερβολικός αριθμός εγκλείστων σημαίνει ακαταλληλότητα της υποδομής να αντεπεξέλθει στις ανάγκες των πολυάριθμων κρατουμένων, ανικανότητα του προσωπικού της φυλακής να εποπτεύσει το χώρο, τεράστιο οικονομικό κόστος και προσπάθειες για αναζήτηση λύσεων εποπτείας ενδεχομένως και εκτός των φυλακών» (Α. Χάιδου, 2002, σ. 83). Ο συνωστισμός των κρατουμένων δυσχεραίνει την άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων

⁷⁰ Στις ενταξιακές (inclusive) λειτουργίες των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου περιλαμβάνονται δομές διαχείρισης της παρέκκλισης, οι οποίες είτε είναι παραποινικοί μηχανισμοί είτε περιποινικοί, αλλά χρησιμοποιούν κυρίως αποκαταστατικές και υποστηρικτικές μεθόδους και εγγράφονται στη λογική της diversion (κατά παρέκκλιση διαδικασίες), δηλαδή στην αποφυγή της εισόδου ή της περαιτέρω διέλευσης μιας υπόθεσης από τα διαδοχικά «φίλτρα» του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Οι περιποινικοί (peripenal) περιλαμβάνουν τις διοικητικές μονάδες που εντάσσονται στο πλαίσιο της ποινικής εξουσίας και εξυπηρετούν τους σκοπούς της (όπως η υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων) και οι παραποινικοί (parapenal) περιλαμβάνουν τις κοινωνικές υπηρεσίες που δεν εντάσσονται άμεσα στο πλαίσιο δράσης του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, αλλά συνεργάζονται μαζί του κατά την άσκηση κοινωνικού ελέγχου (όπως οι εταιρείες υποστήριξης αποφυλακισμένων, θεραπευτικές μονάδες για ουσιοεξαρτημένους, κ.ά.) (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2000, σσ. 527-528).

τους, επιδεινώνει τους όρους διαβίωσης, εκπαίδευσης και εργασίας, καθώς και επικοινωνίας με το περιβάλλον εκτός τειχών, ενώ η ανεπάρκεια της υλικοτεχνικής υποδομής (έλλειψη αιθουσών για διδασκαλία, διδακτικού προσωπικού, κοινωνικών υπηρεσιών) αποτελεί επιβαρυντικός παράγοντας για την εκπαιδευτική και επαγγελματική εκπαίδευση των κρατουμένων (Α. Πιτσελά, 1999, σσ. 648-649).

Επομένως, «ο όρος υπερπληθυσμός (overcrowding) αναφέρεται όχι μόνο στην αριθμητική υπέρβαση της επίσημα υπολογισμένης δυναμικότητας των φυλακών αλλά και στους ασφυκτικούς όρους διαβίωσης των κρατουμένων» (Β. Καρύδης, 2000, σ. 123). Αν και σύμφωνα με το άρθρο 31 παρ. 7 του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α' και Β' οι κρατούμενοι δικαιούνται να διαβιούν σε ατομικό κελί εφόσον το επιβάλλουν οι ανάγκες τους και το επιτρέπουν οι κτιριακές συνθήκες του καταστήματος, στην πράξη τα ατομικά κελιά δεν υφίστανται. Αντί αυτού στη μικρή χωρητικότητα των κελιών αναγκάζονται να συμβιούν δύο ή περισσότεροι έγκλειστοι⁷¹. Κατά αυτόν τον τρόπο το νομοθετικό πλέγμα αποτελεί εργαλείο καταπίεσης και όχι μηχανισμός προστασίας των δικαιωμάτων, υποβαθμίζοντας το επίπεδο διαβίωσης των κρατουμένων και δυσχεραίνοντας την κοινωνική τους επανένταξη. Στη φυλακή όμως εγκλείεται κάποιος επειδή τιμωρήθηκε και όχι για να τιμωρηθεί (Γ. Πανούσης, 2004, σ. 1337 επ.).

Όταν μελετάμε τον υπερπληθυσμό, αναπόφευκτα μελετάμε το μέγεθος της φυλακής. Οι φυλακές που περιλαμβάνουν μικρότερο αριθμό είναι πιο ελκυστικές από εκείνες με μεγαλύτερο αριθμό. Το μεγάλο μέγεθος της φυλακής⁷² έχει αρνητικές συνέπειες στη συμπεριφορά των κρατουμένων της φυλακής καθώς και μετά την απόλυσή τους. Αν και

⁷¹ Τονίζει ο Γ. Πανούσης (2004, σσ. 1343) ότι οι φυλακές δεν είναι stock ανθρώπων. Ο υπερπληθυσμός των φυλακών θεωρείται «ως η αιτία της έλλειψης χώρου αλλά και της δημιουργίας νοσηρών σχέσεων. Η αναγκασία έως και μοιραία συνύπαρξη και συμβίωση προϋποθέτει όμως μια άνεση έστω στον ελάχιστο χώρο».

⁷² Πρόκειται για μεγάλο μέγεθος με μικρή εσωτερική χωρητικότητα των κελιών.

πολλοί συγγραφείς υποστηρίζουν ότι οι μικρές φυλακές είναι πιο ελκυστικές, διαφωνούν ως προς την ερμηνεία «μικρός»⁷³ (D. P. Farrington & C. P. Nuttall, στο K. Pease, 1999, σ. 363).

Η σχέση του μεγέθους της φυλακής με την εντός της φυλακής συμπεριφορά των εγκλείστων μελετήθηκε από τους D. P. Farrington και C. P. Nuttall (στο K. Pease, 1999, σ. 364 επ.). Έρευνες (Sylvester, Reed & Nelson, στο K. Pease, 1999) έδειξαν ότι οι φυλακές στις οποίες είχαν σημειωθεί εξεγέρσεις⁷⁴ έτειναν να είναι μεγαλύτερες από αυτές που δεν είχαν, οι ανθρωποκτονίες ήταν πιο πιθανές να συμβούν σε μεγάλες φυλακές και η έλλειψη χώρου λόγω υπερπληθυσμού (σε κάθε ατομικό κελί να συμβιούν τέσσερα ή πέντε άτομα) συνδέεται με αυτοκτονίες, αποδράσεις και εξεγέρσεις (Γ. Πανούσης, 2004, σσ. 1343-1344). Μέσα, όμως, από αυτές τις έρευνες δεν εκφράστηκαν οι τιμές των εξεγέρσεων ή ανθρωποκτονιών σε σχέση με τον αριθμό των εγκλείστων. Το μέγεθος της φυλακής συνδέεται και με άλλους παράγοντες, εκτός από τις εξεγέρσεις και τις ανθρωποκτονίες, όπως είναι το επίπεδο ασφαλείας: οι μεγαλύτερες φυλακές τείνουν να είναι μεγίστης ασφαλείας, να έχουν υπερπληθυσμό και να βρίσκονται σε αστικές περιοχές.

Με βάση τις σωφρονιστικές στατιστικές του Home Office σε Αγγλία και Ουαλία για το 1978, μπορεί να εξεταστεί αν στις μεγαλύτερες φυλακές διαπράττονται περισσότερα εγκλήματα ή όχι (D. P. Farrington & C. P. Nuttall, στο K. Pease, 1999, σσ. 366-367). Στις κλειστές φυλακές – με τοίχο ή φράχτη – καθώς το μέγεθος της φυλακής αυξάνεται, ο μέσος αριθμός αδικημάτων ανά φυλακή τείνει επίσης να αυξάνεται. Ωστόσο, ο μέσος αριθμός αδικημάτων ανά εγκλειστο ήταν μικρότερος στις μεγαλύτερες φυλακές από ότι στις

⁷³ Πριν από 25 χρόνια, ο R. D. Barnes, αρχαιότερος αρχιτέκτονας στις φυλακές των Η.Π.Α., υποστήριξε ότι για ένα αποτελεσματικό πρόγραμμα αναμόρφωσης (reformation) κανένας θεσμός δεν θα πρέπει να δοκιμάζει να έχει πάνω από 1.200 εγκλείστους. Από την άλλη, η Canadian Solicitor General's working group (1971) κατέληξε στο ότι ένας θεσμός για 150 εγκλείστους αντιπροσωπεύει τον μέγιστο αριθμό για ένα βιώσιμο πρόγραμμα (D. P. Farrington & C. P. Nuttall, στο K. Pease, 1999, σ. 363).

⁷⁴ Η σημαντική αύξηση αλλοδαπών και δραστών λόγω παραβιάσεων του νόμου περί ναρκωτικών ανάμεσα στους κρατούμενους προσανατολίζει το σωφρονιστικό σύστημα σε θέματα ασφαλείας και τάξης, όπως στην πρόληψη εξεγέρσεων, αποδράσεων και διακίνησης ναρκωτικών (Α. Πιτσελά, 1999, σσ. 648-649).

μικρότερες. Βέβαια υπάρχουν και διαφορές μεταξύ φυλακών (αν είναι τοπική ή όχι, αν έχει μεγάλο ποσοστό εγκλειστών με βραχυχρόνιες ή με μακροχρόνιες ποινές, κ.λπ.).

Τα είδη αδικημάτων που λαμβάνουν χώρα εντός μιας μικρής φυλακής είναι περισσότερο πιθανό να μελετηθούν, να καταγραφούν και να τιμωρηθούν σε σχέση με αυτά που συμβαίνουν σε μία μεγαλύτερη (D. P. Farrington & C. P. Nuttall, στο K. Pease, 1999, σ. 366 επ.), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στις μικρές φυλακές διαπράττονται περισσότερα εγκλήματα από ότι στις μεγάλες. Ο Fox (στο K. Pease, 1999, σ. 367) υποστήριξε ότι σε ιδρύματα με μεγάλο αριθμό εγκλειστών ή/ και προσωπικού, το προσωπικό τείνει να «κλείνει τα μάτια» σε ορισμένα αδικήματα.

Όσον αφορά στη σχέση του μεγέθους της φυλακής με τη συμπεριφορά μετά τον εγκλεισμό, οι Millham, Bullock και Cherrett (στο K. Pease, 1999, σ. 366) και ο Dunlop (στο K. Pease, 1999, σ. 366) μελέτησαν αγγλικά σωφρονιστικά ιδρύματα για ανηλίκους άνδρες, χωρίς όμως να αποδεικνύουν ότι το μέγεθος της φυλακής συνδέεται με την υποτροπή⁷⁵. Ο Jesness (στο K. Pease, 1999, σ. 366) διαπίστωσε ότι τα αγόρια σε μεγαλύτερες μονάδες (50 κρεβάτια) έχουν υψηλότερο ποσοστό ανάκλησης της υπό όρους απόλυσης μέσα στο πρώτο έτος μετά την απόλυση από τα αγόρια που βρίσκονται σε μονάδες με 20 κρεβάτια. Αυτό ίσως οφείλεται στο διαφορετικό, περισσότερο αυστηρό, καθεστώς στα μεγάλα σωφρονιστικά ιδρύματα. Ωστόσο, δεν υπάρχουν επαρκή εμπειρικά στοιχεία που να δείχνουν ότι το μέγεθος της φυλακής ή του ιδρύματος επηρεάζει τη συμπεριφορά εκτός της φυλακής (D. P. Farrington & C. P. Nuttall, στο K. Pease, 1999, σ. 366).

Πρέπει να τονίσουμε ότι οι συνέπειες της φυλάκισης – κοινωνικά προβλήματα, όπως ανεργία, προβλήματα στις ενδοοικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις, ψυχολογικές επιπτώσεις στο άτομο (X. Ζαραφονίτου, 1995, σ. 258 επ.), ένταξη σε υποπολιτισμική ομάδα της

⁷⁵ Η μέτρηση της υποτροπής χρησιμοποιείται για τη μελέτη της συμπεριφοράς μετά τη φυλακή. Ο δείκτης πρόβλεψης βασίστηκε σε παράγοντες όπως το εγκληματικό παρελθόν του δράστη (το είδος του εγκλήματος, ο αριθμός των εγκλημάτων, οι προηγούμενες ποινές, κ.λπ.), η ηλικία του, η οικογενειακή του κατάσταση, η εργασία του (D. P. Farrington & C. P. Nuttall, στο K. Pease, 1999, σσ. 369-370).

φυλακής, υιοθέτηση εγκληματικής δραστηριότητας, παραβίαση προσωπικού χώρου, αποξένωση από το κοινωνικό περιβάλλον, ιδρυματοποίηση⁷⁶, ενδεχόμενη υποτροπή, (Α. Χάιδου, 2002, σσ. 49 επ.) – δεν παύουν να ισχύουν στην περίπτωση του υπερπληθυσμού των κρατουμένων, εφόσον πρόκειται για ένα φαινόμενο που δημιουργείται από την μακροχρόνια παραμονή στη φυλακή και τη χρήση των προφυλακίσεων.

IV. Συμπεράσματα δεύτερου μέρους

Σε ένα κοινωνικό σχηματισμό η σχέση που επικρατεί ανάμεσα στο έγκλημα και την ποινή δεν είναι άμεση αλλά διαμεσολαβείται από κοινωνικοοικονομικές, ιδεολογικές, κ.λ.π. μεταβλητές του εν λόγω σχηματισμού (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2000, σ. 523). Προτείνεται η αντιστροφή του «νομικού συλλογισμού» (D. Melossi, 1989, σ. 311), δηλαδή «της κοινότυπης αντίληψης, που ανατρέχει στην κλασική σχολή του ποινικού δικαίου, ότι η τιμωρία είναι απλώς συνέπεια του εγκλήματος και κατά συνέπεια, αν χρειαζόμαστε κάποια κοινωνιολογική εξήγηση (της ποινής), αυτή βρίσκεται στην εγκληματική συμπεριφορά και όχι στην τιμώρησή της».

Δημιουργούνται έτσι οι προϋποθέσεις ώστε η παραδοσιακή ποινολογία να εγκαταλείψει την ανάλυση του σωφρονιστικού συστήματος μέσα από την θεώρηση και περιγραφή των στόχων της ποινής και να αποβεί αυτό που ορίζουν οι C. Faugeron και G. Houchon (1987, στο Γ. Π. Νικολόπουλος, 2000, σ. 525) ως «ποινολογία – κοινωνική επιστήμη» ή καλύτερα, κατά τους D. Garland και P. Young (1983, σσ. 5-6), ως «κοινωνιολογική ανάλυση των

⁷⁶ Υπάρχουν παράγοντες που συντελούν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό στον ιδρυματισμό του ατόμου στη φυλακή (Clemmer, στους Μ. Αρχμανδρίτου, 2000, σσ. 101-102, Α. Χάιδου, 2002, σ. 51). Οι παράγοντες που επιδρούν λιγότερο στο βαθμό ιδρυματισμού του είναι η βραχυχρόνια στερητική της ελευθερίας ποινή, η ισχυρή προσωπικότητά του, η συνεχής επαφή με άτομα εκτός φυλακής, η άρνηση ένταξής του σε υποπολιτισμική ομάδα της φυλακής, η θέλησή του για εργασία, κ.ά. Οι αντίθετοι παράγοντες – η μακροχρόνια στερητική της ελευθερίας ποινή, η αδύναμη προσωπικότητα, οι σπάνιες επαφές με τον κόσμο εκτός φυλακής, η ετοιμότητα για ένταξη στην υποπολιτισμική ομάδα, η απουσία θέλησης για εργασία – επηρεάζουν σημαντικά τον βαθμό ιδρυματοποίησής του. Οι παραπάνω παράγοντες βρίσκονται σε συνάρτηση με την ηλικία του εγκλείστου, το φύλο του, την εθνικότητά του και το είδος της εγκληματικής πράξης που έχει τελέσει.

ποινικών πρακτικών⁷⁷». Η σημασία των λειτουργιών που επιτελεί ένα τιμωρητικό σύστημα σε έναν κοινωνικό σχηματισμό αναζητείται στη διερεύνηση της σχέσης του με τη γενικότερη κοινωνική, οικονομική, πολιτική συγκυρία του συγκεκριμένου σχηματισμού και της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Η «κοινωνιολογική ανάλυση των ποινικών πρακτικών» θέτει ερωτήματα γύρω από τον τρόπο που συνδέονται οι ίδιες με την οργάνωση της κοινωνίας σε διάφορες ιστορικές περιόδους και διερευνά τη δυνατότητα διατύπωσης εναλλακτικών απαντήσεων στα ζητήματα κοινωνικού ελέγχου. Κατά αυτόν τον τρόπο η γνώση που προκύπτει από την κοινωνιολογική ανάλυση συνδέεται με την επιθυμία για παρέμβαση στο πεδίο που αναπτύσσονται οι πρακτικές αυτές.

Το ζήτημα του υπερπληθυσμού, επομένως, δεν προσεγγίζεται ερμηνευτικά μόνο από την αύξηση της εγκληματικότητας αλλά και από τις δημογραφικές και οικονομικές μεταβολές και από τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Εκείνο που παρατηρείται συχνά είναι η προνομιακή γενίκευση επιμέρους πρακτικών του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, έτσι ώστε να παρακάμπτονται άλλες σημαντικές όψεις της λειτουργίας του, οδηγώντας σε μια μεροληπτική κατανόηση του αντικειμένου ανάλυσης (D. Garland & P. Young, 1983, σσ. 9-10): η ανάλυση του φαινομένου του υπερπληθυσμού των κρατουμένων στη βάση της αύξησης της εγκληματικότητας παρερμηνεύει τη σπουδαιότητα συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του φαινομένου, όπως τις οικονομικές μεταβολές ή τη διαδικασία λήψης αποφάσεων⁷⁸.

⁷⁷ Ο όρος «ποινικές πρακτικές» διαφοροποιείται από αυτόν της «ποινολογίας». Με τον όρο «ποινικές πρακτικές» αποδίδουμε τον αγγλικό όρο «penality», ο οποίος σύμφωνα με τους D. Garland και P. Young, είναι συνώνυμος με τον όρο «πεδίο των ποινικών πρακτικών». Οι ποινικές πρακτικές είναι το σύνολο των «κοινωνικών δράσεων» (social actions) που αναπτύσσονται γύρω από την οργάνωση της τιμωρητικής εξουσίας του κράτους και καλύπτουν ένα μεγάλο αριθμό φορέων και υπηρεσιών. Ενώ με τον όρο «ποινολογία» («penology») εννοούνται όλες οι προσεγγίσεις του φαινομένου της ποινικής μεταχείρισης ανεξάρτητα από την θεωρητική τους κατεύθυνση (D. Garland & P. Young, 1983, σ. 14, Γ. Π. Νικολόπουλος, 2003-2004, σ. 1). Στην ποινολογία ο νόμος είναι ιδιαίτερα σημαντικός για τη βαρύτητα της τιμωρίας, ενώ στις ποινικές πρακτικές η τιμωρία είναι συνέπεια δράσης φορέων και θεσμών.

⁷⁸ Οι περισσότερες κοινωνιολογικές αναλύσεις δίνουν έμφαση σε ορισμένα χαρακτηριστικά του αντικειμένου μελέτης, με συνέπεια να μην μπορούν να ικανοποιήσουν το αίτημα για παρέμβαση στις ποινικές πρακτικές, εφόσον απουσιάζει η ακριβής γνώση των συνθηκών λειτουργίας και των αποτελεσμάτων που

Ωστόσο, από τη ανωτέρω μελέτη και από το παράδειγμα της Γερμανίας διαπιστώνεται ότι η διαδικασία λήψης αποφάσεων είναι εκείνη που συμβάλλει σε σημαντικό βαθμό στον υπερπληθυσμό (σε συνδυασμό με την αγορά εργασίας, ιδιαίτερα σε περιόδους οικονομικής κρίσης όπου εμφανίζεται αυξημένη ανεργία) και ότι οι κατηγορίες πληθυσμού που πλειοψηφούν στη φυλακή εκφράζουν ουσιαστικά ένδειξη των πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (αλλοδαποί, άνεργοι, ουσιοεξαρτημένοι). Επομένως, κανένας από τους παραπάνω συντελεστές από μόνος του δεν μπορεί να εξηγήσει την συγκρότηση του υπερπληθυσμού, ενώ η διαδικασία λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο του ποινικού συστήματος συμβάλλει σημαντικά στην αυξομείωση του υπό μελέτη φαινομένου, ανεξαρτήτως της καταγραμμένης εγκληματικότητας: η επιβολή αφενός μακρόχρονων στερητικών της ελευθερίας ποινών και προφυλακίσεων και αφετέρου η μείωση της χρήσης της υπό όρους απόλυσης θα συμβάλλουν στην ανωτέρω αύξηση.

Από την ανωτέρω ανάλυση διαπιστώνεται ότι το ζήτημα του υπερπληθυσμού των κρατουμένων αντανακλά ουσιαστικά τον εκτεταμένο βαθμό χρήσης της φυλακής σε μια κοινωνία, για αυτό και προτείνεται ως προσφορότερος ο όρος «υπερφυλακοποίηση». Σε αυτή τη συγκεκριμένη πρακτική έγκειται, όπως θα διαπιστώσουμε στα επόμενα μέρη, και η παρέμβαση: στην αλλαγή των αντιλήψεων κατά την διαδικασία λήψης αποφάσεων από τα πρώτα στάδια και κυρίως στη μείωση αυτών που εγκλείονται, χρησιμοποιώντας τις «κατά παρέκκλιση διαδικασίες».

παράγει το ποινικό σύστημα (D. Garland & P. Young, 1983, σσ. 11-13, Γ. Π. Νικολόπουλος, 2003-2004, σ. 4 επ.). Η εξήγηση του υπερπληθυσμού βάσει της εγκληματικότητας συμβάλλει στην στήριξη της πολιτικής επέκτασης της φυλακής, καθώς δεν λαμβάνονται υπόψη άλλες πλευρές του φαινομένου, με συνέπεια να μην είναι δυνατό να γίνουν παρεμβάσεις στις ποινικές πρακτικές και συγκεκριμένα στη χρήση της φυλάκισης.

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΟΥ ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ: ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ

I. Το κίνημα του ποινικού καταργητισμού («penal abolitionism»)

Το φαινόμενο του υπερπληθυσμού αναφέρεται στην αντιστρόφως ανάλογη σχέση που υφίσταται σε μια δεδομένη χρονική περίοδο ανάμεσα στην προβλεπόμενη χωρητικότητα των ήδη λειτουργούντων καταστημάτων κράτησης και τον πραγματικό αριθμό των κρατουμένων σε αυτά. Πρόκειται για ένα κοινωνιολογικό φαινόμενο που προκύπτει ως αποτέλεσμα αποφάσεων προηγούμενων σταδίων (καινούργιων ποινικοποιήσεων, εντατικοποίησης της αστυνόμευσης, σκλήρυνση των στάσεων των δικαστών, περιορισμένη χρήση αναστολής απαγγελίας ποινής υπό δοκιμασία, απόλυσης υπό όρους και κοινωφελούς εργασίας κ.λ.π.). Το κίνημα του ποινικού καταργητισμού τη δεκαετία του 1970 προσπάθησε να αντιμετωπίσει το παραπάνω φαινόμενο αλλά απέτυχε να πείσει ότι είναι ικανό, εξαιτίας των ισχυρών ερεισμάτων του θεσμού της φυλακής σε μια κοινωνία.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 σημειώθηκε μείωση των εγκλείστων σε πολλές χώρες, όπως είναι η Αγγλία, η Σουηδία και κάποιες πολιτείες των Η.Π.Α. Αυτή η τάση όμως φάνηκε ότι δεν ήταν σταθερή, καθώς στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970 οι δείκτες εγκλεισμού άρχισαν να αυξάνονται αρχικά στις Η.Π.Α. Η αύξηση συνέχισε σε πολλές χώρες της Ευρώπης κατά τη δεκαετία του 1980, με σημαντικό υπερπληθυσμό και ανάπτυξη νέων προγραμμάτων ανέγερσης καταστημάτων κράτησης (T. Mathiesen, 1991, σ. 177).

Η επέκταση των προγραμμάτων εξάπλωσης της φυλακής δεν οφείλεται στην εγκληματικότητα, καθώς ο πληθυσμός των εγκλείστων στις Η.Π.Α. και στην Αγγλία

μειώθηκε σημαντικά στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και στη συνέχεια αυξήθηκε, ενώ ο δείκτης της καταγραμμένης εγκληματικότητας αυξανόταν σε όλη τη δεκαετία. Ο δείκτης εγκληματικότητας και η χρήση των στερητικών της ελευθερίας ποινών έχει αποδειχθεί ότι είναι ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, ενώ η χρήση της φυλάκισης και η ποινική πολιτική εξαρτώνται από τις επιλογές των νομικών και πολιτικών αρχών (T. Mathiesen, 1991, σ. 178).

Στα πλαίσια αυτών των επιλογών, τη δεκαετία του 1970 ξεκίνησε το κίνημα του ποινικού καταργητισμού (penal abolitionism) στις Σκανδιναβικές χώρες, στην Αγγλία και αλλού, ενώ πρόσφατα αναπτύχθηκε στον Καναδά και στις Η.Π.Α. (T. Mathiesen, 1991, σσ. 178-180). Στόχοι αυτού του κινήματος ήταν η κατάργηση των ποινών κατά της ελευθερίας και των φυλακών, με συνέπεια και τη μείωση του κόστους της φυλάκισης. Οι δύο αυτοί στόχοι είναι αλληλένδετοι, καθώς η κατάργηση των στερητικών της ελευθερίας ποινών θα επέφερε κρίση στο θεσμό της φυλακής⁷⁹ (Α. Χάιδου, 2002, σ. 93). Η συγκεκριμένη πρόταση, δηλαδή, εξετάζει το ποινικό σύστημα από την προοπτική της κατάργησής του και στηρίζεται στην υπόθεση πως μια κοινωνία θα μπορούσε να υπάρξει δίχως ποινικό σύστημα, προτείνοντας την αστική αντί για την ποινική οδό και την ενίσχυση του φιλικού διακανονισμού (Χ. Ζαραφονίτου, 1995, σσ. 261-262).

Επειδή η κρίση του θεσμού της φυλακής θα επέφερε ίσως και την κατάργησή του, ο T. Mathiesen (στο M. Αρχιμανδρίτου, 2000, σ. 183) χαρακτηρίζει τις καταργητικές τάσεις «αρνητικές» μεταρρυθμίσεις, καθώς καταργούν ή μεταθέτουν μεγαλύτερα ή μικρότερα μέρη από τα οποία το σύστημα εξαρτάται λιγότερο ή περισσότερο. Αντιστοίχως, οι «θετικές» μεταρρυθμίσεις είναι οι αλλαγές που «οικοδομούν» το σύστημα (επεκτατικές αλλαγές) ώστε

⁷⁹ Ωστόσο, αυτοί οι δύο στόχοι δεν ταυτίζονται σύμφωνα με τον Στ. Αλεξιάδη (1997, σ. 63), καθώς η τάση προς κατάργηση των ποινών κατά της ελευθερίας στηρίζεται – εκτός από την κατάσταση των φυλακών – και σε ηθικά και κοινωνικά επιχειρήματα ως προς την απειλή και την επιβολή τους, σε επιχειρήματα καταλληλότητας, κ.ά., ενώ πολλοί από τους οπαδούς της κατάργησης των φυλακών δεν είναι αντίθετοι προς ένα διαφορετικό τρόπο εκτέλεσης των ποινών.

να λειτουργεί αποτελεσματικότερα, ενώ μέσω της διεύρυνσής του να νομιμοποιείται⁸⁰. Η «αρνητική» καταργητική μεταρρύθμιση δεν ενισχύει το σύστημα με μια νέα νομιμοποίηση, εφόσον έρχεται σε αντίθεση με αυτό που «χτίζουν» οι «θετικές» μεταρρυθμίσεις.

Η καταργητική τάση, όμως, θεωρείται ουτοπική γιατί παραγνωρίζει τη θέση που κατέχει η φυλακή στην όλη δομή της κοινωνίας σε δεδομένη ιστορική στιγμή (Η. Δασκαλάκης, 1988, σ. 43). Σύμφωνα με τον T. Mathiesen (1991, σσ. 178-184), επειδή ο θεσμός της φυλακής είναι δύσκολο να κλονισθεί, πόσο μάλλον να επιτευχθεί η κατάργησή του, ένας πιο ρεαλιστικός στόχος είναι η χαλιναγώγηση της ταχείας επέκτασης του συστήματος των φυλακών και η θεώρηση του ποινικού συστήματος ως την «ύστατη συνταγή» (Hulsman, στο X. Ζαραφωνίτου, 1995, σ. 261) στον τομέα της εγκληματικότητας. Τα επιχειρήματα αυτής της άποψης είναι:

α) Η φυλακή αποτυγχάνει στην ατομική πρόληψη, καθώς δεν βελτιώνει τον κατάδικο. Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα η ατομική βελτίωση αποτελούσε λόγο για ανέγερση περισσότερων φυλακών. Η αναποτελεσματικότητα των φυλακών στην ατομική πρόληψη άρχισε να γίνεται αντιληπτό τη δεκαετία του 1980⁸¹. β) Η φυλακή αποτυγχάνει στο στόχο της γενικής πρόληψης ή στον εκφοβισμό της ευρύτερης κοινωνίας⁸². γ) Αμφισβητείται η δυνατότητα της απαγόρευσης της φυλακής. Το θέμα του υπερπληθυσμού έχει χρησιμοποιηθεί ως επιχειρήμα για ανέγερση νέων φυλακών. Μπορεί όμως να επιλυθεί αυτό το θέμα και διαφορετικά, όπως με τη χρήση της απόλυσης υπό όρους⁸³. δ) Τίθεται το θέμα

⁸⁰ Μία «θετική» μεταρρύθμιση είναι η επέκταση της φυλακής, της οποίας η αύξηση του προσωπικού αποτελεί μία από τις συνέπειές της. Η αύξηση όμως του προσωπικού στα σωφρονιστικά καταστήματα αποτελεί πρόσθετη νομιμοποίηση της φυλακής ως λύση στο έγκλημα, καθώς τη συντηρεί (Μ. Αρχιμανδρίτου, 2000, σσ. 183-184).

⁸¹ Βλ. επίσης Α. Χάιδου, 2002, σ. 93.

⁸² Βλ. επίσης Στ. Αλεξιάδης, 1997, σ. 70, Α. Χάιδου, 2002, σ. 93.

⁸³ Η Σκανδιναβία με τους νόμους του 1983 καθιέρωσε την απόλυση υπό όρους, με συνέπεια την μείωση του ποινικού πληθυσμού από 13% σε 17%, μεταξύ 1983 και 1984. Το 1982, η Δανία καθιέρωσε τη μείωση των μέγιστων στερητικών της ελευθερίας ποινών για ένα μεγάλο αριθμό εγκλημάτων ιδιοκτησίας και τη μείωση του ελαχίστου ορίου για απόλυση υπό όρους (T. Mathiesen, 1991, σ. 181).

του αμετάκλητου χαρακτήρα της ανέγερσης φυλακών. Από τη στιγμή που μία φυλακή θα χτιστεί η προηγούμενη δεν θα καταργηθεί αμέσως αλλά θα χρησιμοποιηθεί για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. ε) Η ανέγερση των νέων φυλακών έχει ως στόχο την αντικατάσταση των παλαιών κτιρίων, ενώ στην πράξη η αντικατάσταση δεν γίνεται, με συνέπεια να γεμίζουν και οι καινούργιες. στ) Οι φυλακές έχουν κατηγορηθεί ότι λειτουργούν ως απάνθρωποι θεσμοί, με ταπεινωτικό και αποξενωτικό χαρακτήρα⁸⁴: στερούν την ελευθερία, στερούν αγαθά και υπηρεσίες, αυτονομία και ασφάλεια, κ.λ.π., προσβάλλοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα. ζ) Η φυλακή δίνει έμφαση στη βία και αποτελεί το καλύτερο σχολείο για την υιοθέτηση της εγκληματικής δραστηριότητας⁸⁵. Ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας των φυλακών τις καθιστά υποπολιτισμικές κοινωνικές ομάδες, συγκεντρώνοντας άτομα από τον κοινωνικό «υπό-κοσμο» και καλλιεργώντας ανάλογα κοινωνικά πρότυπα⁸⁶. η) Οι υποστηρικτές του περιορισμού της επέκτασης των φυλακών – αν όχι της κατάργησής τους – προβάλλουν ως επιχείρημα και το οικονομικό θέμα, εξαιτίας του μεγάλου κόστους της ανέγερσης νέων φυλακών⁸⁷ και τις στιγματιστικές συνέπειες του εγκλεισμού, οι οποίες συνδέονται και με τη δευτερογενή παρέκκλιση (X. Ζαραφονίτου, 1995, σ. 261).

Οι μεταγενέστερες κινήσεις που έγιναν κατά τη δεκαετία του 1980 διαφοροποίησαν τους αρχικούς στόχους του ποινικού καταργητισμού, ο οποίος στρέφεται πλέον αφενός στις δυνατότητες εκτροπής από το ποινικό σύστημα και στα εξωιδρυματικά μέτρα και αφετέρου στη διαφοροποίηση των εγκλειστών στο πλαίσιο της φυλακής και στη βελτίωση της

⁸⁴ Βλ. T. Mathiesen, 1991, σσ. 181-183: Η ανθρωπιστική συζήτηση δεν περιορίζεται μόνο εναντίον της ανέγερσης περισσότερων φυλακών, αλλά εναντιώνεται και στο ότι ιδιαίτερα σε περίοδο πίεσης, αυτή η ανέγερση δεν θα καταργήσει παλαιά και ετοιμόρροπα κτίρια.

Βλ. επίσης X. Ζαραφονίτου, 1995, σ. 261, Στ. Αλεξιάδης, 1997, σ. 69.

⁸⁵ Βλ. επίσης Α. Χάιδου, 2002, σ. 93.

⁸⁶ Βλ. επίσης Στ. Αλεξιάδη, 1997, σ. 69.

⁸⁷ Βλ. επίσης Στ. Αλεξιάδης, 1997, σ. 70, Α. Χάιδου, 2002, σ. 93.

διαβίωσής τους. Ωστόσο, ο εγκλεισμός συνεχίζει να κατέχει σημαντική θέση ανάμεσα στις επιβαλλόμενες ποινές (Α. Χάιδου, 2002, σ. 94).

II. Πολιτική επέκτασης της χωρητικότητας των φυλακών («expansionist policy»)

Σε αντίθεση με τον ποινικό καταργητισμό, προτείνονται και εφαρμόζονται «θετικές» μεταρρυθμίσεις, δηλαδή επεκτατικές πολιτικές. Η αύξηση της συνολικής χωρητικότητας των καταστημάτων κράτησης αφορά σε προγράμματα ανέγερσης καινούργιων καταστημάτων κράτησης (είτε για αντικατάσταση παλαιότερων είτε για να λειτουργήσουν παράλληλα με αυτά), οδηγεί σε αύξηση του εγκλειστού πληθυσμού, αποσκοπεί σε ενδυνάμωση της ηγεμονίας του κράτους σε περιόδους αμφισβήτησης και συνοδεύεται από σκλήρυνση της ποινικής πολιτικής και επιβολή μακροχρόνιων ποινών (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2003-2004, σ. 9). Οι αποφάσεις που στηρίζουν την κατασκευή φυλακών και την περιορισμένη χρήση της υπό όρους απόλυσης ερμηνεύουν και τα υψηλά ποσοστά φυλάκισης, με αποτέλεσμα αυτά να οφείλονται στην δράση του ποινικού και σωφρονιστικού συστήματος (D. Melossi, 1989, σ. 315).

Το πρόβλημα του υπερπληθυσμού εντοπίστηκε αφενός στην κτιριακή υποδομή του σωφρονιστικού συστήματος και αφετέρου στον κατά έτος αριθμό των κρατουμένων. Προβλήθηκε, δηλαδή, ως δικαιολογία του υπερπληθυσμού η δυσαναλογία κτιριακής υποδομής και αριθμού κρατουμένων (Στ. Αλεξιάδης, 1997, σσ. 163-164), χωρίς να εξετάζονται πιο ουσιαστικοί και βαθύτεροι λόγοι, που σχετίζονται με την καθεαυτή χρήση της φυλάκισης⁸⁸. Κατά συνέπεια η λύση που προβάλλεται ως η πιο αποτελεσματική είναι η επέκταση των φυλακών, μέσω της ανέγερσης νέων καταστημάτων. Η πολιτική αυτή χαρακτηρίζεται (εκτός από επέκταση των φυλακών) από συνεχόμενη αύξηση του πληθυσμού

⁸⁸ Πρόκειται, όπως έχουμε αναφέρει, για προνομιακή μεταχείριση επιμέρους πρακτικών έτσι ώστε να παρακάμπτονται ασχολίαστες άλλες σημαντικές όψεις της λειτουργίας του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, οδηγώντας σε μεροληπτική κατανόηση του αντικειμένου μελέτης (D. Garland & P. Young, 1983, σσ. 9-10).

των φυλακών, από σοβαρό υπερπληθυσμό, από αύξηση του προσωπικού και από επέκταση της γραφειοκρατικής δομής: πρόκειται, δηλαδή, για «θετικές» μεταρρυθμίσεις, οι οποίες νομιμοποιούν τον θεσμό της φυλακής (T. Mathiesen, στο M. Αρχιμανδρίτου, 2000, σ. 183). Όμως, ο υπερπληθυσμός οφείλεται στην εκτεταμένη χρήση της φυλάκισης, στην υπερφυλακοποίηση και επομένως οι καινούργιες φυλακές το μόνο που θα κατάφερναν θα ήταν η διόγκωση του προβλήματος.

Η επεκτατική πολιτική χαρακτηρίζει κυρίως τη σωφρονιστική ποινολογία, η οποία περιορίζει το εύρος των ερωτημάτων που μπορούν να τεθούν σχετικά με την κοινωνική θεμελίωση της «εξουσίας του τιμωρείν». Επιχειρείται η επίτευξη της γενικευμένης κοινωνικής συναίνεσης γύρω από την ύπαρξη του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και ειδικότερα του θεσμού της φυλακής, με προοπτική τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας του (μεγαλύτερες και περισσότερες, λόγω υπερπληθυσμού, φυλακές). Συγκεκριμένες ιδεολογίες γίνονται δευτερεύουσες στην «αποτελεσματικότητα» της φυλακής και στην διοίκηση (D. Garland & P. Young, 1983, σ. 2 επ.).

Τη δεκαετία του 1980, η Ολλανδία, η Αγγλία και η Ουαλία, η Γαλλία και οι Η.Π.Α. κατέφυγαν σε προγράμματα ανέγερσης νέων φυλακών (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σσ. 91-92). Με εξαίρεση τη Δυτική Γερμανία, γενικά στην Ευρώπη υπήρξε μια μετάβαση στην ποινική πολιτική από την ιδέα της επανακοινωνικοποίησης, της επανένταξης των κρατουμένων, στην επέκταση της χωρητικότητας των καταστημάτων κράτησης. Ως επιχείρημα της επέκτασης του εγκλεισμού προβάλλεται η αύξηση των προγραμμάτων ανέγερσης νέων καταστημάτων κράτησης (J. Muncie & R. Sparks, 1991, σ. 99).

Η πολιτική της επέκτασης εμφανίζεται όταν η χρήση ή η διάρκεια των στερητικών της ελευθερίας ποινών αυξάνεται, ένα φαινόμενο που εμφανίζεται ιδιαίτερα στην πολιτική κατά

των ναρκωτικών⁸⁹ (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σσ. 91-92). Πολλές δυτικές χώρες αύξησαν τις μέγιστες στερητικές της ελευθερίας ποινές για εγκλήματα σχετικά με τη νομοθεσία περί ναρκωτικών τη δεκαετία του 1970, όπως η Γερμανία, η Αυστρία, η Γαλλία, η Ολλανδία, το Βέλγιο. Αυτός ο «πόλεμος κατά των ναρκωτικών», που ξεκίνησε από τις Η.Π.Α., οδήγησε τις αστυνομικές δυνάμεις να επικεντρωθούν στην εγκληματικότητα που σχετίζεται με τα ναρκωτικά. Η σκλήρυνση των ποινών για τα ναρκωτικά επιβαρύνει τον έγκλειστο πληθυσμό, πέρα από άλλα προβλήματα που δημιουργεί (όπως χρήση και εμπόριο εντός φυλακής).

Η αύξηση του πληθυσμού των φυλακών δεν αποδόθηκε μόνο στην σκλήρυνση των ποινών ενόψει του «πολέμου κατά των ναρκωτικών». Κατά τη δεκαετία του 1980, ορισμένες χώρες βίωσαν τα αποτελέσματα της αλλαγής των στάσεων των φορέων του ποινικού συστήματος σχετικά με τα σεξουαλικά εγκλήματα και ορισμένα εγκλήματα βίας. Τα θύματα τέτοιων πράξεων άρχισαν να ενθαρρύνονται να καταγγέλλουν αξιόποινες πράξεις στην αστυνομία, η οποία άρχισε να τίθεται σε επιφυλακή σχετικά με αυτού του είδους τα αδικήματα (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σσ. 92-93).

Εντούτοις, η πολιτική της επέκτασης δεν κατάφερε να μειώσει τον υπερπληθυσμό, καθώς η ανοικοδόμηση δεν συνοδεύεται από το κλείσιμο παλαιότερων καταστημάτων, με αποτέλεσμα οι συνολικές τιμές εγκλεισμού να παραμένουν υψηλές (Γ. Π. Νικολόπουλος, 1993-1995, σσ. 312-313) και να ενισχύεται η παγκόσμια τάση για ευρύτερη χρήση μακροχρόνιων στερητικών της ελευθερίας ποινών⁹⁰ (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σ. 93).

⁸⁹ Το ποσοστό των ουσιοεξαρτημένων και διακινητών ναρκωτικών στο σύνολο των εγκλειστων γνώρισε μεγάλη αύξηση στην Ευρώπη, παράλληλα με την αύξηση στην Αμερική. Σε ολόκληρη την Ευρώπη, η πολιτική για την καταπολέμηση των ναρκωτικών στρέφεται σε εκείνα τα άτομα που είναι «άχρηστα» και δυνάμει επικίνδυνα: τους χωρίς εργασία, τους χωρίς στέγη, τους χωρίς χαρτιά, τους επαίτες και άλλους περιθωριοποιημένους (L. Wacquant, 2001, σσ. 147-149).

⁹⁰ Στα πλαίσια της τιμωρητικής προσέγγισης λειτούργησε το αμερικανικό μοντέλο της super – max φυλακής, όπου κρατούνται υψηλά επικίνδυνοι έγκλειστοι σε μια πολιτεία απομόνωσης μέσω ηλεκτρονικής επιτήρησης με ειδικά σχεδιασμένα κελιά. Το μοντέλο αυτό αναπτύχθηκε τη δεκαετία 1960, αλλά τις δεκαετίες 1980 και 1990 εξαπλώθηκε σε πολλές πολιτείες για την αντιμετώπιση του αυξανόμενου έγκλειστου πληθυσμού με μακροχρόνιες ποινές και με υποτροπή. Λειτουργεί μέσω της ολοκληρωτικής επιτήρησης, η οποία επιτρέπει

Η επεκτατική ή η κατασκευαστική πολιτική στηρίζεται στη λογική της οικοδόμησης νέων φυλακών για να τοποθετηθεί το πλεόνασμα των κρατουμένων που συνωστίζεται (κάτι που στην πράξη δεν γίνεται). Είναι γενικά αποδεκτό ότι όταν δημιουργούνται νέοι θεσμοί ή ιδρύματα αυτά μάλλον τείνουν να επεκτείνονται παρά να συρρικνώνονται (Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σσ. 74-75). Η ίδρυση των νέων φυλακών προμηνύει τη διατήρηση και εδραίωση του θεσμού της φυλακής, καθώς τα νέα καταστήματα δεν θα αποσυμφορήσουν τα ήδη υπάρχοντα αλλά θα κορεστούν και αυτά (Γ. Π. Νικολόπουλος, 1993-1995, σσ. 312-313, Α. Χάιδου, 2002, σσ. 96-97).

Επομένως, μία μελλοντική αύξηση του αριθμού των εγκλείστων, εξαιτίας αυτής της δημιουργίας των νέων θέσεων, δεν θα πρέπει να εκληφθεί στο μέλλον ως αποτέλεσμα της αύξησης της εγκληματικότητας στην Ελλάδα. Είναι το αποτέλεσμα ενός φιλτραρίσματος στο πλαίσιο της απονομής της ποινής, με στόχο την εξασφάλιση ενός απαιτούμενου αριθμού εγκλείστων για την πλήρωση των υπαρχόντων καταστημάτων κράτησης.

III. Πολιτική μείωσης

Το πρόβλημα της «υπερφυλάξης» αποτελεί την αιτία της μείωσης της χρήσης της φυλακής η οποία αφορά στην έλλειψη χωρητικότητας. Η μείωση των ποινών στέρησης της ελευθερίας αποτελεί την καλύτερη λύση, ύστερα από την μείωση της ποινής, η οποία συνεπάγεται την μείωση των ηθικών συνεπειών του σκεπτικισμού των φορέων του ποινικού συστήματος. Η πολιτική αυτή αναπτύσσεται στο πλαίσιο της πρωτογενούς ποινικοποίησης, με απεγκληματοποιήσεις και αποποινικοποιήσεις και με ανάπτυξη των κατά παρέκκλιση

ολοκληρωτική συμμόρφωση, με τα οφέλη να είναι περισσότερα για τη φυλακή παρά για την κοινωνία (J. Simon, 2000, σσ. 300-302).

διαδικασιών ή της εκτροπής⁹¹, και σε επίπεδο δευτερογενούς ποινικοποίησης, με τη «στρατηγική της μπροστινής πόρτας» («front door strategy»), δηλαδή με αλλαγή της πολιτικής των παραπάνω φορέων (εξωποινική επίλυση διαφορών, διαμεσολάβηση, κ.λ.π.). Η πολιτική της μείωσης της χρήσης του εγκλεισμού αποδείχτηκε πιο αποτελεσματική από την υιοθέτηση εναλλακτικών ποινών ή των απόλυση υπό όρων και των πρόωρων αποφυλακίσεων, εφόσον αυτές ανακαλούνται σε περίπτωση υποτροπής, με συνέπεια την αύξηση του αποθέματος των φυλακών (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σσ. 94-95, P. Tournier, 1994, σσ. 98-99).

Χαρακτηριστικό αυτής της πολιτικής είναι ο γενικός σκεπτικισμός των δικαστών και εισαγγελέων για τις συνέπειες του εγκλεισμού και για τη μείωση της χρήσης και της διάρκειας των στερητικών της ελευθερίας ποινών⁹². Οι χώρες που κατάφεραν να μειώσουν τον έγκλειστο πληθυσμό στις δεκαετίες 1970-1980 στηρίχτηκαν σε δύο μοντέλα: α) μειώσεις που συνοδεύονται με αλλαγές στη νομοθεσία και β) μειώσεις που συμβαίνουν ανεξαρτήτως νομοθεσίας (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σσ. 93-94).

α) Η πιο αποτελεσματική μέθοδος μείωσης του έγκλειστου πληθυσμού είναι η απαγόρευση ή ο περιορισμός του εγκλεισμού μέσω νομοθεσίας. Στη Φινλανδία, μέσω της απεγκληματοποίησης της δημόσιας μέθης το 1969, μειώθηκε ο έγκλειστος πληθυσμός καθώς και μέσω της μείωσης των μεγίστων στερητικών της ελευθερίας ποινών για κλοπή. Η Δανία πέτυχε το ίδιο το 1973 μέσω της κατάργησης των αόριστων ποινών και της μείωσης των μεγίστων στερητικών της ελευθερίας ποινών για τα εγκλήματα ιδιοκτησίας. Η Αγγλία

⁹¹ Η Σύσταση Νο. R (87)18 «Η απλούστευση της ποινικής δικαιοσύνης», που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 17/09/1987, κινείται στα πλαίσια της μείωσης της χρήσης της φυλακής. Η απλούστευση αυτή περιλαμβάνει απεγκληματοποίηση παραβάσεων, κυρίως ελαφρών, διεύρυνση της επιβολής χρηματικών ποινών, εξωδικαστικές τακτοποιήσεις, κ.λπ. (Στ. Αλεξιάδης, 1999, σσ. 237-249).

⁹² Σύμφωνα με τον Η. Δασκαλάκη (1988, σ. 39), στη τάση αυτή της μείωσης της χρήσης της φυλακής – περιοριστική τάση – εκδηλώνονται δύο επιμέρους κατευθύνσεις: η πρώτη αναζητά την συρρίκνωση της στερητικής της ελευθερίας ποινή, με αντίστοιχη αντικατάστασή της με μέτρα περιοριστικά της ελευθερίας και η δεύτερη την άρνηση της επανακοινωνικοποίησης ως σκοπού της στερητικής της ελευθερίας ποινής.

μείωσε τον αριθμό των εγκλείστων ανηλίκων απαγορεύοντας τη χρήση εγκλεισμού ανηλίκων με τις Criminal Justice Acts 1982 και 1988.

β) Εκτός από τις νομοθετικές αλλαγές, η πολιτική αυτή συνδέεται και με αλλαγές στις στάσεις των φορέων του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Όπως αναφέραμε στο παράδειγμα της πρώην δυτικής Γερμανίας τη δεκαετία του 1980, η τελευταία κατάφερε να μειώσει τον εγκλειστο πληθυσμό μέσω αλλαγών στην πολιτική της ποινικής δίωξης, μείωσης της χρήσης και της διάρκειας της προφυλάκισης και μείωσης της χρήσης εγκλεισμού ανηλίκων, χρησιμοποιώντας τις κατά παρέκκλιση διαδικασίες. Ο σκεπτικισμός των παραπάνω φορέων που οδήγησε σε αλλαγές στις στάσεις τους περιστρέφεται γύρω από την αξία και την αποτελεσματικότητα της φυλακής και τη χρήση εναλλακτικών ποινών. Η αλλαγή στις στάσεις μπορεί να οφείλεται και σε δημογραφικές εξελίξεις (Dunkel, στο S. Snacken & K. Beyens, 1994, σ. 94), που οδήγησαν στη μείωση του αριθμού ανηλίκων που καταλήγουν σε δικαστήρια, μέσω διαμεσολάβησης, εξωποινικής επίλυσης διαφορών, κ.λπ.

Θα μπορούσε να προταθεί η χρήση βραχυχρόνιων ποινών ως πολιτική μείωσης του υπερπληθυσμού και ως πολιτική μείωσης της ιδρυματοποίησης του εγκλείστου (M. Αρχιμανδρίτου, 2000, σ. 101, Α. Χαΐδου, 2002, σ. 52 επ.). Ωστόσο, υπάρχει ο κίνδυνος οι βραχυχρόνιες ποινές να αποτελέσουν την αρχή για περισσότερη χρήση των στερητικών της ελευθερίας ποινών (J. Muncie & R. Sparks, 1991, σ. 105).

Η πολιτική της μείωσης, σύμφωνα με τη Κ. Δ. Σπινέλλη (1996), αποβλέπει στη μείωση του πληθυσμού σε δύο χρόνους: είτε πριν φθάσουν οι κατάδικοι στις φυλακές με αναστολή της εκτέλεσης της ποινής, με κοινωφελής εργασία, κ.λπ. είτε αφού εισέλθουν με απόλυση υπό όρους και πρόωρες αποφυλακίσεις. Και οι δύο λύσεις έχουν τα μειονεκτήματά τους. Η προϊδρυματική συρρίκνωση με εναλλακτικές ποινές ενδέχεται να συντελέσει στη διεύρυνση του δικτύου ελέγχου της ποινικής δικαιοσύνης, καθώς επιλαμβάνεται περιπτώσεις στις οποίες δεν θα παρέμβαινε, εάν υπήρχαν ηπιότερες ποινές. Στη μεταϊδρυματική συρρίκνωση

η πολιτεία βρίσκεται ανάμεσα σε ένα τρίλλημα: είτε να στείλει περισσότερους δράστες για λιγότερο χρόνο στη φυλακή, είτε λιγότερους δράστες για περισσότερο χρόνο ή λιγότερους δράστες για λιγότερο χρόνο. Εξάλλου οι στερητικές της ελευθερίας ποινές με μεγάλη διάρκεια δεν είναι οι αποδοτικότερες (Κ. Δ. Σπινέλλη, 1996, σ. 75).

IV. Πολιτική της στασιμότητας («stand still policy»)

Πρόκειται για μια πολιτική που δεν αμφισβητεί τη χρήση του εγκλεισμού εφόσον υιοθετεί ταυτόχρονα: α) την ανάπτυξη εναλλακτικών ποινών για τις ελαφρότερες παραβάσεις αλλά σε περίπτωση υποτροπής προβλέπεται συνήθως καταδίκη σε μακροχρόνια στέρηση της ελευθερίας (bifurcation /dualisation, διχοτόμηση /δυναδισμός), β) την επέκταση της χωρητικότητας των καταστημάτων κράτησης και την επιβολή μακροχρόνιων ποινών⁹³ για τις σοβαρότερες παραβάσεις και γ) την παραχώρηση υπό όρους απολύσεων και πρόωρων αποφυλακίσεων (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2003-2004, σσ. 10-11).

Η πολιτική αυτή οδηγεί σε σταθερή αύξηση του αριθμού των κρατουμένων. Η εισαγωγή ήπιων μέτρων μεταχείρισης για ορισμένες κατηγορίες πληθυσμού αντισταθμίζεται από τη διατήρηση ή και την επαύξηση του επιπέδου αυστηρότητας σε άλλα σημεία της ποινικής καταστολής. Η κατάργηση της θανατικής ποινής, για παράδειγμα, οδήγησε σε αύξηση της διάρκειας του χρόνου κράτησης, δημιουργώντας επιβάρυνση των τιμών καταστολής. Στο Βέλγιο, για τα εγκλήματα που τιμωρούνταν με θανατική ποινή προβλέπονται πλέον οι λεγόμενες «ανελαστικές ποινές» (G. Houchon, 2000, σ. 266 επ.).

⁹³ Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η έκταση της μακρόχρονης ποινής μπορεί να έχει δυσμενή αποτελέσματα στον κρατούμενο και τους εξαρτώμενους από αυτόν, ενώ η κοινωνική επανένταξή του να δυσχεραίνεται. Η Απόφαση (76)2 «Η μεταχείριση των κρατουμένων με μακροχρόνιες ποινές» της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, που υιοθετήθηκε την 17/02/1976, συνιστά τις κυβερνήσεις των κρατών μελών να επιδιώκουν μια αντεγκληματική πολιτική κατά την οποία οι μακρόχρονοι ποινές θα επιβάλλονται μόνο εάν είναι αναγκαίες για την προστασία της κοινωνίας, να ενισχύουν τις επαφές των κρατουμένων με τον εξωτερικό κόσμο (χορήγηση αδειών, εργασία έξω από το κατάστημα, κ.λπ.), να χορηγούνται απολύσεις υπό όρους, κ.λπ. (Στ. Αλεξιάδης, 1999, σσ. 91-93).

Οι «ανελαστικές ποινές» ορίζονται ως εξής: «πρόκειται για κάθε νομοθετικό μέσο που αποβλέπει στην παρεμπόδιση ή στον περιορισμό της έναρξης της διαδικασίας για την πρόωγη απόλυση ενός κατάδικου σε στερητική της ελευθερίας ποινή». Αυτά τα μέσα αναφέρονται τόσο στη δευτερογενή ποινικοποίηση (απαγγελία ποινής) όσο και στη τριτογενή (εκτέλεση ποινής). Στο επίπεδο της απαγγελίας ποινής ο δικαστής διαθέτει μηχανισμούς ανελαστικότητας: περίοδος ασφαλείας στο πλαίσιο μιας ποινής που υπάγεται στη συνήθη κλίμακα βαρύτητας των ποινών, ποινές σταθερής διάρκειας μέχρι κάποιο ανώτατο χρονικό όριο, ποινές ή μέτρα ασφαλείας σταθερής διάρκειας, κ.λ.π. Στο επίπεδο της εκτέλεσης της ποινής, ο νόμος μπορεί να αυξήσει τον υποχρεωτικό χρόνο έκτισης της ποινής πριν από το δικαίωμα υποβολής αίτησης για χορήγηση της υπό όρους απόλυσης. Κάθε νόμος για την υπό όρους απόλυση περιλαμβάνει κάποια μορφή ανελαστικότητας, εφόσον καθορίζει τη χρονική διάρκεια της ποινής που πρέπει να εκτιθεί, πριν την υποβολή της αίτησης.

Τα επιχειρήματα υπέρ των «ανελαστικών ποινών» περιστρέφονται γύρω από δύο ουσιαστικά στοιχεία: τον κίνδυνο της ειδικής υποτροπής και τον «ανίατο» χαρακτήρα ορισμένων μορφών παραβατικότητας. Με όρους υποτροπής ή επιτυχίας της μεταχείρισης διαθέτουμε περισσότερη θεατότητα στην πρώτη περίπτωση παρά στην δεύτερη. Η υποτροπή μπορεί να καταγραφεί την ίδια στιγμή που διαπιστώνεται. Ο σκοτεινός αριθμός εξακολουθεί να μας ανησυχεί αλλά ο υπολογισμός της επιτυχίας ενέχει κάποιο ποσοστό αμφιβολίας, στο βαθμό που η περίοδος παρακολούθησης δεν είναι σαφώς καθορισμένη. Αφετέρου, οι ειδικοί φαίνονται διχασμένοι όσο αφορά στην έννοια της μη αναστρεψιμότητας, του «ανιάτου» της κατάστασης. Ωστόσο, ο συνδυασμός διαφόρων παραγόντων (συμπεριφορική, ατομική, ομαδική θεραπεία) μπορεί να επιφέρει αποτελέσματα σταθεροποίησης της συμπεριφοράς. Αυτό δεν μπορεί να επιτευχθεί στο περιβάλλον της φυλακής. Επιβάλλεται μια διαφορετική

προσέγγιση, κλινικής και όχι νομικής τάξεως, αφού άλλοι παραβάτες παραδέχονται τα σφάλματά τους και άλλοι όχι.

Οι πιθανές παρενέργειες των «ανελαστικών ποινών» είναι οι παρακάτω: 1) Όταν ορισμένες κατηγορίες ποινών υπερφορτώνουν το σύστημα, σε κάποιο άλλο σημείο του θα λειτουργήσει ένας μηχανισμός αποσυμφόρησης. Σοβαρές πράξεις που το σύστημα δεν συγκράτησε, λόγω του ότι θα μπορούσαν να επισύρουν ανελαστικές ποινές, κινδυνεύουν να μην αντιμετωπιστούν με την απαιτούμενη αυστηρότητα. 2) Η εισαγωγή ενός βαρύτερου μέτρου στην κορυφή της πυραμίδας των ποινών παρασύρει το σύνολο της τιμωρητέας ύλης προς τα πάνω. Στην Αγγλία, Ουαλία, Γαλλία και στον Καναδά, όπου εφαρμόστηκαν ανελαστικές ποινές διαπιστώθηκε υπερπληθυσμός, ενώ στην Ολλανδία και Φινλανδία, ο έγκλειστος πληθυσμός παρέμεινε σε ελεγχόμενο επίπεδο.

Αυτό που παρατηρείται σε πολλές χώρες που προσπαθούν να μειώσουν τον έγκλειστο πληθυσμό (Βέλγιο, Γαλλία, Αυστρία) είναι ότι οι εναλλακτικές ποινές στόχευαν στη μείωση της χρήσης φυλάκισης, οι δικαστές έπρεπε να τις εφαρμόζουν και νέες φυλακές δημιουργήθηκαν για να αντικαταστήσουν τα παλαιότερα καταστήματα κράτησης (S. Snacken & K. Beyens, 1994, σ. 95). Όμως, το πιο σημαντικό είναι ότι η χρήση των στερητικών της ελευθερίας ποινών δεν αμφισβητήθηκε ουσιαστικά. Η πολιτική της στασιμότητας υιοθετεί την αρχή της «διακλάδωσης» (bifurcation): για τους «ελαφρούς» παραβάτες εφαρμογή εναλλακτικών ποινών και υπό όρων απολύσεων, για τους «σοβαρά» εφαρμογή αυστηρών στερητικών της ελευθερίας ποινών.

Εντούτοις και το μέτρο των υπό όρων απολύσεων δεν κατάφερε να λύσει το πρόβλημα του υπερπληθυσμού (Στ. Αλεξιάδης, 1997, σ. 272 επ.). Η αναποτελεσματικότητά του οφείλεται σε δύο, βασικούς, λόγους: αφενός υπάρχει ο κίνδυνος της υποτροπής, οπότε επιστρέφει το άτομο στο ποινικό σύστημα και ίσως του επιβληθεί μεγαλύτερη – από την αρχική - σε διάρκεια στερητική της ελευθερίας ποινή (ανάλογα με τους όρους που

παραβίασε) και αφετέρου οι προϋποθέσεις χορήγησης του μέτρου αυτού είναι τέτοιες που καθιστούν δύσκολη την εφαρμογή του (η απόφαση είναι υποκειμενική καθώς εξαρτάται από την εισήγηση Επιστημονικού Συμβουλίου για την προσωπικότητα του κατάδικου και την δυνατότητα επιστροφής στην κοινωνική ζωή).

Ωστόσο οι υπό όρους απολύσεις θα μπορούσαν να λειτουργήσουν σε συνδυασμό με προγράμματα κοινωνικής επανένταξης που στοχεύουν στην ομαλή μετάβαση από την φυλακή στην κοινωνία, μέσω της επαγγελματικής αποκατάστασης των αποφυλακισμένων. Η απόφαση (70)1 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης «Η πρακτική οργάνωση των μέτρων για την επίβλεψη και την κατοπινή μέριμνα των εγκληματιών που καταδικάστηκαν υπό όρους ή απολύθηκαν υπό όρους»⁹⁴ συνιστά τις κυβερνήσεις των κρατών μελών να εξεταστεί η πιθανότητα να εγκαταλειφθούν ή να μειωθούν οι περιορισμοί για την εφαρμογή μέτρων που επιβάλλονται υπό όρους, να συμπληρωθούν οι νομικές ρυθμίσεις που διέπουν τη χορήγηση απόλυσης υπό όρους και να διασφαλιστεί ότι εκείνοι που εκτίουν ποινές ισόβιας κάθειρξης θα έχουν τη δυνατότητα να τους χορηγηθεί απόλυση υπό όρους, υπό την προϋπόθεση όμως ότι θα υπάρχουν και θα λειτουργούν ορθά υπηρεσίες επιτήρησης και λεπτομερή προγράμματα για την απόλυση (Στ. Αλεξιάδης, 1999, σσ. 44-49), έτσι ώστε να επιτευχθεί η μετάβαση από τη διαβίωση στη φυλακή στην ελεύθερη ζωή μετά την απόλυση.

V. Η εφαρμογή των μέτρων μεταχείρισης στην κοινότητα

Αναδεικνύεται από τα παραπάνω ότι η μοναδική λύση που προβάλλεται για την αντιμετώπιση του φαινομένου είναι αφενός ο δραστικός περιορισμός της ποινικής παρέμβασης – η οποία τροφοδοτεί την αύξηση του έγκλειστου πληθυσμού – και αφετέρου η

⁹⁴ Υιοθετήθηκε από τους εκπροσώπους των Υπουργών την 26/01/1970.

ανάπτυξη σε τοπική βάση κοινωνικών δικτύων για τη στήριξη κοινωνικών ευάλωτων πληθυσμών (Γ. Π. Νικολόπουλος, 1993-1995, σσ. 312-313). Ο περιορισμός της ποινικής παρέμβασης αναφέρεται στη χρήση των κατά παρέκκλιση διαδικασιών, που αναπτύσσονται στα φίλτρα εισόδου (αστυνομία και εισαγγελία) και στα φίλτρα εξόδου (τομέας έκτισης της ποινής) και στοχεύουν στην αποφυγή της εισόδου ή της περαιτέρω διέλευσης μιας υπόθεσης από τα διαδοχικά φίλτρα του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Κατά αυτόν τον τρόπο ανατίθεται η υπόθεση είτε σε άλλου είδους δικαστικές διαδικασίες εκτός του ποινικού συστήματος είτε σε εξωδικαστικές μορφές διευθέτησης.

Τα τοπικά κοινωνικά δίκτυα αντιτίθενται στην εξατομικευμένη προσέγγιση των «προβληματικών καταστάσεων» και στην αποξένωση του ατόμου από συλλογικά δίκτυα παροχής κοινωνικής προστασίας και υποστήριξης. Προκειμένου να ανοίξουμε τη φυλακή στην κοινότητα θα πρέπει να περιορίσουμε την παρέμβαση του ποινικού συστήματος στη ρύθμιση προβληματικών καταστάσεων και να αξιοποιήσουμε τους πόρους που διαθέτει η κοινωνία, μέσω ενεργοποίησης φορέων κοινωνικής δράσης οργανωμένων σε τοπικό επίπεδο (Γ. Π. Νικολόπουλος, 1993-1995, σ. 307 επ.).

Στο πλαίσιο της μεταχείρισης στην κοινότητα εφαρμόστηκαν οι εναλλακτικές ποινές⁹⁵ οι οποίες, όμως τελικά, συνέβαλλαν στην όξυνση του προβλήματος του υπερπληθυσμού. Η εφαρμογή των εναλλακτικών ποινών, που αναπτύχθηκαν στη δεκαετία του 1980, συνδέεται με την συνειδητοποίηση της αναποτελεσματικότητας της επιστροφής στο τιμωρητικό μοντέλο, κυρίως εξαιτίας της αύξησης της εγκληματικότητας και της εγκατάλειψης της ιδέας της επανακοινωνικοποίησης,

⁹⁵ Οι εναλλακτικές ποινές διαφέρουν από τις εναλλακτικές μορφές έκτισης των ποινών κατά της ελευθερίας, καθώς η πρώτη περίπτωση δεν συνεπάγεται εγκλεισμό του κατάδικου, ενώ η δεύτερη αφορά στη ρύθμιση της διαβίωσής του σε καθεστώς εγκλεισμού. Η χρήση εναλλακτικών ποινών έχει ήδη καθιερωθεί, όπως είναι η χρηματική ποινή, η κοινωφελής εργασία, η αναστολή όχι μόνο εκτέλεσης της ποινής αλλά και της απαγγελίας αυτής υπό δοκιμασία (probation), κ.λ.π. (P. Landreville, 1995, σ. 45, S. Snacken & K. Beyens, 1994, σελ. 89).

Η αύξηση της καταγραμμένης εγκληματικότητας που σημειώθηκε τη δεκαετία του 1970 οδήγησε την κοινή γνώμη να ζητεί πιο σκληρή τιμωρία και τους δικαστές να επιβάλλουν περισσότερες και μεγαλύτερης διάρκειας στερητικές της ελευθερίας ποινές, με συνέπειες την κατασκευή περισσότερων φυλακών και την αύξηση - στα τέλη της δεκαετίας του 1980 - του έγκλειστου πληθυσμού⁹⁶ (Η.Π.Α., Καναδάς, Ευρώπη) (J. Junger – Tas, 1994, σσ. 44-45). Αυτή όμως η επιστροφή στο τιμωρητικό μοντέλο, στη βάση της αύξησης της καταγραμμένης εγκληματικότητας, ουσιαστικά δεν έλυσε το πρόβλημα της αύξησης, εφόσον αυτή συνέχιζε να υπάρχει, ανεξαρτήτως επιβολής περισσότερων και μεγαλύτερης διάρκειας στερητικών της ελευθερίας ποινών.

Εκτός από την αύξηση της εγκληματικότητας, ένας επιπλέον λόγος που οδήγησε στην ανωτέρω συνειδητοποίηση ήταν η αλλαγή στη στάση απέναντι στους στόχους και στη χρησιμότητα της ποινής. Η αύξηση της εγκληματικότητας και τα αρνητικά αποτελέσματα των θεραπευτικών προγραμμάτων οδήγησαν σταδιακά στην εγκατάλειψη της ιδέας της επανακοινωνικοποίησης, η οποία είχε κυριαρχήσει κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970. Πριν τη δεκαετία του 1970 ο δράστης θεωρούνταν θύμα της κοινωνίας, ενώ τα τελευταία είκοσι χρόνια δόθηκε έμφαση στην υπευθυνότητα του ίδιου του ατόμου για τις πράξεις του.

Σε αυτή την αλλαγή συνέβαλλαν οι ιδέες του Von Hirsch (στο Junger – Tas, 1994, σσ. 45-456) για ένα πιο δίκαιο σύστημα: α) να επιβάλλεται στο άτομο η ποινή που του αρμόζει ανάλογα με το έγκλημα που διέπραξε, β) η αυστηρότητα της ποινής να είναι ανάλογη με τη σοβαρότητα του εγκλήματος και γ) τα εγκλήματα ίδιας βαρύτητας και σοβαρότητας να τιμωρούνται με τον ίδιο τρόπο. Ωστόσο, η καλλιέργεια ενός πιο αυστηρού ποινικού κλίματος και η επανεμφάνιση των κλασικών αρχών του ποινικού συστήματος στις Η.Π.Α. οδήγησαν στην επιβολή περισσότερων και μακροχρόνιων στερητικών της ελευθερίας ποινών σε ανήλικους και ενήλικους.

⁹⁶ Όπως έχουμε αναφέρει η αύξηση του έγκλειστου πληθυσμού είναι αποτέλεσμα όχι τόσο της επιβολής περισσότερων στερητικών της ελευθερίας ποινών, όσο της αυξανόμενης διάρκειας των τελευταίων (J. Junger – Tas, 1994, σσ. 44-45).

Η συνειδητοποίηση της αναποτελεσματικότητας της επιστροφής στο τιμωρητικό μοντέλο οδήγησε στην εξέταση της θέσπισης ενός πιο ευέλικτου ποινικού συστήματος, όπου και οι παραδοσιακές τιμωρίες και οι εναλλακτικές θα παίζουν τον ρόλο τους.

Οι στόχοι των εναλλακτικών ποινών είναι, κυρίως, η μείωση του έγκλειστου πληθυσμού, η μείωση του κόστους μέσω της αντικατάστασης της φυλακής από φθηνές εναλλακτικές ποινές και η μείωση της υποτροπής. Οι εναλλακτικές ποινές που χρησιμοποιούνται (J. Junger – Tas, 1994, σσ. 51 επ.) είναι: τα ημερήσια πρόστιμα (day fines), τα οποία ορίζονται με βάση τη βαρύτητα του εγκλήματος και την οικονομική δυνατότητα του δράστη, η κοινωφελής εργασία, η οποία χρησιμοποιήθηκε στην Ευρώπη ως εναλλακτική κυρίως των βραχυχρόνιων στερητικών της ελευθερίας ποινών (μέχρι 6 μήνες), η αναστολή απαγγελίας της ποινής υπό δοκιμασία (probation)⁹⁷ και τα κέντρα παρακολούθησης τα οποία χρησιμοποιήθηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο και στις Η.Π.Α. για την αντικατάσταση της κράτησης και της αύξησης της επιτήρησης, τα boot camp⁹⁸ για νέους, ενηλίκους, μη βίαιους εγκληματίες για πρώτη φορά, οι οποίοι θα μπορούσαν να καταδικαστούν με στερητικές της ελευθερίας ποινών ενός – δύο ετών, τα εντατικά προγράμματα επιτήρησης για πιο σοβαρές κατηγορίες δραστών και τα οποία περιλαμβάνουν πολλές επιλογές ποινών, κ.λπ.

⁹⁷ Στην Ελλάδα ισχύει η αναστολή υπό επιτήρηση (ν. 1941/1991, άρ. 100Α Π.Κ.), χωρίς όμως να έχει δημιουργηθεί το σώμα των επιμελητών κοινωνικής αρωγής ώστε να ενεργοποιηθεί η διάταξη. Ουσιαστικά, στην εφαρμογή, ισχύει η απλή αναστολή, στην οποία απαγγέλλεται η ποινή αλλά αναστέλλεται η εκτέλεσή της (Ε. Λαμπροπούλου, 1999, σ. 220, Α. Χάιδου, 1998, σ. 40.). Πρόκειται, δηλαδή, για μια καταδίκη υπό αίρεση: η επιβληθείσα ποινή θα εκτελεσθεί αν ο καταδικασθείς υποπέσει σε άλλο αδίκημα μέσα σε ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Στην αναστολή απαγγελίας της ποινής υπό δοκιμασία (probation) – η οποία έχει μεγάλη απήχηση στις χώρες της Ευρώπης – αναστέλλεται η απαγγελία της ποινής (πρόκειται για εναλλακτική ποινή) και ο ένοχος τίθεται υπό δοκιμασία (υπό όρους) κάτω από την επίβλεψη επιμελητού κοινωνικής αρωγής, ο οποίος τον βοηθά ώστε να αποκατασταθεί σε μια ομαλή κοινωνική ζωή. Το επιβλέπον όργανο παρακολουθεί κατά πόσο ο υπό δοκιμασία συμμορφώνεται με τους όρους που του έχουν τεθεί. Σε περίπτωση που δεν τηρούνται οι όροι μπορεί να παραπεμφθεί και πάλι στο δικαστήριο, το οποίο μπορεί να του επιβάλλει πρόσθετους όρους, ή να ανακαλέσει την αναστολή απαγγελίας της ποινής και να προχωρήσει στην επιβολή της (Α. Χάιδου, 1998, σ. 40 επ.).

⁹⁸ Αυτές οι «κατασκηνώσεις» χαρακτηρίζονται από στρατιωτικό καθεστώς, με σωματική εκπαίδευση, στρατιωτική πειθαρχία, εκπαιδευτική και επαγγελματική κατάρτιση, με σκληρή σωματική εργασία και συμβουλευτική. Το στρατιωτικό καθεστώς σε συνδυασμό με τις δραστηριότητες επανακοινωνικοποίησης υποστηρίζεται ότι θα οδηγήσουν σε μείωση της υποτροπής. Ο μέσος όρος κράτησης σε αυτά είναι τρεις μήνες και η ιδέα στην οποία βασίζονται είναι ότι η κράτηση αυτή θα ακολουθηθεί από μία περίοδο έντονης επιτήρησης. Ωστόσο, ορισμένοι σκεπτικιστές εκφράζουν κριτική, υποστηρίζοντας ότι δεν μπορούν να υπάρξουν θετικά αποτελέσματα από ένα σύστημα που βασίζεται σε αυστηρή ιεραρχία και που προετοιμάζει τους ανθρώπους για πόλεμο (J. Junger – Tas, 1994, σσ. 53-54).

Παρακάτω αναφερόμαστε σε δύο συγκεκριμένες εναλλακτικές ποινές, την ηλεκτρονική και την κατ' οίκον επιτήρηση και την κοινωνική εργασία (καθώς και στην μετατροπή της στερητικής της ελευθερίας ποινή σε χρηματική ως εναλλακτικός τρόπος μεταχείρισης), οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για την αντιμετώπιση κυρίως του φαινομένου. Στόχος της εργασίας δεν είναι η εις βάθος ανάλυση των εναλλακτικών ποινών (για αυτό περιοριζόμαστε σε αυτές) αλλά να αναδειχθεί μέσω της αναποτελεσματικότητας αυτών η όξυνση του φαινομένου του υπερπληθυσμού.

1. Η ηλεκτρονική και η κατ' οίκον επιτήρηση

Στις Η.Π.Α. ως εναλλακτική ποινή είχε προταθεί η ηλεκτρονική επιτήρηση⁹⁹, ειδικά για βίαιους εγκληματίες (P. Landreville, 1995, σ. 48), ενώ εφαρμόστηκε στην Ευρώπη δοκιμαστικά σε προσωρινά κρατούμενους (J. Junger – Tas, 1994, σσ. 52-53). Η ηλεκτρονική επιτήρηση και η κατ' οίκον επιτήρηση θεωρούνται ως εναλλακτικές ποινές, ωστόσο η δεύτερη περιέχει ένα είδος εγκλεισμού, αφού ο δράστης είναι υποχρεωμένος να παραμείνει στο σπίτι του και η πρώτη συνήθως εφαρμόζεται κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού¹⁰⁰. Το σύστημα της ηλεκτρονικής επιτήρησης είχε ως στόχο τον έλεγχο της συμπεριφοράς του δράστη και η πρόληψη της υποτροπής αλλά δεν ευδοκίμησε για πολιτικούς, νομικούς, οικονομικούς και ιδεολογικούς λόγους (Α. Χάιδου, 2002, σσ. 83-88).

Η ηλεκτρονική επιτήρηση αποτελεί και αυτή μορφή κοινωνικού ελέγχου αλλά θεωρείται πιο σύγχρονη παρέμβαση στον περιορισμό των ελευθεριών του ατόμου. Έμμεσα

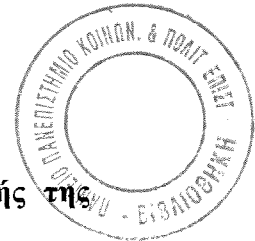
⁹⁹ Η εφαρμογή της ηλεκτρονικής επιτήρησης εξαπλώθηκε κατά τη δεκαετία του 1980 στο Ηνωμένο Βασίλειο, στην Ολλανδία, στον Καναδά και στην Αυστραλία. Από τη δεκαετία του 1990 εφαρμόζεται και στη Σουηδία για στερητικές της ελευθερίας ποινές που δεν ξεπερνούν τους δύο μήνες (τονίσαμε όμως ότι ο υπερπληθυσμός δημιουργείται από τις μακροχρόνιες ποινές) (Α. Χάιδου, 2002, σσ. 83-88). Υπάρχουν δύο είδη ηλεκτρονικής επιτήρησης: η μία μορφή λειτουργεί μέσω της τοποθέτησης ενός πομπού στον καρπό του χεριού ή στον αστράγαλο, στέλνοντας σήματα σε έναν κεντρικό υπολογιστή και η δεύτερη μορφή λειτουργεί μέσω απροειδοποίητων τηλεφωνημάτων.

Βλ. εκτενέστερη ανάλυση σχετικά με την κατ' οίκον επιτήρηση με ηλεκτρονική επιτήρηση στον Α. Παπαθανασόπουλο (1990-1992, σσ. 225-241).

¹⁰⁰ Η ηλεκτρονική επιτήρηση χρησιμοποιείται κυρίως από τις ιδιωτικές φυλακές, προκειμένου να μειωθεί το προσωπικό φύλαξης και να περιοριστεί το οικονομικό κόστος.

ενδυναμώνει την κυριαρχία του ποινικού δικαίου και τη λειτουργία της ποινής, διότι αποτελεί μια ειδική μορφή στέρησης της ελευθερίας του ατόμου. Η εξάπλωσή της δεν περιόρισε τον αριθμό εγκλειστών στα σωφρονιστικά ιδρύματα (Α. Χάιδου, 2002, σσ. 88-89), καθώς λειτούργησε παράλληλα με τα ήδη υπάρχοντα και με τις ιδιωτικές φυλακές.

Από τη δεκαετία του 1980 τα προγράμματα της κατ' οίκον επιτήρησης εντάχθηκαν από στο γενικότερο πλαίσιο της εντατικής δοκιμαστικής επιτήρησης στις Η.Π.Α. Ως εναλλακτικό του εγκλεισμού μέτρο ή ως εναλλακτικό της προσωρινής κράτησης είναι η κατ' οίκον κράτηση ή περιορισμός και ο απόλυτος εγκλεισμός στο σπίτι (σε αυτά τα μέτρα συνήθως δεν υπάρχει ηλεκτρονική παρακολούθηση). Τα προγράμματα της ηλεκτρονικής και κατ' οίκον επιτήρησης (Α. Χάιδου, 2002, σσ. 83-88), μεταξύ άλλων στόχευαν στην αποσυμφόρηση των σωφρονιστικών καταστημάτων, όμως δεν προσφέρουν οικονομική ελάφρυνση στο σωφρονιστικό σύστημα, εξαιτίας της χρήσης υψηλής τεχνολογίας.

2. Ο θεσμός της κοινωφελούς εργασίας και η μετατροπή της στερητικής της ελευθερίας ποινή σε χρηματική

Μία άλλη εναλλακτική ποινή, κυρίως για δράστες εγκλημάτων μικρής βαρύτητας, είναι η κοινωφελής εργασία, η οποία συνίσταται στην εκούσια δωρεάν παροχή εργασίας εκ μέρους του κατάδικου υπέρ του κοινωνικού συνόλου μέχρι να συμπληρωθεί συγκεκριμένος αριθμός ωρών¹⁰¹ (Κ. Δ. Σπινέλλη, 2000, σ. 281, Α. Χάιδου, 2002, σσ. 90-91). Η κοινωφελής εργασία έχει καθιερωθεί στις ευρωπαϊκές χώρες είτε ως αυτοτελής κύρωση, είτε ως ποινή εκ μετατροπής άλλης ποινής, είτε ως τρόπος έκτισης μιας ποινής κατά της ελευθερίας ή ως όρος στην parole ή στην probation (Κ. Δ. Σπινέλλη, 2000, σ. 283, Α. Χάιδου, 2002, σσ. 90-91). Τα

¹⁰¹ Το α.82 παρ. 6 ελληνικού Π.Κ. ορίζει τις προϋποθέσεις της κοινωφελούς εργασίας: 1. Καταγνωσθείσα ποινή φυλάκισης μεγαλύτερη μεν από ένα μήνα, που δεν υπερβαίνει όμως τα τρία έτη. 2. Όταν η επιβληθείσα ποινή φυλάκισης είναι μεγαλύτερη από ένα μήνα αλλά δεν υπερβαίνει τα δύο έτη, θα πρέπει να έχει προηγουμένως μετατραπεί σε χρηματική. 3. Αίτημα ή αποδοχή της μετατροπής από τον καταδικασθέντα. 4. Κρίση του δικαστηρίου ότι η εργασία αυτή είναι εφικτή για τον συγκεκριμένο δράστη (Α. Β. Αποστολίδου, 1998, σ. 24).

κυριότερα χαρακτηριστικά της είναι ότι εκτελείται σε ελευθερία, είναι μη αμειβόμενη και έχει συμβολικό χαρακτήρα, γιατί η εργασία σε αυτήν την περίπτωση αποτελεί είδος αποκατάστασης της βλάβης που προξένησε ο δράστης. Άρα διαφέρει από την εργασία στα πλαίσια της φυλακής (Α. Β. Αποστολίδου, 1998, σ. 24 επ., Κ. Δ. Σπινέλλη, 2000, σσ. 279 – 282, Τ. Τζαννετάκη, 1993, σ. 434 επ.).

Συνήθως η κοινωφελής εργασία επιλέγεται για τη μικρή εγκληματικότητα, όπως κλοπές ή για βραχυχρόνιες στερητικές της ελευθερίας ποινές (Στ. Αλεξιάδης, 1997, σ. 269 επ.), ενώ θεωρητικά μπορεί να εφαρμοστεί και για τη μεσαία εγκληματικότητα (Κ. Δ. Σπινέλλη, 2000, σσ. 284-285). Η παροχή κοινωφελούς εργασίας συγκαταλέγεται ανάμεσα στις εναλλακτικές των βραχυχρόνιων περιοριστικών της ελευθερίας ποινών¹⁰² που ως μορφές «αποποινικοποίησης» θα οδηγήσουν στην «αποφυλακοποίηση», προβάλλοντας μόνο ως έσχατη λύση την ποινή φυλάκισης (Α. Β. Αποστολίδου, 1998, σσ. 29-30).

Η κοινωφελής εργασία έχει χαρακτηριστεί ως «συμβολική αποζημίωση», ως «το πλέον προοδευτικό εναλλακτικό μέτρο που εισήχθη στο ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο κατά τα τελευταία δέκα χρόνια» (Κ. Δ. Σπινέλλη, 2000, σ. 298-299), καθώς αυτός ο θεσμός δεν αποκόπτει τον κατάδικο από την κοινότητα, διευρύνει τις δυνατότητες του δικαστή, δεν επαγγέλλεται σωφρονισμό ή κοινωνική επανένταξη του κατάδικου, διαπαιδαγωγεί τον δράστη μέσω του συμβολικού χαρακτήρα που έχει και συντελεί στην αποσυμφόρηση των φυλακών. Ωστόσο, δεν εκφοβίζει, εφαρμόζεται σε μικρό αριθμό κατάδικων με συνέπεια να μην επιλύει το σωφρονιστικό πρόβλημα και υπάρχει κίνδυνος να διευρυνθεί το δίκτυο του ποινικού ελέγχου.

Στην Ελλάδα ο θεσμός της κοινωφελούς εργασίας για τους ενηλίκους προβλέφθηκε με το ν. 1504/1989 και στη συνέχεια το 1991 στο ά. 82, παρ. 6-9 Π.Κ. (Α. Β. Αποστολίδου, 1998, σ. 24, Κ. Δ. Σπινέλλη, 2000, σ. 288, Α. Χάϊδου, 2002, σσ. 90-91) και ισχύει ως εναλλακτικό

¹⁰² Ο υπερπληθυσμός, όμως, δημιουργείται κυρίως από την επιβολή μακροχρόνιων ποινών και όχι τόσο από τις βραχυχρόνιες ποινές, τις οποίες μπορεί να υποκαταστήσει η κοινωφελής εργασία.

μέτρο της έκτισης της στερητικής ελευθερίας ποινής μέχρι ενός έτους, ενώ από το 1996 προβλέφθηκε εναλλακτικά και για ποινές στερητικές της ελευθερίας που είχαν ήδη μετατραπεί σε χρηματικές. Στην πράξη, όμως, σπάνια εφαρμόστηκαν σε ανήλικους και καθόλου σε ενήλικες δράστες (Α. Χάιδου, 2002, σσ. 90-91).

Υπάρχουν τρεις ουσιώδεις παραλείψεις που κρατούν το θεσμό της κοινωφελούς εργασίας ενηλίκων στην Ελλάδα ημι-ενεργό¹⁰³: 1) η παράλειψη κατάργησης των διατάξεων που εξαρτούν την εφαρμογή του θεσμού της κοινωφελούς εργασίας από τη λειτουργία σώματος επιμελητών κοινωνικής αρωγής, 2) η μη σύσταση κλάδου και θέσεων επιμελητών κοινωνικής αρωγής και 3) η ανάγκη εντοπισμού και προετοιμασίας των φορέων υποδοχής των καταδίκων που θα παράσχουν κοινωφελή εργασία (Κ. Δ. Σπινέλλη, 2000, σ. 294, Α. Χάιδου, 2002, σ. 91).

«Αφενός η ελλιπής ρύθμιση με παραπομπή σε υπουργικές αποφάσεις που δεν έχουν ακόμη εκδοθεί και υπηρεσία εποπτείας που δεν έχει συσταθεί και αφετέρου η διστακτικότητα των δικαστικών λειτουργών να απομακρυνθούν από την παραδοσιακή αντίληψη για την ποινή και την προστασία της κοινωνίας μέσω της ποινής και η ατολμία τους να εφαρμόσουν εναλλακτικές μορφές έκτισής της με χαμηλό οικονομικό και κοινωνικό κόστος¹⁰⁴ (...) κατέληξε σε απόλυτη άρνηση απέναντι σε ένα θεσμό φιλόδοξο» (Α. Β. Αποστολίδου, 1998, σ. 39, Τ. Τζαννετάκη, 1993, σ. 457). Ωστόσο, η ποινή της κοινωφελούς εργασίας είναι πολύ φθηνότερη από τη διατήρηση παραβατών στη φυλακή, πόσο μάλλον αν

¹⁰³ Λαμβάνοντας υπόψη τις θετικές συνέπειες, η Κ. Δ. Σπινέλλη (2000, σελ. 300) τονίζει ότι ο παραπάνω θεσμός είναι ημι-ενεργός και όχι τελείως ανενεργός. Υπάρχει η νομοθετική υποδομή και η κινητοποίηση των δικαστηρίων και των φορέων που θα αναλάβουν τη συνέχιση της υλοποίησής του. Στην Ελλάδα βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο του υποκατάστατου, διαιωνίζοντας την αντίληψη στο κοινό ότι η κυρίαρχη ποινή ή ο μοναδικός ορθός τρόπος αντιμετώπισης του εγκλήματος είναι η στέρηση της ελευθερίας. Η Τ. Τζαννετάκη (1993, σ. 434) διαφωνεί, υποστηρίζοντας ότι ο θεσμός είναι ανενεργός όπως και ο σχετικός νόμος (ν. 1947/91) εξαιτίας της μη έκδοσης των απαραίτητων για την εφαρμογή της ποινής υπουργικών αποφάσεων και της ανυπαρξίας υποδομής (έλλειψη επιμελητών κοινωνικής αρωγής).

¹⁰⁴ Η ποινή της παροχής κοινωφελούς εργασίας έχει χαρακτηριστεί, όπως και άλλες εναλλακτικές ποινές, ως θνησιγενής, κυρίως λόγω έλλειψης οργανωτικής υποδομής, οικονομικών πόρων και νομοθετικής βούλησης (Τ. Τζαννετάκη, 1993, σ. 457).

ληφθεί υπόψη το οικονομικό κόστος κατασκευής νέων φυλακών (Τ. Τζαννετάκη, 1993, σ. 457) αλλά και ιδιωτικών φυλακών.

Στον ελληνικό Π.Κ. εκτός από την κοινωφελή εργασία τυποποιείται ένας εναλλακτικός τρόπος έκτισης της περιοριστικής της ελευθερίας ποινής: η μετατροπή της στερητικής της ελευθερίας ποινή σε χρηματική (α. 82, παρ. 1-5 Π.Κ.). Ουσιαστικά η μετατροπή της περιοριστικής της ελευθερίας ποινής σε χρηματική αποτελεί τρόπο έκτισης της στερητικής της ελευθερίας ποινής και κατά συνέπεια, και μετά τη μετατροπή της, η στερητική της ελευθερίας ποινή διατηρεί το χαρακτήρα της. Οι αλληπάλληλες επεμβάσεις του νομοθέτη δημιουργούν αλλοίωση της λειτουργίας του θεσμού της μετατροπής, ο οποίος προβλέπεται ως θεσμός που αφορά βραχυχρόνιες περιοριστικές της ελευθερίας ποινές και δικαιολογείται από τη διαπίστωση ότι ο εγκλεισμός του δράστη για την έκτιση μικρών ποινών αφενός είναι επιβλαβές, λόγω της «εγκληματογόνου μόλυνσης» και αφετέρου άσκοπος, αφού σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα δεν μπορεί να αποτελέσει κανέναν από τους υποτιθέμενους στόχους του (Α. Β. Αποστολίδου, 1998, σσ. 19-23).

Η χρηματική ποινή ως αυτοτελής κύρωση αποτελεί εναλλακτική ποινή και έχει ευρεία εφαρμογή στις χώρες της Ευρώπης. Στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1980 η χρηματική ποινή αντιστοιχεί μόνο στο 10% των επιβαλλόμενων ποινών, ενώ κατά τη δεκαετία του 1990 μειώνεται εντυπωσιακά φτάνοντας το 2-5% των επιβαλλόμενων ποινών. Για την χρηματική ποινή υπάρχουν σοβαρές αμφιβολίες και ως προς την εκφοβιστική της επίδραση αλλά και για τον κίνδυνο να προκαλέσει κοινωνικές αδικίες, εφόσον ευνοούνται τα ευκατάστατα στρώματα (Ε. Λαμπροπούλου, 1999, σ. 219). Η χρηματική ποινή που επιβάλλεται ως αυτοτελής κύρωση αλλά και η μετατροπή της περιοριστικής της ελευθερίας ποινής σε χρηματική αποτελούν πραγματικό ευεργέτημα για τους οικονομικά ισχυρούς πολίτες, είναι όμως χωρίς αντικείμενο για τους οικονομικά ασθενείς, οι οποίοι αποτελούν ευάλωτη κοινωνική ομάδα και καταλήγουν στη φυλακή (Α. Β. Αποστολίδου, 1998, σσ. 19-23).

Ωστόσο, η χρηματική ποινή έχει σοβαρά πλεονεκτήματα, καθώς εμποδίζει στην συμφόρηση των φυλακών, μειώνει το κόστος της πρόληψης και καταστολής του εγκλήματος και επιτυγχάνει την ορθότερη απονομή της δικαιοσύνης για τα ελαφρότερα αδικήματα (Ε. Λαμπροπούλου, 1999, σ. 219).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, όμως, δεν αποφεύγεται ούτε με την εφαρμογή εναλλακτικών ποινών, καθώς είτε η χρηματική ποινή είτε η μετατροπή της στερητικής της ελευθερίας ποινή σε χρηματική ή ο θεσμός της κοινωφελούς εργασίας επιβάλλονται σε ορισμένους παραβάτες, όπως σε οικονομικά ισχυρούς δράστες, σε δράστες μικρών εγκλημάτων ή σε δράστες στους οποίους έχουν επιβληθεί βραχυχρόνιες ποινές, με συνέπεια να αποκλείονται άλλοι δράστες στους οποίους έχουν επιβληθεί μακροχρόνιες ποινές. Αποκλεισμός εμφανίζεται και σε ένα άλλο σημείο, σύμφωνα με την Τ. Τζαννετάκη (1993, σ. 455), καθώς οι παραβάτες στο πλαίσιο της κοινωφελούς εργασίας καλύπτουν ανάγκες της κοινωνίας που δεν πρόκειται να καλυφθούν. Με αποτέλεσμα, αφενός να υπάρχει κίνδυνος για τους παραβάτες να γίνουν αντικείμενο εκμετάλλευσης, αφού αποτελούν φθηνά εργατικά χέρια (η εργασία δεν είναι αμειβόμενη) και αφετέρου να εκτοπίζεται το εργατικό δυναμικό από την αγορά εργασίας¹⁰⁵ διότι οι παραπάνω εκτελούν εργασία που αν αυτοί έλλειπαν θα γινόταν επί πληρωμή.

3. Η αποτελεσματικότητα των μέτρων μεταχείρισης στην κοινότητα

Από τα παραπάνω, ανακύπτουν ερωτήματα ως προς το βαθμό στον οποίο οι εναλλακτικές ποινές αντικαθιστούν τη φυλακή, ως προς εάν υπάρχει μείωση του οικονομικού κόστους κράτησης και ως προς τη μείωση της υποτροπής (J. Junger – Tas, 1994, σσ. 54-62).

Όσο αφορά στο πρώτο ερώτημα, πολλές εναλλακτικές ποινές χρησιμοποιήθηκαν για να αντικαταστήσουν τις βραχυχρόνιες ποινές εγκλεισμού και σε πολλές χώρες, όπως στη

¹⁰⁵ Βλ. επίσης προηγούμενες αναφορές σχετικά με τις οικονομικές μεταβολές ως ερμηνευτική προσέγγιση του υπερπληθυσμού των κρατουμένων.

Γερμανία και την Αυστρία, αυτό οδήγησε σε αύξηση των μακροχρόνιων ποινών εγκλεισμού. Οι Chan και Zdenkowski (στο J. Junger – Tas, 1994) υποστηρίζουν ότι υπάρχουν εμπειρικά στοιχεία που δείχνουν ότι οι εναλλακτικές ποινές επηρεάζουν το χώρο της φυλακής, συμβάλλοντας στην επέκταση του δικτύου του κοινωνικού ελέγχου (net widening). Εάν υπάρχει αντικατάσταση αυτή ισχύει μόνο για τις βραχυχρόνιες στερητικές της ελευθερίας ποινές, ενώ ο υπερπληθυσμός¹⁰⁶ δημιουργείται από την αύξηση της διάρκειας των στερητικών της ελευθερίας ποινών (J. Junger – Tas, 1994, σσ. 54-62).

Ως προς το δεύτερο ερώτημα, υπάρχουν μόνο δύο τρόποι για τη μείωση του κόστους κράτησης: το κλείσιμο των φυλακών και η μη ίδρυση νέων. Εάν δεν υπάρχουν εναλλακτικές ποινές, το κόστος της φυλακής θα συνεχίζει να αυξάνεται. Το ίδιο θα συμβεί εάν υπάρχει η τάση διεύρυνσης του ποινικού δικτύου. Το παράδοξο, όμως, είναι ότι το κόστος δεν δημιουργείται από τους ίδιους τους κρατούμενους αλλά καθορίζεται κυρίως από το κόστος του προσωπικού και της συντήρησης των κτιρίων, ενώ το κόστος για παράδειγμα για την εκπαίδευση του κρατουμένου είναι μηδαμινό, διαπιστώνοντας ότι τα υπέρογκα χρηματικά ποσά για το θεσμό της φυλακής δεν καταναλώνονται από τους κρατούμενους, προκειμένου να επιτευχθεί η κοινωνική (επαν)ένταξή τους. Επιπλέον, στις περισσότερες χώρες ο υπερπληθυσμός αποτελεί τον κανόνα και όχι την εξαίρεση, με συνέπεια τα άδεια κρεβάτια να γεμίζουν αυτομάτως.

Το οικονομικό κόστος μπορεί να αυξηθεί με την ενίσχυση της αναστολής απαγγελίας της ποινής υπό δοκιμασία (probation)¹⁰⁷, καθώς υπάρχουν πιθανότητες υποτροπής από την

¹⁰⁶ Εξάλλου, το μέγεθος του εγκλειστού πληθυσμού εξαρτάται και από άλλες μεταβλητές όπως είναι οι δημόσιες και οι δικαστικές αντιλήψεις για τη σοβαρότητα της εγκληματικότητας, η ποινική νομοθεσία, η διαδικασία λήψης αποφάσεων και η ύπαρξη των κατευθυντήριων γραμμών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (J. Junger – Tas, 1994, σ. 57).

¹⁰⁷ Θεωρώντας ότι οι στερητικές της ελευθερίας ποινές θα πρέπει να επιβάλλονται μόνο όταν κρίνεται αναγκαίο, ιδιαίτερα για την εξασφάλιση της μη επανάληψης του εγκλήματος και προς αλλαγή του τρόπου ζωής του δράστη και λαμβάνοντας υπόψη τα μειονεκτήματα της φυλάκισης, η Απόφαση (65)1 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης «Η αναστολή της ποινής, η τοποθέτηση υπό επιτήρηση και άλλα μέτρα εναλλακτικά της φυλάκισης» που υιοθετήθηκε από τους εκπροσώπους των Υπουργών στην 22/01/1965, συνιστά στις κυβερνήσεις των κρατών μελών να υποκαθιστούν μια καταδίκη που συνεπάγεται εγκλεισμό με

εφαρμογή εναλλακτικών ποινών και επιστροφής στο ποινικό σύστημα. Πιθανότητες υποτροπής υπάρχουν όμως και στην περίπτωση του εγκλεισμού (J. Junger – Tas, 1994, σσ. 54-62). Από οικονομικής όψεως, η απλή αναστολή και η αναστολή απαγγελίας της ποινής υπό δοκιμασία (probation) είναι λιγότερο δαπανηρές από τον εγκλεισμό, αλλά ως προς την ειδικοπροληπτική αποτελεσματικότητά τους φαίνεται ότι δεν έχουν αισθητά μεγαλύτερη επιτυχία από τον περιορισμό σε σωφρονιστικό κατάστημα (εξαιτίας της παραβίασης των όρων και της συνεπακόλουθης υποτροπής). Η απλή αναστολή χορηγείται σε όσους δεν έχουν βεβαρημένο ποινικό παρελθόν (Ε. Λαμπροπούλου, 1999, σ. 220, Α. Χάιδου, 1998, σ. 41), ενώ η αναστολή απαγγελίας της ποινής υπό δοκιμασία είναι καταλληλότερη για άτομα που εγκληματούν συχνά (Α. Χάιδου, 1998, σ. 41).

Οι μεταβλητές που επηρεάζουν το συνολικό κόστος κράτησης είναι ο αριθμός των φυλακών, η διάρκεια των στερητικών της ελευθερίας ποινών, η φύση του ιδρύματος, ο αριθμός των επιστροφών στη φυλακή, το κόστος του προσωπικού, η ένταση της επιτήρησης, ο αριθμός και η έκταση των παραδοσιακών προγραμμάτων επανακοινωνικοποίησης, κ.ά. (J. Junger – Tas, 1994, σσ. 54-62)

Ως προς το τρίτο ερώτημα, συγκρίνονται ομάδες στις οποίες έχουν επιβληθεί εναλλακτικές ποινές με ομάδες στις οποίες έχουν επιβληθεί παραδοσιακές ποινές, προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη υποτροπής. Η μέτρηση της υποτροπής είναι αυτή που συνήθως δείχνει την αποτελεσματικότητα ενός μέτρου. Ο θεσμός της κοινωφελούς εργασίας φαίνεται να μην πετυχαίνει αυτή τη μείωση μάλλον εξαιτίας της μη παρακολούθησης στο χώρο εργασίας, παρά εξαιτίας της κακής εκτέλεσής της ή της διάπραξης περαιτέρω αδικημάτων, ενώ η επιτυχία της ηλεκτρονικής επιτήρησης εξαρτάται από το εάν υπάρχει

ένα μέτρο υπό όρους (απλή αναστολή και αναστολή υπό δοκιμασία) στην περίπτωση που ο δράστης για πρώτη φορά εγκληματεί και δεν έχει διαπράξει έγκλημα ιδιαίτερης βαρύτητας και να διευρυνθεί η εφαρμογή τοποθετήσεων υπό επιτήρηση ή παρόμοιων μέτρων, έτσι ώστε να ενθαρρύνεται η επανένταξη του εγκληματία και να ελέγχεται η συμπεριφορά του (Στ. Αλεξιάδης, 1999, σσ. 21-22).

κατάλληλο οικογενειακό περιβάλλον που θα βοηθήσει το άτομο (J. Junger – Tas, 1994, σσ. 54-62).

Παρατηρείται, επομένως, ότι η εφαρμογή των εναλλακτικών ποινών είχε κάποιες παρενέργειες (side effects): δεν αντικατέστησαν τις μακροχρόνιες στερητικές της ελευθερίας ποινές οι οποίες συντελούν στη δημιουργία του προβλήματος του υπερπληθυσμού, δεν κατάφεραν να μειώσουν το κόστος της κράτησης, καθώς η φυλακή συνεχίζει να λειτουργεί παράλληλα με αυτές και δεν μπόρεσαν να μειώσουν τις πιθανότητες υποτροπής, καθώς όταν η ποινή αναστέλλεται και για κάποιο λόγο γίνεται παράβαση των όρων, ή σε περίπτωση υποτροπής, οι δικαστές τείνουν να επιβάλλουν μεγαλύτερες σε διάρκεια στερητικές της ελευθερίας ποινές. Αυτό έχει ως συνέπεια όχι μόνο την επέκταση του ποινικού ελέγχου αλλά και την αυστηροποίηση των συνθηκών με κίνδυνο μια πιο καταπιεστική αντίδραση. Τα λιγότερο σοβαρά εγκλήματα τείνουν να τιμωρούνται με εναλλακτικές ποινές, ενώ για τα πιο σοβαρά επιβάλλονται στερητικές της ελευθερίας ποινές (P. Landreville, 1995, σ. 45, S. Snacken & K. Beyens, 1994, σ. 89).

Η J. Junger – Tas (1994, σσ. 63-64) καταλήγει σε ορισμένα συμπεράσματα, υποστηρίζοντας ότι οι εναλλακτικές ποινές είναι φθηνότερες από τον εγκλεισμό και εάν εφαρμοστούν σε μια πιο ευρεία κλίμακα ο αριθμός των κρατουμένων θα μειωθεί όπως και το οικονομικό κόστος. Σύμφωνα με την ίδια, οι εναλλακτικές ποινές παρέχουν ένα πιο κατάλληλο μέσο επιτυχίας των διάφορων στόχων της τιμωρίας – της ανταπόδοσης, της πρόληψης, της επανακοινωνικοποίησης – σε σχέση με τις ποινές εγκλεισμού. Εξάλλου, κατά πόσο η φυλάκιση πετυχαίνει τους στόχους της πρόληψης ή/ και επανακοινωνικοποίησης είναι ένα θέμα υπό έντονη αμφισβήτηση. Οι εναλλακτικές ποινές μπορούν να ικανοποιήσουν τους στόχους της ανταπόδοσης και της πρόληψης, ενώ παράλληλα προσφέρουν ευκαιρίες επανακοινωνικοποίησης.

Συμπερασματικά, οι εναλλακτικές ποινές δεν μείωσαν αισθητά το συνολικό μέγεθος του πληθυσμού των κρατουμένων, καθώς α) λειτούργησαν περισσότερο συμπληρωματικά παρά εναλλακτικά σε σχέση με τις στερητικές της ελευθερίας ποινές, επεκτείνοντας το δίκτυο άσκησης του επίσημου κοινωνικού ελέγχου - «widening the net and thinning the mesh» (J. Muncie & R. Sparks, 1991, σσ. 100-101, P. Tournier, 1994, σ. 93), β) η νομοθετική τους πρόβλεψη δεν σημαίνει και την εφαρμογή τους, εξαιτίας της ανυπαρξίας υποδομής, της απουσίας πληροφόρησης και της επιφυλακτικότητας των δικαστών και γ) σε περίπτωση υποτροπής ή πλημμελούς εκτέλεσης από τον υπόχρεο της εναλλακτικής ποινής, αυτή παύει να ισχύει και εκτίεται η αρχική ποινή, με επαυξημένη χρονική διάρκεια (P. Landreville, 1995, σ. 45, S. Snacken & K. Beyens, 1994, σ. 89).

Αυτό που απομένει να γίνει για την αντιμετώπιση του υπερπληθυσμού είναι η μείωση της χρήσης της φυλάκισης, το άνοιγμά της στην τοπική κοινωνία και η αποκατάσταση των διαταραγμένων δεσμών των εγκλείστων με την κοινότητα, με σωστά οργανωμένα δίκτυα επικοινωνίας. Η αποφυγή εμπλοκής στα διαδοχικά στάδια της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης με διαδικασίες εκτροπής και η μείωση των ατόμων που εγκλείονται, σε συνδυασμό με προγράμματα (επαν)ένταξης και επαγγελματικής αποκατάστασης, αποτελούν ίσως τις μοναδικές αποτελεσματικές λύσεις του εν λόγω φαινομένου, έτσι ώστε κάθε είσοδος στη φυλακή να λειτουργεί ως αφετηρία για την προετοιμασία της εξόδου (Γ. Π. Νικολόπουλος, 1993-1995, σσ. 318-319). Θα πρέπει να τονιστεί ότι ο μακροχρόνιος εγκλεισμός αυξάνει τον κίνδυνο της υποτροπής και του ιδρυματισμού (Γ. Π. Νικολόπουλος, 1993-1995, σ. 319, Φ. Τσαλίκoglou, 1996, σ. 184 επ.) αλλά και η επάνοδος στην κοινότητα χωρίς κατάλληλες υποστηρικτικές ενέργειες μπορεί να έχει τις ίδιες αρνητικές συνέπειες (Γ. Π. Νικολόπουλος, 1993-1995, σ. 319).

Στην κατεύθυνση της μείωσης του συγκεκριμένου πληθυσμού, οι εναλλακτικές ποινές¹⁰⁸ και συγκεκριμένα οι κοινοτικές κυρώσεις μπορούν να εφαρμοστούν, αρκεί να ενοποιηθούν πρώτα στους ποινικούς κώδικες και να εφαρμόζονται βάσει των γενικών αρχών της ποινικής φιλοσοφίας και των στόχων τους. Ο εγκλεισμός να χρησιμοποιείται μόνο όταν οι λιγότερο αυστηρές ποινές είναι ανεπαρκείς ή ακατάλληλες. Ιδιαίτερα όσα άτομα δεν μπορούν να εξαγοράσουν την ποινή τους για οικονομικούς λόγους, δεν θα πρέπει να εγκλείονται σε κάποιο κατάστημα αλλά να υποβάλλονται σε κοινοτικά μέτρα, βάσει των αρχών της δικαιοσύνης και της ισότητας (P. Landreville, 1995, σ. 52).

Τα κοινοτικά μέτρα είναι πιο οικονομικά σε σχέση με τον εγκλεισμό και συμβάλλουν στην αποσυμφόρηση των φυλακών. Πολλές φορές, όμως, η επιθυμία να υπερασπιστούμε αυτά τα μέτρα οδηγεί στην υπερεκτίμηση των οικονομικών οφελών και σε υπεραπλουστευμένα δεδομένα (P. Landreville, 1995, σσ. 53-56). Οι κοινοτικές κυρώσεις θα πρέπει να μην θεωρούνται ως εναλλακτικές ποινές μόνο, αλλά ως μέτρο που έχει από μόνο του αξία με στόχους διαφορετικούς από αυτούς του εγκλεισμού.

VI. Συμπεράσματα τρίτου μέρους

Η καλύτερη, ίσως, λύση στο πρόβλημα του υπερπληθυσμού θα ήταν η κατάργηση της φυλακής. Καθώς όμως ο θεσμός της φυλακής κατέχει σημαντική θέση στη δομή της κοινωνίας, λειτουργώντας κάτω από το φωτοστέφανο της μείωσης της εγκληματικότητας, είναι δύσκολο να επιτευχθεί η κατάργησή του. Αντί αυτού προτείνεται συνήθως η επέκτασή της φυλακής, η οποία όμως ουσιαστικά οξύνει το πρόβλημα, εφόσον νέα καταστήματα

¹⁰⁸ Σύμφωνα με τον Β. Καρύδη (2000, σσ. 133-134), κάθε κίνηση για εναλλακτικές λύσεις θα πρέπει να γίνεται και στα τρία επίπεδα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, λαμβάνοντας υπόψη τους κοινωνικοπολιτικούς περιορισμούς. Στο νομοθετικό με απεγκληματοποιήσεις, στο δικαστικό στο στάδιο της επιβολής ποινών με τον εγκλεισμό ως τελευταία επιλογή και στο επίπεδο εκτέλεσης των ποινών με κέντρα ημιελεύθερης διαβίωσης. Η διαφάνεια, η νομιμότητα, η συμμετοχή στις αποφάσεις που λαμβάνονται στο πλαίσιο των φυλακών και η υπεράσπιση των συνταγματικών δικαιωμάτων πρέπει να αποτελέσει μέριμνα.

λειτουργούν παράλληλα με τα παλιά, ενδυναμώνοντας με αυτόν τον τρόπο την εξουσία του κράτους. Σε αύξηση κρατουμένων οδήγησε και η εισαγωγή ήπιων μέτρων μεταχείρισης για ορισμένες κατηγορίες παραβατών, εφόσον συνοδεύτηκε από αύξηση του επιπέδου αυστηρότητας σε άλλα σημεία του συστήματος. Στην αντιμετώπιση του προβλήματος απέτυχαν και οι εναλλακτικές ποινές οι οποίες α) αντικαθιστούν τις βραχυχρόνιες και όχι τις μακροχρόνιες ποινές, β) λειτουργούν συμπληρωματικά με τις στερητικές της ελευθερίας ποινές και γ) σε περίπτωση υποτροπής αναστέλλονται και επιβάλλεται στερητική της ελευθερίας ποινή.

Ουσιαστικά, η αναποτελεσματικότητα των ανωτέρω πολιτικών αναδεικνύει ότι το πρόβλημα του υπερπληθυσμού αντανάκλα το βαθμό χρήσης της φυλακής σε μια κοινωνία - πρόκειται για πρόβλημα «υπερφυλακοποίησης» - για αυτό η αντιμετώπισή του δεν έγκειται στις παραπάνω πολιτικές. Η μοναδική, ίσως, λύση που προβάλλεται είναι η μείωση της χρήσης της φυλακής μέσω αλλαγών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, χρησιμοποιώντας τις κατά παρέκκλιση διαδικασίες, οι οποίες έχουν ως κύριο στόχο στη μείωση του αριθμού που καταλήγει στη φυλακή (όπως έγινε στην περίπτωση της πρώην Δ. Γερμανία τη δεκαετία 1980). Σε συνδυασμό με τις κατά παρέκκλιση διαδικασίες μπορούν να λειτουργήσουν αφενός οι εναλλακτικές ποινές, οι οποίες όμως θα αντικαταστήσουν τις μακροχρόνιες στερητικές της ελευθερίας ποινές και όχι μόνο τις βραχυχρόνιες και αφετέρου οι υπό όρους απολύσεις, αρκεί να συνοδεύονται με συμμετοχή σε προγράμματα επανένταξης.

Η επιβολή των κατά παρέκκλιση διαδικασιών και η συμμετοχή σε προγράμματα ένταξης για την αποκατάσταση (ή δημιουργία) των οικονομικών, κοινωνικών και άλλων σχέσεων του κρατούμενου /αποφυλακισμένου, θα συμβάλλει στην αντιμετώπιση όχι μόνο της «υπερφυλακοποίησης» αλλά και του κοινωνικού αποκλεισμού με τον οποίο αυτή συνδέεται.

ΜΕΡΟΣ Δ'

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ ΣΤΙΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ

I. Το ζήτημα της κοινωνικής (επαν)ένταξης των κρατουμένων

Πρόλογος

[Η κοινωνική (επαν)ένταξη των κρατουμένων επιτυγχάνεται κυρίως μέσω της ανάπτυξης σταθερών εργασιακών σχέσεων, καθώς η έλλειψή τους συμβάλλει στην διάπραξη εγκληματικών πράξεων και στην αύξηση των κινδύνων υποτροπής και επιστροφής στο ποινικό σύστημα. Τα προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης εντάσσονται στις διαδικασίες κοινωνικής ένταξης και θεωρούνται απαραίτητα για την ανάπτυξη δικτύων επικοινωνίας ανάμεσα στους κρατούμενους και την κοινότητα και για την επαγγελματική αποκατάσταση των πρώτων.

Από την άλλη, όμως, συντελεστές που ευνοούν τον κοινωνικό αποκλεισμό, όπως το αντικείμενο της επαγγελματικής απασχόλησης και κατάρτισης των κρατουμένων στο πλαίσιο της φυλακής, το ποινικό μητρώο και η εθνικότητα, παρεμποδίζουν την επανένταξή τους: αφενός το ποινικό μητρώο επηρεάζει τη στάση των εργοδοτών απέναντι στους πρώην εγκλείστους (πόσο μάλλον όταν αυτοί ανήκουν σε μειονοτική εθνικότητα), αφετέρου το αντικείμενο επαγγελματικής κατάρτισης δεν συμβαδίζει με τις υπάρχουσες ειδικότητες εκτός των «τειχών». Τα παραπάνω έχουν ως συνέπεια οι αποφυλακισμένοι να δυσκολεύονται να ενταχθούν στην αγορά εργασίας και στην κοινωνία γενικότερα.]

1. Τα χαρακτηριστικά των προγραμμάτων κοινωνικής (επαν)ένταξης – επαγγελματικής εκπαίδευσης και η αξιολόγησή τους

Από τη δεκαετία του 1950 έως τη δεκαετία του 1970 υπήρξε σημαντικό ενδιαφέρον για την προετοιμασία της μετάβασης του κρατουμένου από τη φυλακή στην κοινωνία, μέσω προγραμμάτων εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης, συμβουλευτικών προγραμμάτων, θεραπευτικών κοινοτήτων. Από τις αρχές του 1980 αυτό το παραδοσιακό μοντέλο άρχισε να καταρρέει (R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σ. 362επ.). Οι «πόλεμοι κατά της εγκληματικότητας», ο κλονισμός της πίστης στην επανακοινωνικοποίηση, οι περικοπές στη χρηματοδότηση προγραμμάτων μετάβασης στην κοινωνία, η αλλαγή της λογικής στην οποία στηριζόταν η απόλυση υπό όρους (parole) και η αναστολή απαγγελίας της ποινής υπό δοκιμασία (probation) (από τη λογική της βοήθειας στη λογική της αστυνόμευσης και του ελέγχου), έστρεψαν το ενδιαφέρον στην τιμωρία και στη μειωμένη χρήση της υπό όρους απόλυσης, οδηγώντας στην αύξηση του πληθυσμού των κρατουμένων.

Σε αυτή τη στροφή συνέβαλλε και η αλλαγή των καθεστώτων εγκλεισμού κατά τις δεκαετίες 1980 και 1990, προβάλλοντας όμως με αυτό τον τρόπο περισσότερο την ανάγκη για συμμετοχή στα προγράμματα: οι κρατούμενοι διαφοροποιούνται όσο αφορά στο φύλο, στην εθνικότητα, στην ηλικία, στο είδος του εγκλήματος και κατηγοριοποιούνται με βάση το επίπεδο ασφαλείας της φυλακής, τα προβλήματα υγείας και τα προγράμματα εργασίας. Αυτό όμως που δεν έχει αλλάξει είναι ότι σχεδόν κάθε κρατούμενος αποφυλακίζεται και επιστρέφει στην κοινωνία (R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σσ. 361-362).

Τα προγράμματα (επαν)ένταξης (reentry programs) διαχωρίζονται σε προγράμματα τα οποία επικεντρώνονται στη μετάβαση από τη φυλακή στην κοινωνία και διεξάγονται στο τέλος της περιόδου έκτισης της ποινής (προετοιμασία αποφυλάκισης του εγκλείστου, μέσω εκπαίδευσης ικανοτήτων για εύρεση εργασία και επανένωση με την οικογένεια και τους φίλους) και σε προγράμματα που έχουν ξεκινήσει ήδη τη θεραπεία (μέσω εκπαίδευσης,

γνωστικο-συμπεριφορικής προσέγγισης, κ.ά.) εντός φυλακής και συνδέονται με κοινοτικό πρόγραμμα παροχής μεταϊδρυματικής φροντίδας¹⁰⁹.

Αφενός η είσοδος των αποφυλακισμένων στην αγορά εργασίας και αφετέρου η αποφυγή της υποτροπής – η οποία έχει περισσότερες πιθανότητες να εμφανιστεί με την έλλειψη σταθερής απασχόλησης – είναι δύο από τους κύριους στόχους των προγραμμάτων επαγγελματικής επανένταξης των αποφυλακισμένων¹¹⁰, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η περιθωριοποίησή τους (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 2, Α. Πιτσελά, 1999, σ. 656).

Η επιτυχία ενός προγράμματος κοινωνικής επανένταξης καθορίζεται από εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 13επ.). Οι εσωτερικοί αναφέρονται στις επιλογές του, στους στόχους του (προσωποκεντρικός και εργασιοκεντρικός)¹¹¹, στον πληθυσμό – στόχο, στην οργάνωσή του. Οι εξωτερικοί λειτουργούν είτε διευκολυντικά είτε ανασχετικά στην επίτευξη των στόχων: κοινωνικοπολιτικές συγκυρίες, χρηματοδότηση προγράμματος, υποστηρικτικές υπηρεσίες στη διαδικασία ένταξης των χρηστών στην αγορά εργασίας, κ.λπ. Σημαντικό ρόλο παίζει το ποινικό στίγμα, το οποίο μπορεί να υπονομεύσει την κοινωνική του ένταξη και να λειτουργήσει ως αφετηρία διαδικασιών υποτροπής.

¹⁰⁹ Υπάρχουν προγράμματα που στοχεύουν στην επιτυχημένη επανένταξη δίνοντας έμφαση στις ανάγκες του κάθε ατόμου ξεχωριστά και στην αποφυγή της υποτροπής του (εξατομικευμένη προσέγγιση) και προγράμματα που επικεντρώνονται σε ένα θέμα, όπως τη χρήση ουσιών, ξεκινώντας από τη φυλακή και συνεχίζοντας τη θεραπεία στα πλαίσια της κοινωνίας (R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σσ. 368-369).

¹¹⁰ Η προετοιμασία του ατόμου για την επιστροφή στην κοινωνία αποτελεί πρωταρχικό στόχο των Στοιχειωδών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Φυλακισμένων (1957) των Ηνωμένων Εθνών (που για πρώτη φορά λαμβάνουν ειδική πρόληψη για την επαγγελματική κατάρτιση και εκπαίδευση των νεαρών, κυρίως ατόμων, στο στάδιο της ιδρυματικής μεταχείρισης), των Κανόνων για την Προστασία Ανηλίκων Στερημένων της Ελευθερίας τους (1990) των Ηνωμένων Εθνών και των Συστάσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η προσοχή δίνεται κυρίως στους ανήλικους, διότι ο εγκλεισμός τους στη φυλακή συνεπάγεται και τη διακοπή της εκπαίδευσής τους. Για αυτό θα πρέπει να συνεχιστεί με προγράμματα εντός φυλακής, έτσι ώστε μετά την απόλυσή τους να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους χωρίς δυσκολία – οι τίτλοι σπουδών δεν υποδηλώνουν τον εγκλεισμό τους (Α. Πιτσελά, 1999, σσ. 651-653).

¹¹¹ Ο στόχος είναι εργασιοκεντρικός όταν τα προγράμματα αντιμετωπίζονται ως τρόπος ανεύρεσης μιας θέσης εργασίας και προσωποκεντρικός όταν δεν έχουν μόνο ως στόχο την επαγγελματική αποκατάσταση αλλά μέσω της εκμάθησης επαγγελματικής δραστηριότητας να ενισχυθεί και η αυτοπεποίθηση του ατόμου και η εικόνα του εαυτού (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 13).

Κριτήρια επιτυχίας των παραπάνω προγραμμάτων είναι η ύπαρξη και η έκταση της υποτροπής, η εύρεση εργασίας, η ανάπτυξη εκπαιδευτικών γνώσεων, η παραμονή μακριά από τη χρήση ουσιών ή /και αλκοόλ. Από έρευνες (Saylor & Gaes, Turner & Petersilia, στο R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σ. 370 επ.) διαπιστώνονται ότι τα προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης που προετοιμάζουν την αποφυλάκιση είναι αποτελεσματικά στη μείωση της υποτροπής και στη βελτίωση ανάπτυξης επαγγελματικών ικανοτήτων. Οι Inciardi, Martin και άλλοι (στο R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σ. 375) έδειξαν ότι η συμμετοχή σε προγράμματα θεραπείας της ουσιοεξάρτησης μειώνει την υποτροπή στη χρήση και στην εγκληματική δραστηριότητα. Οι Butzin και άλλοι (στο R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σ. 375) κατέληξαν ότι αυτοί που συμμετείχαν και ολοκλήρωσαν τα προγράμματα είχαν περισσότερες πιθανότητες να προσληφθούν σε αντίθεση με αυτούς που δεν συμμετείχαν. Η παραμονή σε θεραπευτική κοινότητα στα πλαίσια προγράμματος προετοιμασίας απελευθέρωσης μπορεί να μετριάσει τις αρνητικές συνέπειες της ανεργίας. Γενικά, τα προγράμματα θεραπείας της ουσιοεξάρτησης αντιπροσωπεύουν την πιο δυνατή περιοχή των προγραμμάτων επανένταξης και εξασφαλίζουν την ομαλή μετάβαση από τη φυλακή στην κοινωνία.

Έρευνες των Vito και Tewksbury, των Adams και των συνεργατών του (στο R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σ. 376επ.) έδειξαν ότι τα επιμορφωτικά προγράμματα (educational programs) αυξάνουν τις ικανότητες στην ανάγνωση και στα μαθηματικά και γενικά στις γνώσεις αλλά δεν μειώνουν την υποτροπή. Η έρευνα των Vito και Tewksbury (στο R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σ. 376επ.) αξιολόγησε ένα επιμορφωτικό πρόγραμμα στο Kentucky που στόχευε στην αύξηση του μορφωτικού επιπέδου και στη μείωση της υποτροπής. Από τους 662 εγκλείστους που συμμετείχαν στο πρόγραμμα, οι 105 ολοκλήρωσαν το πρόγραμμα. Σε μία περίοδο έξι εβδομάδων αύξησαν το μορφωτικό τους επίπεδο αλλά δεν σημειώθηκε μείωση της υποτροπής σε σχέση με αυτούς που δεν

συμμετείχαν. Η μείωση της υποτροπής εξαρτάται όχι μόνο από τη συμμετοχή σε πρόγραμμα (επαν)ένταξης αλλά και από τη διάρκεια παραμονής σε αυτό και το χρόνο εγκλεισμού στη φυλακή.

Σημαντικό ρόλο στην παραπάνω προετοιμασία μετάβασης στην κοινωνία διαδραματίζουν οι φορείς υλοποίησης των προγραμμάτων οι οποίοι αγωνίζονται συχνά να προωθήσουν τα μηνύματα και τους στόχους τους για τις ανάγκες του πληθυσμού. Οι φορείς υλοποίησης νομιμοποιούν την ποινική εξουσία, μέσω των λόγων (discourses), των κοινωνικών αναπαραστάσεων και των συμβολισμών, δημιουργώντας μία αγορά η οποία έχει συμφέρον να συντηρείται το πρόβλημα έστω και αν ο φορέας του προβλήματος χάνεται ως υπαρκτό πρόσωπο, παραχωρώντας τη θέση του στο discourse¹¹² (λόγος), που αρθρώνεται από τις παραπάνω ομάδες (Θ. Αλεξίου, 1998, σ. 210επ.). Αυτή η παράμετρος – της ικανότητας των φορέων υλοποίησης να διαχειρίζονται μέσω του λόγου την επικινδυνότητα συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων - απουσιάζει από τις έρευνες αξιολόγησης των προγραμμάτων επανένταξης, οι οποίες επικεντρώνονται κυρίως στο ζήτημα της ένταξης στην αγορά εργασίας και της υποτροπής (Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 15επ.).

α) Όσο αφορά στην ένταξη στην αγορά εργασίας, ο προσδιορισμός του εργασιακού καθεστώτος των «αποφοίτων» ενός προγράμματος (μαθητευόμενος, συμβασιούχος, μερικά ή ολικά απασχολούμενος, κ.ά.) είναι σημαντικός, διότι έτσι μπορεί να εκτιμηθεί ο βαθμός κοινωνικής ένταξης που του παρέχει αυτή η θέση και ο κίνδυνος εμπλοκής του σε διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού με πιθανή επιστροφή στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Τα προγράμματα για να θεωρούνται επιτυχή θα πρέπει να πετύχουν

¹¹² Ο ρόλος του λόγου φαίνεται μέσα από το παράδειγμα της Ιαπωνίας, η οποία είναι υπόδειγμα οικονομικού εκσυγχρονισμού, με μια ανεργία της τάξης των 18,4% το 1992 και με 34,5% ανέργους νέους ηλικίας 16-24 ετών, με τα προγράμματα ενσωμάτωσης, όμως, να απευθύνονται προς ένα περιθώριο του 2% (μετανάστες, ουσιοεξαρτημένοι, τσιγγάνοι, κ.ά.) (Θ. Αλεξίου, 1998, σ. 214).

όχι μόνο την ένταξη των αποφυλακισμένων στην αγορά εργασίας αλλά και την παραμονή τους σε αυτήν¹¹³.

Οι ποινικές κυρώσεις αποβλέπουν κυρίως στον έλεγχο ενός αυξανόμενου πληθυσμού που αποτελείται από αλλοδαπούς και νέους σε κατάσταση αναμονής μεταξύ της εξόδου τους από την εκπαιδευτική διαδικασία και της ένταξής τους στην αγορά εργασίας. Καθώς διέρχονται από διαδοχικά στάδια περιθωριοποίησης η μόνη εναλλακτική λύση είναι η ένταξή τους σε ανασφαλή επαγγέλματα και η απορρόφησή τους σε μορφές απασχόλησης της παραοικονομίας, εξαιτίας κυρίως της μη πραγματικής επαγγελματικής εκπαίδευσής τους (D. Downes, 2001, σ. 74). Όλη αυτή η κατάσταση καθιστά τους παραπάνω πληθυσμούς ευάλωτους στον κίνδυνο της υποτροπής και στη διαδικασία του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Τα προγράμματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση για την βελτίωση των ευκαιριών κοινωνικής ένταξης στον κόσμο της εργασίας μετά την αποφυλάκισή τους αλλά και για την ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιδράσεων της στέρησης της ελευθερίας. Η κατάλληλη εκπαίδευση η οποία ανταποκρίνεται στις ανάγκες των κρατουμένων αλλά και της αγοράς εργασίας αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξη σε αυτήν (Α. Πιτσελά, 1999, σσ. 664-665).

β) Όσο αφορά στο ζήτημα της υποτροπής, αυτό περιλαμβάνει τις περιπτώσεις επαναπροσαγωγής αποφυλακισμένων στο ποινικό σύστημα με επιβολή νέας καταδίκης σε εγκλεισμό (επιστροφή στη φυλακή) και τις περιπτώσεις επαναπροσαγωγής στο σύστημα ανεξάρτητα εάν η εκ νέου καταδίκη συνεπάγεται εγκλεισμό ή όχι (επιστροφή στο σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης). Για την αντιμετώπιση της υποτροπής χρησιμοποιούνται

¹¹³ Η αύξηση του πληθυσμού των κρατουμένων μειώνει την ανεργία βραχυπρόθεσμα αλλά την αυξάνει μακροπρόθεσμα, καθώς το μεγαλύτερο μέρος αυτού του πληθυσμού όταν απολυθεί θα είναι άνεργο, εξαιτίας του ποινικού στίγματος αλλά και της έλλειψης εκπαίδευσης. Η χρήση ουσιαστικών προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης και επαγγελματικής εκπαίδευσης είναι απαραίτητη για την ένταξη και παραμονή αυτών των ατόμων στην αγορά εργασίας και για να μην οδηγηθούν πάλι στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης μέσω διαδικασιών αποκλεισμού (B. Western & K. Beckett, 1999, σ. 1030 επ.).

είτε μέτρα κοινωνικής πολιτικής (ένταξης) είτε μέτρα ποινικής πολιτικής /εγκλεισμού (αποκλεισμού). /-6

Η ελλιπής επαγγελματική εκπαίδευση και η απουσία μιας σταθερής και μόνιμης σχέσης εργασίας αποτελούν παράγοντες που ευνοούν την τέλεση εγκληματικών πράξεων και συνακόλουθα την υποτροπή, μετατρέποντας τη συμμετοχή σε προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης από διαδικασία κοινωνικής ένταξης σε διαδικασία αποκλεισμού. Ωστόσο, η συμμετοχή σε προγράμματα εκπαίδευσης από μόνη της δεν θα αποτρέψει τον κίνδυνο της υποτροπής. Προκειμένου το άτομο να αντιμετωπίσει τις οικογενειακές, επαγγελματικές και κοινωνικές απαιτήσεις χρειάζονται υποστηρικτικά μέσα (κοινωνική αγωγή, συμβουλευτική ψυχολογική στήριξη) για την εκμάθηση κοινωνικών δεξιοτήτων και την καλλιέργεια ισχυρής προσωπικότητας (Α. Πιτσελά, 1999, σσ. 665 επ.).

Θ Σε περιόδους εκτεταμένης ανεργίας δυσχεραίνεται ακόμη περισσότερο η κοινωνική ένταξη των αποφυλακισμένων, διότι έχουν να αντιμετωπίσουν τις προκαταλήψεις των εργοδοτών και συναδέλφων τους (Α. Πιτσελά, 1999, σ. 669). Σε αυτές τις περιόδους, η πρόσβαση των κοινωνικά μειονεκτούντων σε προγράμματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης που να διευκολύνουν την ένταξή τους στην αγορά εργασίας είναι περιορισμένη. Τα προσφερόμενα προγράμματα αδυνατούν να αντιμετωπίσουν τις ανταγωνιστικές πιέσεις της αγοράς εργασίας. Η πενιχρή οικονομική ενίσχυση αδυνατεί να διαπεράσει τα κοινωνικά φράγματα των ομάδων με δύναμη και εξουσία αποκλεισμού κοινωνικών μελών εκτός ομάδας από την πρόσβασή τους στα «προνόμιά τους», με συνέπεια τη διαιώνιση των ήδη υπάρχοντων κοινωνικών ανισοτήτων (Ι. Τσίγκανου, 1998, σ. 257 επ.).

↑ Για αυτό η επιτυχία της κοινωνικής (επαν)ένταξης δεν εξαρτάται μόνο από τα προγράμματα εντός φυλακής, αλλά και από μέτρα που λαμβάνονται στο καθεστώς ελευθερίας για την πρόληψη της υποτροπής και την αντιμετώπιση της ανεργίας.]

Η υποτροπή δεν αποτιμά μόνο την αποτυχία των προγραμμάτων μεταχείρισης των παραβατών αλλά και την αποτελεσματικότητα των ελέγχων που πραγματοποιούνται για την αποκάλυψη καινούργιων παραβάσεων ή προσβολών των όρων απόλυσης των κρατουμένων¹¹⁴. Τα συστατικά της επιτυχίας ενός προγράμματος είναι: η κάλυψη όσο το δυνατόν περισσότερων αναγκών των ατόμων που συμμετέχουν σε τέτοια προγράμματα (ιδιαίτερα αυτών που η μη ικανοποίησή τους συμβάλλει στην εγκληματογενετική διαδικασία), η κατάλληλη αντιστοίχιση ανάμεσα σε προγράμματα, φορείς υλοποίησης και χρήστες των προγραμμάτων (μέσω των γνώσεων και των ενδιαφερόντων των ομάδων), η εγγύτητα του τόπου υλοποίησης των προγραμμάτων, η εξασφάλιση της συνέχειας του προγράμματος, η παρακολούθηση της απορρόφησης των αποφοίτων του προγράμματος και η επικοινωνία ανάμεσα στους διαμορφωτές πολιτικής και τους φορείς υλοποίησης προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης (εφαρμογή των προγραμμάτων μέσω της πολιτικής πίεσης) (Α. Majchrak, στο Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σσ. 19-20).

Τα αποτελέσματα εμπειρικών ερευνών σχετικά με την αποτρεπτική επίδραση που έχει στην εκδήλωση υποτροπής η συμμετοχή κρατουμένων σε προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης δεν οδηγούν σε αδιαμφισβήτητα συμπεράσματα (D. Downes, 1998, σ. 6επ.). Τα προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης δεν ασκούν πάντα θετική επίδραση στη συγκράτηση του ατόμου από τη διάπραξη νέων εγκλημάτων, διότι κρατούμενοι που συμμετείχαν σε προγράμματα είχαν τον ίδιο υψηλό δείκτη υποτροπής με κρατούμενους που δεν έλαβαν μέρος. Θα πρέπει όμως οι δύο ομάδες που συγκρίνονται να είναι ομοιογενείς (ως προς την ηλικία, το φύλο, την εγκληματική πράξη για την οποία έχουν φυλακιστεί, την ύπαρξη ποινικού μητρώου, τη διάρκεια της εγκληματικής δραστηριότητας, την ύπαρξη οικογενειακών ή κοινωνικών δεσμών) και να διαφέρουν μόνο ως προς τη συμμετοχή τους στα προγράμματα (Α. Πιτσελά, 1999, σ. 667 επ.).

¹¹⁴ Οι θετικοί έλεγχοι ούρων των ουσιοεξαρτημένων προσλαμβάνονται περισσότερο ως ένδειξη ικανότητας του ποινικού συστήματος να εντοπίζει τις παρεκκλίσεις παρά ως ένδειξη της αποτυχίας επανένταξης του υπότροπου ή/ και του προγράμματος (Ph. Mary, στο Γ. Π. Νικολόπουλος, υπό δημοσίευση, σ. 18).

Επιπλέον, ελάχιστοι από τους κρατούμενους με μακροχρόνιες ποινές παρακολουθούν προγράμματα εκπαίδευσης που τους προετοιμάζουν στην ένταξή τους στην κοινωνία μετά την απόλυσή τους. Η ένταξή τους αυτή εξαρτάται από τη χρηματοδότηση των προγραμμάτων εντός και εκτός φυλακής, την ανοχή σε όσους παραβιάζουν τους όρους απόλυσής τους (όσοι είναι σε parole), την οικογενειακή και κοινωνική υποστήριξη και τη διαθεσιμότητα θέσεων εργασίας (R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σσ. 361-362). Το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν είναι η εύρεση εργασίας, ιδιαίτερα όσοι δεν έχουν επαγγελματικές ικανότητες και εργασιακή εμπειρία. Η ηλικία στην οποία βρίσκονται τα άτομα που αποφυλακίζονται και το ενδεχόμενο χρήσης ουσιών ή/ και αλκοόλ στο παρελθόν οξύνουν το πρόβλημα (R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σ. 367).

Η (επαν)ένταξη στην κοινωνία, επομένως, αποτελεί πρόβλημα για πολλούς λόγους (R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σ. 368 επ.) (1) Ο αριθμός και το είδος των εγκλείστων που αποφυλακίζονται έχει αυξηθεί και έχει αλλάξει σημαντικά από τη δεκαετία του 1980. (2) Οι κοινωνίες στις οποίες επιστρέφουν είναι λιγότερο σταθερές και λιγότερο ικανές να παρέχουν βοήθεια και υποστήριξη στους αποφυλακισμένους. (3) Το ενδιαφέρον για επιτήρηση και έλεγχο από τους επιμελητές των υπό δοκιμασία παραβατών (probation officers) αντί για υποστήριξη στα πλαίσια της απόλυσης υπό όρους ενισχύουν το πρόβλημα της απουσίας προγραμμάτων επανένταξης. (4) Υπάρχει μεγάλος αριθμός ατόμων που απολύονται υπό όρους¹¹⁵, αποτυχαίνουν να επανενταχθούν και επιστρέφουν στη φυλακή, εξαιτίας κυρίως διαδικαστικών παραβιάσεων (παραβίαση κάποιου όρου) και όχι για διάπραξη εγκλημάτων. Η επιστροφή του ατόμου εξαιτίας παραβίασης κάποιου όρου συμβαίνει διότι εάν στην απόλυση υπό όρους το άτομο διαπράξει νέο έγκλημα, τότε θα ασκηθεί κριτική από την κοινωνία στο θεσμό αυτό.

¹¹⁵ Ένα ζήτημα που πρέπει να εξεταστεί είναι εάν η αποτυχία επανένταξης των εγκλείστων που απολύθηκαν οφείλεται στο ότι η συμμετοχή αυτών σε αυτά τα προγράμματα μπορεί να ήταν μεν εθελοντική αλλά το κίνητρο να μην ήταν η πραγματική επιθυμία για επανένταξη αλλά να συμμετείχαν μόνο για να αποφυλακιστούν έστω υπό όρους.

Οι D. Downes (1998, σ. 7επ.) και R. P. Seiter, K. R. Kadela, (2003, σ. 368 επ.) έχουν δείξει μέσω ερευνών, ότι: 1) Τα βραχυχρόνια προγράμματα έχουν αμφισβητηθεί, διότι απαιτείται χρόνος για τη συνεργασία χρηστών και φορέων. 2) Οι επαγγελματικές προοπτικές και δυνατότητες των πρώην κρατουμένων χρηστών προγραμμάτων επαγγελματικής εκπαίδευσης δεν λαμβάνονται υπόψη. 3) Η χρηματοδότηση των προγραμμάτων θα πρέπει να διαρκεί τουλάχιστον δύο έτη προκειμένου τα παραπάνω δίκτυα να ευδοκιμήσουν. 4) Στόχος δεν είναι μόνο η ένταξη στην αγορά εργασίας αλλά και η παραμονή σε αυτήν και η αποφυγή της εγκληματικής δραστηριότητας. 5) Τα υπαρκτά προγράμματα εκπαίδευσης είναι λίγα και προσανατολίζονται περισσότερο σε οικονομικούς τομείς που βρίσκονται σε ύφεση, παρά σε ανεπτυγμένους τομείς της οικονομίας. Όσο πιο παραδοσιακές είναι οι θέσεις εργασίας που προσφέρονται στους πρώην εγκλείστους αλλά και για τις οποίες έχουν εκπαιδευτεί, τόσο πιο πιθανόν να αποκλειστούν οι γυναίκες και οι έγχρωμοι από αυτές. Το πλαίσιο της εργασίας θα πρέπει να εκσυγχρονιστεί (να συμπεριλάβει τους τομείς της πληροφορικής, της λιανικής πώλησης, κ.ά.) και να μην πλαισιώνεται μόνο από παραδοσιακά χειρωνακτικά επαγγέλματα για τα οποία δεν υπάρχει μεγάλη ζήτηση (ξυλουργός, οικοδόμος, κ.ά.). 6) Υπάρχει έλλειψη χώρων και εγκαταστάσεων για εργασία, εκπαίδευση, διδασκαλία και βιβλιοθήκης, ενώ δεν παρέχονται εύκολα οι εκπαιδευτικές άδειες για την συμπλήρωση της εκπαίδευσης των κρατουμένων (Α. Πιτσελά, 1999, σ. 654 επ.).

Αν και οι αποδείξεις για μείωση της υποτροπής μέσω της επαγγελματικής εκπαίδευσης είναι ελάχιστες για να πείσουν και τον πιο δύσπιστο, η καλύτερη χρηματοδότηση και τα καλύτερα σχέδια συνεργασίας μπορούν να υποδείξουν σημαντικές αλλαγές στην εκπαίδευση και στην εργασία των πρώην κρατουμένων. Η ανάγκη για επαγγελματική εκπαίδευση είναι πιο έντονη στις σύγχρονες κοινωνίες που αντιμετωπίζουν το φαινόμενο του υπερπληθυσμού των κρατουμένων, προκειμένου να περιοριστεί η υποτροπή (D. Downes, 1998, σ. 8) και να

αποφευχθεί η επιστροφή των αποφυλακισμένων στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

Έχει δημιουργηθεί το «σύνδρομο της περιστρεφόμενης πόρτας» («revolving – door dynamite») για αυτούς που εγκλείονται αλλά και για αυτούς που επιστρέφουν στη φυλακή, καθώς αποτυχαίνουν στην κοινωνία. Μερίδιο ευθύνης σε αυτή την αποτυχία δεν έχει τόσο το άτομο αλλά οι πολιτικές αποφυλάκισης και (επαν)ένταξης που ακολουθούνται (R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σ. 381). Το είδος της εργασίας των εγκλείστων και ο ρόλος του ποινικού μητρώου στο στιγματισμό των πρώην εγκλείστων συμβάλλουν στον αποκλεισμό αυτών, επαναφέροντας τους στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και στη φυλακή, μέσω της υποτροπής, καθώς η έλλειψη σταθερής επαγγελματικής σχέσης ευνοεί την διαδικασία διάπραξης εγκληματικών πράξεων (επανατροφοδότηση του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης με πρώην «πελάτες» του). Η φυλακή αναδεικνύεται όχι μόνο ως κατάληξη αλλά και ως αφετηρία ανάπτυξης διαδικασιών κοινωνικού αποκλεισμού, υπονομεύοντας κάθε πρόγραμμα κοινωνικής επανένταξης κρατούμενων.

Αναδεικνύεται κατά αυτό τον τρόπο ο σημαντικός ρόλος των προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης ως διαδικασία ένταξης και ενσωμάτωσης στην κοινωνία, η οποία α) αντικαθιστά την έκτιση της ποινής που βασίζεται σε ιδρύματα με την έκτιση της ποινής στην κοινότητα, β) στοχεύει στην βελτίωση της ποιότητας των σχέσεων των ανθρώπων μεταξύ τους, με συνέπεια έναν εντατικό ανεπίσημο κοινωνικό έλεγχο στο πλαίσιο της οικογένειας, του σχολείου, της γειτονιάς, της επαγγελματικής εκπαίδευσης και εργασίας, γ) αποδοκιμάζει την υπέρμετρη εφαρμογή των μέτρων της ποινικής δικαιοσύνης, δ) προτείνει την παράκαμψη του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης μέσω των αρμοδιοτήτων της υπηρεσίας των επιμελητών ανηλίκων, κ.λπ. (Μ. Αρχιμανδρίτου, 2000, σσ. 195-196).

2. Η σημασία της εργασίας των κρατουμένων στην επαγγελματική τους

αποκατάσταση

Εμπόδιο στην κοινωνική ενσωμάτωση του αποφυλακισμένου αποτελεί το αντικείμενο της εργασίας των κρατουμένων¹¹⁶ [Η εργασία των κρατουμένων στηρίζεται στην αρχή της διατήρησης της σωματικής και διανοητικής τους υγείας και στο ότι συμβάλλει στην απόκτηση εξειδίκευσης, προκειμένου να την χρησιμοποιήσουν όταν αποφυλακιστούν.]

Ωστόσο, ξένοι συγγραφείς αμφισβητούν την εργασία αυτή, καθότι η ειδικότητα στην οποία εργάζονται οι κρατούμενοι σπάνια την χρησιμοποιούν μετά την αποφυλάκισή τους. Οι κρατούμενοι είτε επιδιώκουν να τοποθετηθούν σε εργασία στην οποία θα πετύχουν ευεργητικό υπολογισμό είτε αυτοαπασχολούνται στους χώρους διαμονής τους σε χειροτεχνήματα και σε άλλα όμοια επαγγέλματα (Στ. Αλεξιάδης, 1997, σ. 244). Στο ρόλο της εργασίας και του αντικειμένου αυτής στην επαγγελματική αποκατάσταση των αποφυλακισθέντων επικεντρώθηκε έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε. με τίτλο «Ο θεσμός της φυλακής στην Ελλάδα», με δείγμα άντρες εγκλείστους (Τ. Σινόπουλος, 1985, σ. 155 επ.).

Το τελικό δείγμα αφορούσε 388 κατάδικους, οι οποίοι συμπλήρωσαν ερωτηματολόγια το χειμώνα του 1983. Το 60,3% (234 άτομα) αυτών υποστηρίζει ότι η εργασία μετά την αποφυλάκισή τους δεν θα συμβάλλει στην επαγγελματική αποκατάστασή τους. Ο Η. Δασκαλάκης (στο Τ. Σινόπουλος, 1985, σσ. 157-158) αποδίδει αυτή την αρνητική απάντηση στο ότι οι εγκλείστοι «αντιτίθενται» σε αυτούς που προσπαθούν να τους επανορθώσουν κοινωνικά και να τους αλλάξουν¹¹⁷. Δεν είναι όμως αντίθετοι με την εργασία αυτή καθεαυτή.

¹¹⁶ Το Σύνταγμα 1975/1986 όρισε ότι η εργασία αποτελεί δικαίωμα και ότι «οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται» (άρθρ. 22, παρ. 3), εντούτοις η εργασία των κρατουμένων τις περισσότερες φορές είναι «αναγκαστική», καθώς δεν είναι αμειβόμενη. Επίσης, ότι «όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας» (άρθρ. 22, παρ. 1, εδ. β') (Στ. Αλεξιάδης, 1997, σ. 244).

¹¹⁷ Οι φυλακές προβαίνουν στην απόρριψη των κρατουμένων ως μελών της κοινωνίας. Η απάντηση – αντίδραση των κρατουμένων συνίσταται στην απόρριψη αυτών οι οποίοι τους έχουν απορρίψει. Η επανεκπαίδευση καθίσταται μη παραγωγική και αναποτελεσματική από επανεκπαιδευτική άποψη, γιατί η απόρριψη, εναντίον της οποίας οι κρατούμενοι αντιδρούν είναι υπερισχύουσα στο σύστημα, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται νέα αιτήματα και νέοι κύκλοι εχθρότητας (Μ. Αρχιμανδρίτου, 2000, σσ. 95-96).

Ο κύριος λόγος για τον οποίο εργάζονται οι εγκλείστοι είναι για να μειωθεί η διάρκεια της ποινής τους (ευεργητικός υπολογισμός των ημερών εργασίας των εγκλείστων).

Οι κοινωνιολόγοι της εργασίας ερμηνεύουν την αρνητική στάση των κρατουμένων υποστηρίζοντας ότι η εργασία δίνει στο άτομο συγκεκριμένη ταυτότητα (Parker, Argyle στο T. Σινόπουλος, 1985, σ. 158) και το τοποθετεί μέσα στο κοινωνικό του πλαίσιο (Taylor, Sayles – Strauss στο T. Σινόπουλος, 1985, σ. 158). Για τον κρατούμενο, όμως, η φυλακή αποτελεί ένας οργανισμός εργασίας χωρίς γόητρο με συνέπεια όταν αποφυλακιστεί να έχει κάθε λόγο να επιθυμεί την απαλλαγή του από την ταύτιση του με το συγκεκριμένο είδος εργασίας που εκτελούσε στο πλαίσιο της φυλακής.

Σύμφωνα με την έρευνα, η αρνητική γνώμη των εγκλείστων κορυφώνεται ποσοστιαία στις μικρές ηλικίες και μειώνεται στις μεγαλύτερες. Αυτό αποδίδεται στο ότι οι νέοι εγκλείστοι γνωρίζουν ότι όταν θα αποφυλακιστούν θα πρέπει να εργαστούν, κάτι που δεν προβλέπεται για τους μεγαλύτερους σε ηλικία. Όσοι εργάζονται στη φυλακή έχουν το υψηλότερο ποσοστό αρνητικής γνώμης (63%) σε αντίθεση με αυτούς που δεν εργάζονται (55%). Αυτοί που εργάζονται σε βοηθητικές εργασίες έχουν υψηλότερο ποσοστό αρνητικής γνώμης (περίπου 70%) από ότι έχουν εκείνοι που εργάζονται σε αγροτικές και τεχνικές εργασίες (περίπου 60%), καθώς οι πρώτοι έχουν λιγότερες πιθανότητες να χρησιμοποιήσουν την εργασιακή τους εμπειρία μετά την αποφυλάκισή τους. Γεννιέται, βέβαια, το ερώτημα γιατί υπάρχουν αυτές οι ειδικότητες στις φυλακές αλλά και στα προγράμματα επαγγελματικής επανένταξης εντός και εκτός φυλακής. Ένα δεύτερο πρόβλημα είναι ότι δεν υπάρχουν δυνατότητες να προσφερθεί εργασία σε όλους τους εγκλείστους, αν και οι περισσότεροι – από την έρευνα – ενδιαφέρονται για την επαγγελματική τους αποκατάσταση.

Η εργασία στο πλαίσιο της φυλακής αποτελεί ουσιαστικά επαγγελματική κατάρτιση των κρατουμένων με στόχο την ομαλή μετάβασή τους στην κοινωνία, μέσω της επαγγελματικής τους αποκατάστασης. Σύμφωνα με τους Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την Προστασία

Ανηλίκων Στερημένων της Ελευθερίας τους, το είδος της εργασίας που παρέχεται είναι τέτοιο ώστε να είναι ωφέλιμη μετά την απόλυσή τους. Οι προσπάθειες για βελτίωση της κατάστασης των αποφυλακισμένων πρέπει να ξεκινήσουν κατά το χρόνο έκτισης της ποινής, καθώς πολλοί κρατούμενοι παρουσιάζουν ελλείψεις στον τομέα της σχολικής και επαγγελματικής κοινωνικοποίησης (Α. Πιτσελά, 1999, σ. 652 επ.).

Στην Ελλάδα, εκτός από τις δυνατότητες τεχνικής γεωργικής εκπαίδευσης που υπάρχουν στις τρεις αγροτικές φυλακές (Αγιά, Κασσάνδρα, Τίρυνθα) και το αγροτικό σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων Κασσαβέτειας, υπάρχει περιορισμένη προσφορά θέσεων σε χειροτεχνικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες. Η συμμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος, η σημασία που δίνεται στην ομαλή λειτουργία των καταστημάτων κράτησης, η έλλειψη χώρου και εγκαταστάσεων, εξειδικευμένου προσωπικού και εκσυγχρονισμού των ειδικοτήτων και οι συχνές μεταγωγές για λόγους τάξης ή έλλειψης χώρου που αποτρέπουν τη σταθερή σχέση των κρατουμένων με την εργασία, αποτελούν ανασχετικοί παράγοντες της εργασιακής εκπαίδευσης αυτών (Α. Πιτσελά, 1999, σσ. 662-664).

3. Η σημασία του ποινικού μητρώου και της εθνικότητας των αποφυλακισμένων στην επαγγελματική τους αποκατάσταση

Εκτός από την εργασία των κρατουμένων, το ποινικό μητρώο που αποκτούν αλλά και η εθνικότητά τους συνιστούν διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού, εμποδίζοντας όχι μόνο την εύρεση εργασίας αλλά και την αποκατάσταση σταθερής εργασιακής σχέσης (D. Pager, 2003, σ. 937 επ.).

Οι έρευνες για τη επιρροή του ποινικού μητρώου στην ανεύρεση εργασίας διαφέρουν: αφενός υποστηρίζεται ότι υπάρχει αρνητική συσχέτιση εγκλεισμού και εργασίας (Western & Beckett, Freeman, Nagin & Waldfogel στο D. Pager, 2003, σ. 939) και αφετέρου ότι η επιρροή του εγκλεισμού στην μετέπειτα προσπάθεια ανεύρεσης εργασίας είναι ελάχιστη.

περίπου 0-4% (Kling, Grogger, Needels, στο D. Pager, 2003, σ. 940). Οι δυσκολίες, όμως, στην εύρεση εργασίας μπορεί να μην οφείλονται στον καθεαυτό εγκλεισμό, αλλά στον στιγματισμό που αυτός επιφέρει, στη διατάραξη κοινωνικών και οικογενειακών δεσμών, στο ιδρυματικό τραύμα, στην έλλειψη επαγγελματικής εκπαίδευσης.

Ο ρόλος του ποινικού μητρώου στις επαγγελματικές ευκαιρίες συσχετίζεται με το στίγμα που δημιουργείται από την εμπλοκή του ατόμου στο ποινικό σύστημα και με τους τρόπους με τους οποίους οι εργοδότες αντιμετωπίζουν το στίγμα (D. Pager, 2003, σ. 942 επ.). Με την επιβολή εγκλεισμού από το ποινικό σύστημα, η πολιτεία είναι εκείνη που προσδιορίζει τα άτομα που θα υποστούν διακρίσεις ή κοινωνικό αποκλεισμό.

Ο D. Pager (2003, σ. 944επ.) μέσα από την έρευνά του εξετάζει την επιρροή που έχει το ποινικό μητρώο για την ένταξη μαύρων και λευκών στην αγορά εργασίας. Κατά την έρευνά του (Ιούνιος – Δεκέμβριος 2001) χρησιμοποιήθηκαν τέσσερις άνδρες (testers), φοιτητές από το Milwaukee, δύο λευκοί (η πρώτη ομάδα) και δύο μαύροι (η δεύτερη ομάδα), ηλικίας 23 ετών. Σε κάθε ομάδα, ο ένας από τους δύο υιοθετούσε το ρόλο του αποφυλακισμένου στην πρώτη εβδομάδα της έρευνας, ενώ στη δεύτερη ο άλλος, κ.ό.κ. Σκοπός ήταν να καταγραφούν οι αντιδράσεις των εργοδοτών από τους οποίους τα ζευγάρια θα ζητούσαν εργασία.

Συνολικά 350 εργοδότες πήραν συνέντευξη (ή έδιναν αιτήσεις υπό την μορφή ερωτηματολογίου) από τα ζευγάρια (150 για το λευκό ζευγάρι και 200 για το μαύρο). Αυτή η έρευνα περιορίστηκε στην πρώτη συνέντευξη/ αίτηση, ενώ εάν ζητούσε ο εργοδότης και δεύτερη συνέντευξη η έρευνα σταματούσε. Σημαντικό πρόβλημα ήταν η περίπτωση που ο εργοδότης δεν ρωτούσε για την ύπαρξη ποινικού μητρώου ή όταν δεν υπήρχε σχετική ερώτηση στο ερωτηματολόγιο που συμπλήρωναν οι ομάδες: μία πληροφορία που έπρεπε να γνωρίζει ο εργοδότης προκειμένου να καταγραφούν οι αντιδράσεις, για αυτό και την ανέφεραν οι ίδιες οι ομάδες έστω και έμμεσα.

Το οικονομικό κλίμα αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τους εργοδότες¹¹⁸. Οι πιο συνηθισμένες θέσεις εργασίας ήταν εργάτες σε εστιατόρια (18%), εργάτες αποθηκών (17%), χειριστές μηχανημάτων (12%), πωλήσεις (11%), υπάλληλοι (5%), διευθυντικά στελέχη (2%). Το 75% των αιτήσεων περιλάμβανε ερωτήσεις για το ποινικό μητρώο του υποψήφιου.

Το 34% των λευκών χωρίς ποινικό μητρώο δέχτηκε πρόσκληση για συνέντευξη μετά την συμπλήρωση της αίτησης, σε σχέση με το 17% των λευκών με ποινικό μητρώο. Η ομάδα των λευκών συχνά ανέφερε ότι οι εργοδότες άλλαζαν τη στάση τους μόλις έβλεπαν τη θετική απάντηση στην ερώτηση σχετικά με το ποινικό μητρώο. Υπήρχαν μερικοί εργοδότες που προτιμούσαν να προσλάβουν εργάτες αποφυλακισμένους, κυρίως επειδή οι πρόσφατα αποφυλακισμένοι τείνουν να έχουν κίνητρο για σκληρή εργασία προκειμένου να μην επιστρέψουν στη φυλακή.

Το 14% των μαύρων χωρίς ποινικό μητρώο δέχτηκε πρόσκληση για συνέντευξη, σε σχέση με το 34% των λευκών χωρίς ποινικό μητρώο. Ακόμη και οι λευκοί με ποινικό μητρώο έλαβαν ευνοϊκότερη μεταχείριση (17%) σε σχέση με τους μαύρους χωρίς ποινικό μητρώο (14%). Οι αφροαμερικάνοι συνεχίζουν να υποφέρουν από χαμηλότερα ποσοστά εργασίας σε σχέση με τους λευκούς. Η εθνικότητα παίζει σημαντικό ρόλο στις επαγγελματικές προοπτικές και ευκαιρίες, ίσως και μεγαλύτερο από τον ρόλο του ποινικού μητρώου.

Η επιρροή του ποινικού μητρώου εμφανίζεται στην έρευνα μεγαλύτερη κατά 40% για τους μαύρους παρά για τους λευκούς. Παρόλο που οι συγκεκριμένες ομάδες ήταν φοιτητές κολεγίου και ευπαρουσίαστοι, οι εργοδότες φαίνεται να είναι επιφυλακτικοί στην πρόσληψη μαύρων, πόσο μάλλον μαύρων με ποινικό μητρώο. Τα επαγγελματικά εμπόδια των μειονοτήτων και το ποινικό μητρώο συνδέονται, κάνοντας πιο έντονο το στίγμα αυτών των ομάδων. Οι πρώην έγκλειστοι έχουν τις μισές πιθανότητες ή το 1/3 από αυτούς χωρίς ποινικό

¹¹⁸ Για παράδειγμα ένας εργοδότης δήλωσε ότι λόγω έλλειψης προσωπικού έπαιρνε συνέντευξη από τον οποιοδήποτε που έκανε αίτηση.

μητρώο να προσληφθούν από τους εργοδότες και οι μαύροι έχουν τις μισές πιθανότητες από τους λευκούς να προσληφθούν και ακόμη λιγότερες εάν έχουν ποινικό μητρώο¹¹⁹.

Η εθνικότητα παίζει ρόλο όχι μόνο στην εύρεση εργασίας αλλά και στο φαινόμενο του υπερπληθυσμού (Ε. Λαμπροπούλου, 1999, σ. 156). Από την έρευνα των K. Beckett και B. Western (2001, σ. 37επ.) διαπιστώθηκε ότι το 1995 τα ποσοστά φυλάκισης ήταν χαμηλότερα σε πολιτείες με προνοιακές πολιτικές, σε σχέση με προηγούμενα έτη και υπήρχε μία θετική επιρροή του μαύρου πληθυσμού σε αυτή τη συσχέτιση. Η επιρροή των αφροαμερικανών ήταν θετική, αλλά μικρή το 1985 και σχεδόν μηδενική το 1975. Η σύνδεση εθνικότητας και φυλάκισης αυξήθηκε από τη δεκαετία του 1980 και μετά. Η εγκληματικότητα βρέθηκε να επηρεάζει σε μικρό βαθμό τα ποσοστά φυλάκισης, ενώ τα ποσοστά φτώχειας συνδέθηκαν θετικά με την φυλάκιση (οι φτωχοί υπόκεινται σε μεγαλύτερη επιτήρηση). Οι πολιτείες με μεγάλο μειονοτικό πληθυσμό τείνουν να έχουν μεγαλύτερα ποσοστά φυλάκισης και στις τρεις περιόδους (1975, 1985, 1995).

Διάφορα «θεσμοί» έχουν λειτουργήσει στις Η.Π.Α. για τον έλεγχο των αφροαμερικανών (η δουλεία 1619-1865, ο θεσμός του Jim Crow 1865-1965, το γκέτο 1914-1968 και το θεσμικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε από τα υπολείμματα του γκέτο και το εκτεταμένο σύστημα εγκλεισμού) (L. Wacquant, 2000, σ. 378, του ιδίου, 2001a, σ. 86 επ.).

Οι τρεις πρώτοι θεσμοί¹²⁰ είχαν ως στόχο τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας και από την κοινωνία μιας περιθωριοποιημένης ομάδας καταδικασμένης από το στίγμα που

¹¹⁹ Πρέπει να ληφθούν υπόψη, όμως, οι περιορισμοί της έρευνας: 1) Σε πραγματικές συνθήκες πόσο συχνά πρώην εγκλειστοί δίνουν πληροφορίες σχετικά με το ποινικό μητρώο τους; Εάν οι εργοδότες δεν γνωρίζουν για το ποινικό μητρώο του υποψήφιου, τότε δεν μπορεί αυτό να τους επηρεάσει στις αποφάσεις τους, παρά μόνο όταν ο υποψήφιος έχει απολυθεί υπό όρους και κατά συνέπεια ο κοινωνικός λειτουργός που τον επιτηρεί ενημερώνει τον εργοδότη. 2) Ένας δεύτερος περιορισμός είναι ότι η έρευνα αναφέρεται μόνο σε άνδρες και όχι σε γυναίκες. 3) Η έρευνα έλαβε χώρα σε μία μόνο περιοχή με αποτέλεσμα να μην μπορούν να γενικευτούν τα αποτελέσματα. 4) Οι υποψήφιοι στην έρευνα ένωσαν άσχημα με τους εαυτούς τους όταν παρουσιάζονταν ως πρώην εγκληματίες (αγχωμένοι, νευρικοί), ένα ψυχολογικό συναίσθημα που μπορεί να επηρεάσει το αποτέλεσμα.

¹²⁰ Το 17^ο αιώνα ο θεσμός της δουλείας χρησίμευε στην τροφοδότηση της οικονομίας των Η.Π.Α. με καπνό και ρύζι. Μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα, η δουλεία επεκτάθηκε και χρησίμευε στην παραγωγή βαμβακιού και στη βάση για την ανάπτυξη μίας κοινωνίας που διακρίνεται για την κουλτούρα, την πολιτική και

κουβαλάει. Λειτουργήσαν αφενός για την στρατολόγηση, την οργάνωση και την αφαίρεση της εργατικής δύναμης των αφροαμερικανών (labor extraction) και αφετέρου για την απομόνωσή τους, έτσι ώστε να μην «μολυνθεί» η κοινωνία των λευκών, οι οποίοι αντιμετώπιζαν τους αφροαμερικανούς ως κατώτερους (κοινωνικός εξοστρακισμός) (L. Wacquant, 2001a, σ. 85).

Η σχέση ανάμεσα στο γκέτο και τη φυλακή συμβάλλει στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο το πρώτο οδήγησε στην ανάπτυξη του δεύτερου στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα. Το γκέτο αποτέλεσε μηχανισμό που χρησίμευε για την κυρίαρχη κοινωνική τάξη να εξοστρακίσει και να εκμεταλλευτεί μία ομάδα που είχε κληρονομήσει ένα αρνητικό συμβολικό κεφάλαιο. Αυτή η σχέση ανάμεσα στην κυρίαρχη ομάδα και στην κατώτερη περιλαμβάνει τον στιγματισμό, τον εξαναγκασμό και τον εδαφικό περιορισμό της δεύτερης ομάδας. Το γκέτο λειτούργησε ως φυλακή, καθώς περιέκοψε τις ευκαιρίες από τα μέλη της κοινωνίας προκειμένου να υποστηρίξει τη μονοπωλιακή εκμετάλλευση των αγαθών και των ευκαιριών από την κυρίαρχη ομάδα¹²¹.

Αλλά και η φυλακή λειτούργησε και λειτουργεί ως γκέτο¹²², καθώς περιορίζει ένα συγκεκριμένο μέρος του πληθυσμού. Καθώς το γκέτο προστατεύει τους κατοίκους μιας

την ψυχολογία της. Η δουλεία όμως των αφρικανών δημιούργησε μία απρόβλεπτη «παρενέργεια»: τη δημιουργία μίας κάστας που χωρίζει αυτούς που αργότερα θα κατηγοριοποιηθούν ως «μαύροι» και «λευκοί» (us from them) (L. Wacquant, 2000, σσ. 379-380, 2001a, σ. 85). Το δίλημμα για τη δυτική λευκή κοινωνία ήταν πώς αφενός να διατηρήσει την εργατική δύναμη των προηγούμενων σκλάβων, χωρίς τους οποίους η οικονομία θα κατέρρεε, και αφενός πώς θα συγκρατούσε τις διακρίσεις ανάμεσα σε λευκούς και «έγχρωμους» (L. Wacquant, 2000, σσ. 379-380, του ιδίου 2001a, σσ. 86-87).

Ο δεύτερος θεσμός, Jim Crow, έφερε τη λύση, ο οποίος περιελάμβανε ένα σύνολο κοινωνικών και νομικών κωδικών που περιέγραφαν την πλήρη διάκριση των εθνικοτήτων, ενώ παράλληλα περιέγραφαν τους αφροαμερικανούς σε συνάρτηση με τους λευκούς, εξασφαλίζοντας ότι οι λευκοί και οι μαύροι δεν θα βρεθούν ποτέ στο «ίδιο αεροπλάνο της ισότητας» (L. Wacquant, 2000, σ. 380 επ., του ιδίου 2001a, σσ. 87-88).

Η σκληρότητα της ανωτέρω κάστας, η ύφεση της αγροτικής παραγωγής βαμβακιού και το πλεόνασμα του εργατικού δυναμικού λόγω του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου οδήγησαν τους αφροαμερικανούς να μεταναστεύσουν σε ανεπτυγμένα βιομηχανικά κέντρα. Οι μετανάστες αυτοί όμως δεν βρήκαν την «ονειρεμένη γη» της ισότητας, αλλά ένα άλλο σύστημα φυλετικών διακρίσεων, το γκέτο, το οποίο λειτούργησε μέχρι το τέλος της δεκαετίας 1960 (L. Wacquant, 2000, σ. 382 επ., του ιδίου 2001a, σσ. 88-90).

¹²¹ Βλ. I. Τσίγκανου (1998, σ. 256 επ.) σχετικά με την μονοπωλιακή εκδοχή του κοινωνικού αποκλεισμού.

¹²² Η λειτουργία της φυλακής ως γκέτο έχει απαγορευτεί από όλα τα διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα (Γ. Πανούσης, 2004, σσ. 1342)

πόλης από την «μόλυνση» μιας περιθωριοποιημένης ομάδας, παρομοίως και η φυλακή «καθαρίζει» το κοινωνικό σώμα από τα μέλη της που διαπράττουν εγκλήματα. Μέχρι τα τέλη του 1970, η φυλακή αποτελούσε λύση όλων των κοινωνικών προβλημάτων, μεταξύ των οποίων ήταν και η διατάραξη της κοινωνικής τάξης που προήλθε από την ανικανότητα του γκέτο να συγκρατήσει τον περιθωριοποιημένο πληθυσμό, ο οποίος παρουσιαζόταν ως επικίνδυνος. Όσο το γκέτο διαλυόταν¹²³, τόσο η φυλακή ενισχυόταν και επεκτεινόταν.

Το γκέτο και η φυλακή έχουν αναλάβει το καθήκον του εγκλεισμού ενός στιγματισμένου πληθυσμού, με στόχο την ουδετεροποίηση της πραγματικής ή/ και συμβολικής απειλής¹²⁴ που θέτει αυτός ο πληθυσμός για την υπόλοιπη κοινωνία από την οποία έχει αποκλειστεί (L. Wacquant, 2000, σ. 378).

Το σύστημα εγκλεισμού (carceral system) που έχει δημιουργηθεί σήμερα, σε αντίθεση με τους τρεις πρώτους θεσμούς, συγκρατεί μόνο εκείνα τα επισφαλή τμήματα της μαύρης εργατικής τάξης που δεν μπορούν να βρουν εργασία, εξαιτίας της έλλειψης ικανοτήτων, φυλετικών διακρίσεων και του ανταγωνισμού (L. Wacquant, 2000, σ. 385, του ιδίου, 2001a, σ. 90 επ.). Η σύγχρονη φυλακή μοιάζει με το γκέτο για τον απλό λόγο ότι μία σημαντική πλειοψηφία των εγκλειστών προέρχεται από πόλεις με μειονοτικό πληθυσμό, ξαναγυρνά μετά την αποφυλάκιση σε αυτήν την κοινωνία μόνο και μόνο για να συλληφθεί από την αστυνομία και να παραπεμφθεί στα επόμενα στάδια απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, μέσω μιας διαδικασίας κοινωνικοοικονομικής περιθωριοποίησης (L. Wacquant, 2001a, σ. 101).

¹²³ Το γκέτο πλέον δεν πρόσφερε στους μαύρους καταφύγιο από την εχθρότητα και από εξωτερικούς παράγοντες, αλλά αποτελούσε μηχανισμό, φυλακή που εσωκλείει τα τμήματα της κοινωνίας που στιγματίζονται ως επικίνδυνα (L. Wacquant, 2001a, σσ. 93-94).

¹²⁴ Η σύγχρονη φυλακή ουδετεροποιεί τους δράστες αφενός υλικά, απομακρύνοντάς τους από την κοινωνία και τοποθετώντας τους σε κατάσταση κράτησης και αφετέρου συμβολικά, ξεχωρίζοντας τους εγκληματίες από τους νομιμόφρονες πολίτες (L. Wacquant, 2001a, σ. 98).

Το γεγονός ότι το ποινικό μητρώο και η εθνικότητα περιορίζει τις επαγγελματικές ευκαιρίες, ιδιαίτερα για τους μαύρους¹²⁵ δείχνει ότι αυτά τα άτομα έχουν λίγες εναλλακτικές λύσεις. Τα προγράμματα (επανε)ένταξης και επαγγελματικής εκπαίδευσης μπορούν να βοηθήσουν τις μειονοτικές ομάδες να ενταχθούν στην αγορά εργασίας, ενώ η πρόσβαση σε πληροφορίες που αφορούν το ποινικό μητρώο θα πρέπει να συζητηθεί όταν πρόκειται για προσλήψεις. Εάν δεν φανερωθεί αυτή η πληροφορία, πρώην έγκλειστοι με προσόντα μπορεί να εξασφαλίσουν καλύτερα νόμιμη εργασία (D. Pager, 2003, σ. 961). Εξάλλου, το ποινικό μητρώο προορίζεται πρώτιστα για να παρέχει στις Αρχές που έχουν την ευθύνη του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης πληροφορίες για την προηγούμενη ζωή του προσώπου που δικάζεται, ενώ κάθε άλλη χρήση μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τις προοπτικές κοινωνικής (επανε)ένταξης του καταδικασθέντος προσώπου¹²⁶ (Στ. Αλεξιάδης, 1999, σσ. 169-172).

II. «Υπερφυλακοποίηση» και κοινωνικός αποκλεισμός

131-136 (2η μισιά)

Η φυλακή αποτελεί ταυτόχρονα αφετηρία ένταξης (με διαδικασίες ενσωμάτωσης μέσω των αναφερομένων προγραμμάτων) αλλά και αποκλεισμού (η σημασία του ποινικού μητρώου και το αντικείμενο επαγγελματικής απασχόλησης και κατάρτισης στην ανεργία των αποφυλακισμένων) από την αγορά εργασίας, ανακυκλώνοντας τα άτομα από τη φυλακή στην κοινωνία και από την κοινωνία στην φυλακή και αυξάνοντας το απόθεμα των κρατουμένων που αποτελεί την κύρια αιτία του υπερπληθυσμού.

¹²⁵ Ο μαύρος πληθυσμός αντιμετωπίζει άνιση και δυσμενή μεταχείριση, εξαιτίας των φυλετικών διακρίσεων που υφίσταται (X. Ζαραφωνίτου, 1995, σ. 251 επ.).

¹²⁶ Η Σύσταση Νο. R (84)10 «Το ποινικό μητρώο και η επανένταξη των καταδικασθέντων προσώπων» που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 21/06/1984, συστήνει τις κυβερνήσεις των κρατών μελών να αποφεύγεται στην ποινική διαδικασία, όπου είναι δυνατό, η μη αναγκαία αποκάλυψη του ποινικού μητρώου, έτσι ώστε να μη στιγματίζεται το πρόσωπο το οποίο αφορά (Στ. Αλεξιάδης, 1999, σσ. 169-172).

Αυτό που αναδεικνύεται από τη συγκεκριμένη εργασία είναι ότι ο υπερπληθυσμός και ο συνεπακόλουθος κοινωνικός αποκλεισμός δεν απορρέουν από την φυλακή αυτήν καθεαυτή αλλά από τη χρήση της φυλάκισης: πρόκειται, δηλαδή, για πρόβλημα «υπερφυλακοποίησης». Η εκτεταμένη χρήση της φυλάκισης αποκλείει τους κρατούμενους από την κοινωνία και συγκεκριμένα από την αγορά εργασίας, ενώ τους στιγματίζει¹²⁷ (πρώην έγκλειστοι) με συνέπεια να αποτυγχάνουν στην ομαλή (επαν)ένταξή τους στην αγορά εργασίας και να διατρέχουν τον κίνδυνο επιστροφής στο ποινικό σύστημα.

Η ενεργοποίηση, επομένως, της ποινικής καταστολής θα καθορίσει την τροφοδότηση και επανατροφοδότηση του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, αυξομειώνοντας ταυτόχρονα το μέγεθος του πληθυσμού των κρατουμένων, ενώ η φυλακή αποτελεί μόνο το τελευταίο στάδιο του φαινομένου, το οποίο ξεκινά από πολύ πιο πριν: οι στάσεις των δικαστών και οι αποφάσεις που θα ληφθούν (sentencing) συμβάλλουν στην αυξομείωση του υπερπληθυσμού των κρατουμένων, καθώς δημιουργείται από την μεγάλη χρήση της προφυλάκισης και των μακροχρόνιων στερητικών της ελευθερίας ποινών. Σε αυτή την επανατροφοδότηση καθοριστικό ρόλο έχει η πολιτική της ενσωμάτωσης και της αντιμετώπισης του ποινικού στίγματος που θα υιοθετηθεί.

Κατά συνέπεια, μερίδιο ευθύνης στην αποτυχία της κοινωνικής (επαν)ένταξης δεν έχει τόσο το άτομο, αλλά οι πολιτικές αποφυλάκισης και (επαν)ένταξης που ακολουθούνται (R. P. Seiter & K. R. Kadela, 2003, σ. 381). Γεννιέται το ερώτημα μήπως τα υπάρχοντα προγράμματα αποτελούν άλλοθι για άλλες σκοπιμότητες, καθώς οι αποκλεισμένοι από την αγορά εργασίας αποτελούν «μέρος του “εφεδρικού βιομηχανικού στρατού”, που κινητοποιείται σε περιόδους οικονομικής ανόδου και διογκώνεται σε περιόδους οικονομικής ύφεσης» (Θ. Μεγαλοοικονόμου, 2000, σ. 16). Δηλαδή, σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης οι άνεργοι, μετανάστες, πρώην έγκλειστοι αξιοποιούνται στην αγορά εργασίας, ενώ σε

¹²⁷ Βλ. πρώτο μέρος σχετικά με την κατηγοριοποίηση ευάλωτων κοινωνικών ομάδων ως επικίνδυνων.

περιόδους οικονομικής κρίσης ο πληθυσμός αυτός περιθωριοποιείται ακόμη περισσότερο και εντοπίζεται από τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο.

Η κοινωνική (επαν)ένταξη των αποφυλακισμένων δεν αφορά μόνο στο άτομο, το οποίο αποτελεί «μέρος μιας πολυεπίπεδης, δυναμικής και ανατρεπτικής διαδικασίας, της Αποιδρυματοποίησης, που συνδέεται με (...) τον κοινωνικό, τον οικονομικό, τον πολιτικό και τον πολιτιστικό μετασχηματισμό» (Θ. Μεγαλοοικονόμου, 2000, σ. 17). Η αποιδρυματοποίηση απαιτεί την αλληλοσύνδεση τριών επιπέδων: το ατομικό (αυτό του κρατούμενου), το θεσμικό (αφορά τα προγράμματα προετοιμασίας της ένταξης του κρατούμενου και αποφυλακισμένου) και το δομικό (αφορά τη σημασία των κοινωνικών προγραμμάτων στο κοινωνικό σύστημα). Προκειμένου να επιτευχθεί αυτή η αποκατάσταση πρέπει αυτά τα τρία επίπεδα να λειτουργήσουν συμπληρωματικά, έτσι ώστε ο κρατούμενος μέσω των προγραμμάτων να βρει όλα τα στοιχεία εκείνα που είναι απαραίτητα για την ένταξή του στην κοινωνία.

Αυτά τα προγράμματα, όπως και η φυλακή, είναι λειτουργικά συναρθρωμένα με την κοινωνική δομή, της οποίας τις ανάγκες εξυπηρετεί (κοινωνικός έλεγχος των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, που θεωρούνται επικίνδυνοι, επικυρώνοντας τον αποκλεισμό τους) αλλά και με την κατάσταση της αγοράς εργασίας, καθώς σε περιόδους που η κοινωνία χρειάζεται «αποκατεστημένα άτομα» (Θ. Μεγαλοοικονόμου, 2000, σ. 19) είναι δυνατόν να αναπτυχθούν υπηρεσίες αποκατάστασης (προνοιακή πολιτική).

Μιλάμε για κοινωνική (επαν)ένταξη και για μεταφορά από τη φυλακή στην κοινότητα, χωρίς όμως η τελευταία να υπάρχει, καθώς σήμερα δεν πρόκειται για μία κοινότητα «με άλλους» αλλά πρόκειται για μία αλλοτριωμένη κοινότητα. Η ένταξη των αποφυλακισμένων στην κοινωνία δεν μπορεί να επιτευχθεί καθώς αυτή η ίδια τους αποκλείει: πρόκειται για μια κοινωνία της ανεργίας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Ο αποφυλακισμένος δεν υφίσταται ιδρυματισμό μόνο από τη φυλάκισή του αλλά και από την ίδια την κοινωνία, καθώς η

τελευταία αποτελεί χώρος κοινωνικού αποκλεισμού και οδηγεί στον χώρο του εγκλεισμού: «Η ρίζα του ιδρυματισμού δεν είναι η φυλακή αλλά η κοινωνία, της οποίας αποτελεί δημιούργημα» (Θ. Μεγαλοοικονόμου, 2000, σ. 20). Ο αποφυλακισμένος επαναφέρεται βίαια στην κοινωνία χωρίς να έχουν ζυγιστεί πρώτα οι συνθήκες της αγοράς εργασίας, συμβάλλοντας στον ιδρυματισμό του (Γ. Αμπατζόγλου, 1992, σ. 16). Ο (επαν)εντασσόμενος ρίχνεται σε μια πραγματικότητα στην οποία κυριαρχεί η βία, η ανεργία, ο αποκλεισμός, η στέρηση. Πρόκειται για στοιχεία που οδήγησαν στον εγκλεισμό του αλλά τώρα παρουσιάζονται πιο έντονα λόγω του ποινικού στίγματος, καλλιεργώντας την επαναφορά του στο ποινικό σύστημα.

Αν η κοινωνική (επαν)ένταξη αναχθεί σε απλή μεταφορά σε εκτός φυλακής δομές, τότε υπάρχει κίνδυνος για την αντίστροφη πορεία: από την παραμονή στο χώρο του αποκλεισμού πίσω στον χώρο του εγκλεισμού, διογκώνοντας το φαινόμενο της «υπερφυλακοποίησης» και κατά συνέπεια του κοινωνικού αποκλεισμού. Υπάρχει ο κίνδυνος έτσι όπως λειτουργεί η μεταχείριση στην κοινότητα η τελευταία να εξακολουθεί να διαχειρίζεται τον κοινωνικό αποκλεισμό. Οι αποφυλακισμένοι αντιμετωπίζονται ως ξεχωριστές από το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο οντότητες, ενισχύοντας την εικόνα και τον στιγματισμό του «περιθωριοποιημένου». Οι ξεχωριστές αυτές κατηγορίες λειτουργούν ως εργαλεία άσκησης κοινωνικής πολιτικής σε ομάδες – στόχους. Πρόκειται για ιδεολογική χρήση της κατηγορίας του κοινωνικού αποκλεισμού που έχει ως αποτέλεσμα την αποσύνδεση των κοινωνικών προβλημάτων των ομάδων – στόχων από την κοινωνική οργάνωση που τα προκαλεί (Θ. Μεγαλοοικονόμου, 2000, σ. 23). Τα κοινωνικά προβλήματα μετατρέπονται σε προβλήματα ατόμων ή ομάδων που δεν μπορούν να επωφεληθούν από τις λεγόμενες «ίσες ευκαιρίες» (Γ. Πετράκη, 1998), από τις οποίες όμως αποκλείονται λόγω της κοινωνικής τους θέσης, εδραιώνοντας την περιθωριοποίησή τους.

Για τους αποφυλακισμένους και γενικά για όλους τους κοινωνικά αποκλεισμένους η (επαν)ένταξή τους στηρίζεται στην απόκτηση σταθερής εργασιακής σχέσης, από την οποία αποκλείονται όχι μόνο λόγω του ποινικού μητρώου και του αντικειμένου της επαγγελματικής τους απασχόλησης στο πλαίσιο της φυλακής, αλλά και η εργασία που τους παρέχεται μέσω των προγραμμάτων είναι βραχυχρόνια και με τη μορφή επιδομάτων κατάρτισης ορισμένου χρόνου. Ο αποκλεισμός τους αναβάλλεται μέχρι να τελειώσει το επιδοτούμενο πρόγραμμα, με συνέπεια οι αποφυλακισμένοι να διακινδυνεύουν να αποκτήσουν εκτός από το στίγμα του πρώην εγκλείστου και το στίγμα του ανέργου. Προκειμένου να ενταχθεί ομαλά στην αγορά εργασίας αλλά και να παραμείνει σε αυτήν, τα προγράμματα θα πρέπει να μην είναι βραχυχρόνια, να στοχεύουν όχι μόνο στην επαγγελματική αποκατάσταση του αποφυλακισμένου αλλά και στη διατήρηση αυτής, η εκπαίδευση και κατάρτιση που αποκτά στο πλαίσιο του προγράμματος να λαμβάνεται υπόψη στην αγορά εργασίας και τα προγράμματα να προσανατολίζονται σε ανεπτυγμένους τομείς της οικονομίας.

Αφενός οι περικοπές στις προνοιακές δαπάνες και αφετέρου η ενίσχυση των ιδρυματικών δαπανών οδηγούν την κοινωνική επανένταξη, ή αποκατάσταση, ή αποιδρυματοποίηση να διατρέχει τον κίνδυνο μετατροπής σε εργαλείο κοινωνικού ελέγχου. Για να μην αναχθεί η αποφυλάκιση σε μια μεταφορά από το χώρο του εγκλεισμού στο χώρο του κοινωνικού αποκλεισμού και από το χώρο του κοινωνικού αποκλεισμού στο χώρο του εγκλεισμού «απαιτείται η σύνδεση της αποιδρυματοποίησης με την κοινωνική ανάπτυξη» (Θ. Μεγαλοοικονόμου, 2000, σ. 28).

Η συρρίκνωση της χρήσης της φυλακής και η εφαρμογή κατάλληλων προγραμμάτων που θα εξασφαλίζουν σταθερή απασχόληση για τους αποφυλακισμένους αποτελεί όνειρο, σύμφωνα με τον Γ. Κοκκινάκο (2000, σ. 48), ενώ δεν τίθεται θέμα για κατάργηση της φυλακής. Έχει δημιουργηθεί ένα σύστημα περισσότερων «επικίνδυνων περιστατικών» τα

οποία αντιμετωπίζονται με μεγαλύτερη επιβολή φυλάκισης. Αυτό που χρειάζεται όμως είναι να πραγματοποιηθεί το παραπάνω όνειρο: οι κοινωνικές υπηρεσίες να μετασχηματισθούν έτσι ώστε να λειτουργήσουν σε μία κατεύθυνση αντίθετη από αυτή του εγκλεισμού και του αποκλεισμού, μπλοκάροντας το κύκλωμα των παραπομπών στη φυλακή. Προκειμένου να μιλήσουμε για αποιδρυματοποίηση, σύμφωνα με τον Γ. Κοκκινάκο (2000, σ. 50), θα πρέπει τα διάφορα προγράμματα μέσω του κατάλληλου προσωπικού να πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της κοινωνίας και να μην αντιμετωπίζονται ως ευκαιρία απορρόφησης των κονδυλίων, ενώ παράλληλα θα πρέπει να γίνεται ξεχωριστή δουλειά με τον κάθε κρατούμενο και αποφυλακισμένο (Γ. Αμπατζόγλου, 1992, σ. 17).

Αναδεικνύεται, επομένως, ότι το πρόβλημα του υπερπληθυσμού δεν αφορά απλώς σε ένα τεχνικό ζήτημα (δηλαδή στην επάρκεια των χώρων εγκλεισμού) αλλά υπερπροσδιορίζεται από παράγοντες πέρα από την ίδια τη φυλακή: πρόκειται για το πρόβλημα της τροφοδότησης του ποινικού συστήματος τόσο με καινούργιους όσο και με πρώην «πελάτες» του, ως συνέπεια της αποτυχίας τους να (επανε)ενταχθούν ομαλά στην αγορά εργασίας. Η αποτυχία όμως αυτή, όπως αναφέραμε, δεν εντοπίζεται τόσο στο άτομο αλλά στις πολιτικές που υιοθετούνται για την ένταξή του στην κοινωνία.

Η εμπλοκή με το ποινικό σύστημα επιδρά στην επαγγελματική αποκατάσταση πρώην παραβατών με συνέπεια να υπάρχουν μεγαλύτερες πιθανότητες επιστροφής στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, το οποίο εντέλει λειτουργεί ως αφετηρία και κατάληξη διαδικασιών κοινωνικού αποκλεισμού. Όσοι περισσότεροι εγκλείονται τόσοι περισσότεροι βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό, κυρίως από την αγορά εργασίας. Για την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου χρησιμοποιούνται κυρίως πολιτικές επέκτασης της φυλακής και επιβολής της φυλάκισης. Το πρόβλημα όμως του υπερπληθυσμού είναι ουσιαστικά πρόβλημα «υπερφυλακοποίησης» – κυρίως ευάλωτων κοινωνικών ομάδων – και αντανακλά

το βαθμό χρήσης της φυλακής σε μια κοινωνία. Επομένως, η παρέμβαση βρίσκεται στην αιτία που δημιουργεί το φαινόμενο αυτό: στην εκτεταμένη χρήση της φυλάκισης.

III. Συμπεράσματα τέταρτου μέρους

(σημειώσεις)

Η εκτεταμένη επιβολή της ποινής φυλάκισης αποκλείει σημαντικό τμήμα του πληθυσμού από την αγορά εργασίας αλλά συμβάλλει και στο πρόβλημα της μακροπρόθεσμης ανεργίας, καθώς οι αποφυλακισμένοι, μέσω του ποινικού μητρώου και του αντικειμένου επαγγελματικής απασχόλησης στο πλαίσιο της φυλακής, αντιμετωπίζουν πρόβλημα επαγγελματικής αποκατάστασης. Η έλλειψη σταθερών εργασιακών σχέσεων συμβάλλει στην υποτροπή και αυξάνει τον κίνδυνο για επιστροφή στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, το οποίο αποτελεί εντέλει αφετηρία και κατάληξη διαδικασιών κοινωνικού αποκλεισμού. Προκειμένου να αποφευχθεί η (επανα)τροφοδότηση του συστήματος με πρώην «πελάτες» του κρίνεται απαραίτητη η σωστή και επαρκή λειτουργία προγραμμάτων επαγγελματικής και κοινωνικής (επαν)ένταξης εντός και εκτός φυλακής, έτσι ώστε να επιτευχθεί επαγγελματική σταθερότητα και πρόληψη υποτροπής, σε συνδυασμό με μέτρα ενδυνάμωσης της προσωπικότητας του ατόμου και των κοινωνικών σχέσεών του.]

Ουσιαστικά το πρόβλημα του υπερπληθυσμού αντανακλά το βαθμό επιβολής της ποινής φυλάκισης σε μια κοινωνία: πρόκειται για το πρόβλημα της τροφοδότησης του ποινικού συστήματος τόσο με καινούργιους όσο και με πρώην «πελάτες» του, ως συνέπεια της αποτυχίας τους να (επαν)ενταχθούν ομαλά στην αγορά εργασίας. Σε αυτή όμως την αποτυχία δεν είναι υπεύθυνο το άτομο, αλλά η ίδια η κοινωνία του αποκλεισμού, η οποία εντείνει τον ιδρυματισμό του. Η παρέμβαση επομένως εντοπίζεται στην αιτία που δημιουργεί το φαινόμενο του ιδρυματισμού: στην εκτεταμένη χρήση της φυλάκισης.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η υποχώρηση του κράτους πρόνοιας δεν σηματοδοτεί μόνο τη στροφή προς την καταστολή αλλά συμβαδίζει και με το χρόνο έναρξης των διαδικασιών απορρύθμισης της αγοράς εργασίας, με συνέπεια την αυξανόμενη περιθωριοποίηση των πιο ευάλωτων στον κοινωνικό έλεγχο κοινωνικών ομάδων. Η εντονότερη ποινική καταστολή συνεπάγεται την εμπλοκή των παραπάνω ομάδων στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και συγκεκριμένα στο πεδίο του εγκλεισμού. Η αγορά εργασίας παίζει καθοριστικό ρόλο στην επιλογή της τακτικής της ένταξης μέσω προνοιακής πολιτικής ή της τακτικής της περιθωριοποίησης και του αποκλεισμού μέσω ποινικής καταστολής. Ενώ σε περιόδους έλλειψης εργατικών χεριών οι «παρεκκλίνοντες» θεωρούνται αντικείμενο (επαν)ένταξης, σε περιόδους υπερπροσφοράς εργατικών χεριών αποκλείονται κοινωνικά μέσω του εγκλεισμού τους.

Τα άτομα που είναι «ευάλωτα» στην άτυπη και επίσημη κοινωνική αντίδραση αφενός «μειονεκτούν» αναφορικά με τις δυνατότητες, τις ευκαιρίες και την ευκολία πρόσβασης στις σύγχρονες αγορές εργασίας και αφετέρου «υπερεκπροσωπούνται» ανάμεσα στις κοινωνικές κατηγορίες των άστεγων, των παραβατών, των μακροχρόνια ανέργων, των εγκλειστών. Στην προσπάθεια εξασφάλισης μιας θέσης εργασίας, η «κοινωνική θέση» του εγκληματία αναπροσδιορίζεται με βάση τις σχεδόν ανύπαρκτες δυνατότητες ένταξης και παραμονής στην αγορά εργασίας. Τα κοινωνικά φράγματα έτσι καθιστούν απαγορευτική κάθε δυνατότητα πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες σε άτομα με διαφορετικό κοινωνικό υπόβαθρο.

Οι σχέσεις ποινικής και προνοιακής πολιτικής, όμως, επιδρούν στη διαμόρφωση των επαγγελματικών προοπτικών των πρώην καταδίκων. Η εμπλοκή με το ποινικό σύστημα επιδρά στην επαγγελματική αποκατάσταση πρώην παραβατών με συνέπεια να υπάρχουν

μεγαλύτερες πιθανότητες επιστροφής στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, το οποίο εντέλει λειτουργεί ως αφετηρία και κατάληξη διαδικασιών κοινωνικού αποκλεισμού. Επομένως, οι ίδιοι λόγοι που διέπουν την είσοδο και τον χρόνο παραμονής στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης λειτουργούν και μετά την έξοδο από αυτό, ρυθμίζοντας την (επανα)τροφοδότηση του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης με πρώην «πελάτες» του.

Σε αυτές τις διαδικασίες (επανα)τροφοδότησης σημαντικό ρόλο παίζει το φαινόμενο του υπερπληθυσμού, ο οποίος εκφράζεται ως συνάρτηση της αντικειμενικής χωρητικότητας των υφιστάμενων καταστημάτων εγκλεισμού με τον πραγματικό αριθμό των κρατουμένων σε μια δεδομένη χρονική διάρκεια. Οι διάφορες ερμηνευτικές προσεγγίσεις συνδέουν το φαινόμενο αυτό με την αύξηση της εγκληματικότητας, τις δημογραφικές μεταβολές, την κατάσταση στην αγορά εργασίας καθώς και τις στάσεις και αποφάσεις των φορέων του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Βέβαια, ένας από μόνος του παράγοντας δεν εξηγεί το φαινόμενο του υπερπληθυσμού καθώς, για παράδειγμα, οι οικονομικές και δημογραφικές μεταβολές συσχετίζονται με τη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Ωστόσο, από την ανωτέρω μελέτη και το παράδειγμα της Γερμανίας διαπιστώνεται ότι η διαδικασία λήψης αποφάσεων (sentencing) είναι εκείνη που συμβάλλει σε σημαντικό βαθμό στον υπερπληθυσμό (εξαιτίας αφενός της επιβολής μακρόχρονων στερητικών της ελευθερίας ποινών και προφυλακίσεων και αφετέρου της μείωσης της χρήσης της υπό όρους απόλυσης) και ότι οι κατηγορίες πληθυσμού που πλειοψηφούν στη φυλακή εκφράζουν ένδειξη των πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

Καταλήγουμε, επομένως, ότι το ζήτημα του υπερπληθυσμού είναι το αποτέλεσμα της εκτεταμένης επιβολής της φυλάκισης σε μια κοινωνία, πρόκειται δηλαδή για ζήτημα «υπερφυλακοποίησης». Εάν αντιμετωπιστεί ως κτιριακό πρόβλημα, τότε η μόνη λύση που προβάλλεται είναι η επεκτατική, η οποία διαιώνίζει το πρόβλημα αντί να το επιλύει: οι

πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί και στηρίζονται στην επέκταση της φυλακής («expansionist policy», «stand still policy»), δημιουργώντας νέα καταστήματα κράτησης που θα λειτουργούν με τα παλιά, έχουν αποτύχει στην αντιμετώπιση του εν λόγω φαινομένου. Άλλωστε ούτε η εισαγωγή ήπιων μέτρων μεταχείρισης για ορισμένες κατηγορίες παραβατών ούτε η εφαρμογή των εναλλακτικών ποινών (οι οποίες αντικαθιστούν τις βραχυχρόνιες ποινές, λειτουργούν συμπληρωματικά με τις στερητικές της ελευθερίας ποινές και σε περίπτωση υποτροπής αναστέλλονται και επιβάλλεται ποινή φυλάκισης) αντιμετωπίζουν το φαινόμενο, κάνοντας πιο έντονη την ανάγκη μείωσης της επιβολής της ποινής φυλάκισης μέσω των κατά παρέκκλιση διαδικασιών.

Η επιβολή της ποινής φυλάκισης θέτει ανυπέρβλητα εμπόδια στην ομαλή (επαν)ένταξη των αποφυλακισμένων στην κοινωνία και ειδικότερα στην αγορά εργασίας, μέσω του ποινικού στίγματος και της εργασίας των εγκλείστων, ενώ μέσα από τα ανεπαρκή προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης εντείνει τον αποκλεισμό τους. Ο εγκλεισμός συνεπάγεται το στιγματισμό του ατόμου, τη διακοπή εκπαιδευτικών, προσωπικών και άλλων προοπτικών, την οικογενειακή αποσταθεροποίηση και τη διακοπή ή εξασθένηση κοινωνικών επαφών. Το ποινικό μητρώο, η έλλειψη εκσυγχρονισμένων ειδικοτήτων επαγγελματικής απασχόλησης εντός φυλακής, η απουσία επαρκών προγραμμάτων εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης, εντός και εκτός φυλακής, η μη καλλιέργεια ισχυρής προσωπικότητας και κοινωνικών δεξιοτήτων ευνοούν την μακροχρόνια ανεργία και παρεμποδίζουν την ύπαρξη μιας σταθερής εργασιακής σχέσης και κοινωνικής υποστήριξης, με κίνδυνο να αυξάνονται οι πιθανότητες διάπραξης εγκληματικών πράξεων και επιστροφής στο ποινικό σύστημα.

Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται το πρόβλημα του υπερπληθυσμού, το οποίο συνίσταται ουσιαστικά στην τροφοδότηση του ποινικού συστήματος τόσο με καινούργιους όσο και με «πρώην» πελάτες, ως συνέπεια της αποτυχίας τους να (επαν)ενταχθούν ομαλά στην αγορά

εργασίας. Μια αποτυχία, όμως, που δεν θα πρέπει να αποδίδεται στο άτομο αυτό καθεαυτό, αλλά στην κοινωνία, η οποία είναι μία κοινωνία αποκλεισμού και στέρησης. Η παρέμβαση για την αντιμετώπιση του υπερπληθυσμού εντοπίζεται ουσιαστικά την αιτία που το δημιουργεί: στην εκτεταμένη επιβολή της ποινής φυλάκισης.

Η μείωση της χρήσης της φυλάκισης μπορεί να επιτευχθεί σε επίπεδο πρωτογενούς ποινικοποίησης (με αποποινικοποιήσεις /απεγκληματοποιήσεις) και σε επίπεδο δευτερογενούς ποινικοποίησης, κυρίως στην υιοθέτηση των κατά παρέκκλιση διαδικασιών (diversion), ενώ η παράλληλη εφαρμογή των υπό όρων απολύσεων σε συνδυασμό με πρόσφορα προγράμματα κοινωνικής (επαν)ένταξης συμβάλλει στην μείωση της επιστροφής αυτών που αποφυλακίζονται, εξασφαλίζοντάς τους σταθερή επαγγελματική αποκατάσταση. Καθώς είναι δύσκολο να κλονισθεί ο θεσμός της φυλάκισης, παρά τις προσπάθειες που έχουν γίνει, η μείωση της επιβολής αυτής θα οδηγήσει αποτελεσματικότερα στο «σπάσιμο» του φαύλου κύκλου του υπερπληθυσμού: αφενός μεν μειώνοντας τον αριθμό των εισόδων στη φυλακή και αφετέρου περιορίζοντας την εμπλοκή των αποφυλακισμένων και του γενικού πληθυσμού σε διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού που (επανα)τροφοδοτούν το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Anderson, E. (2001), «Going straight. The story of a young inner-city ex-convict», στον: D. Garland (ed.), *Mass imprisonment. Social causes and consequences*, Sage Publications, London, pp. 121-138.
- Beckett, K. & Western, B. (2001), «Governing social marginality. Welfare, incarceration and the transformation of state policy», στον: D. Garland (ed.), *Mass imprisonment. Social causes and consequences*, Sage Publications, London, pp. 35-50.
- Blumstein, A., Cohen, J. & Miller, H. D. (1980), «Demographically disaggregated projections of prison populations», *Journal of Criminal Justice*, vol. 8, no. 1, pp. 2-26.
- Carrabine, E. (2000), «Discourse, governmentality and translation: towards a social theory of imprisonment», *Theoretical Criminology*, vol. 4, no. 3, pp. 309-331.
- Chiricos, G. Th. & Delone, A. M. (1992), «Labor surplus and punishment: a review and assessment of theory and evidence», *Social problems*, vol. 39, no. 4, pp. 421-446.
- Downes, D. (1998), «The role of employment and training in reducing recidivism», *E.O.E.F. Bulletin*, no. 6, pp. 6-8.
- Downes, D. (2001), «The *macho* penal economy. Mass incarceration in the United States – a European perspective», *Punishment and Society*, vol. 3, no. 1, pp. 61-80.
- Faugeron, C. & Houchon, G. (1987), «Prison and the penal system: from penology to a sociology of penal policies», *International Journal of the Sociology of Law*, vol. 15, pp. 393-422.

- Feest, J. (1991), «Reducing the prison population: Lessons from the West German experience?», στους: J. Muncie & R. Sparks (eds.), *Imprisonment: European perspectives*, Harvester Wheatsheaf, London, pp. 131-145.
- Garland, D. (1996), «The limits of the sovereign state. Strategies of crime control in contemporary society», *The British Journal of Criminology*, vol. 36, no. 4, pp. 445-471.
- Garland, D. (2001), «Introduction. The meaning of mass imprisonment», στον: ίδιο (ed.), *Mass imprisonment. Social causes and consequences*, Sage Publications, London, pp. 1-3.
- Garland, D. & Young, P. (1983), «Towards a social analysis of penalty», στον: ίδιων (eds.), *The power to punish. Contemporary penalty and social analysis*, Heinemann Educational Books, London, pp. 1-36.
- Graham, J. (1990), «Decarceration in the Federal Republic of Germany. How practitioners are succeeding where policy-makers have failed?», *British Journal of Criminology*, vol. 30, no. 2, pp. 150-170.
- Hogarth, J. (1971), *Sentencing as a human process*, University of Toronto Press, Canada.
- Houchon, G. (2000), «Η εμφάνιση των ανελαστικών ποινών στο Βέλγιο και η ποινολογική θεωρία» (μτφ. Γ. Νικολόπουλος), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα. Αφιέρωμα στη μνήμη του Ηλία Δασκαλάκη*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, σσ. 263-277.
- Jankovic, J. (1977), «Labor market and imprisonment», *Crime and social justice*, no. 8, pp. 17-31.
- Junger – Tas, J. (1994), «Alternative sanctions: myth and reality», *European Journal on Criminal Policy and Research*, vol. 2, no. 1, pp. 44-66.
- Landreville, P. (1995), «Prison overpopulation and strategies for decarceration», *Canadian Journal of Criminology*, vol. 37, no. 1, pp. 39-60.

- Mathiesen, T. (1991), «The argument against building more prisons», στο: J. Muncie & R. Sparks (eds.), *Imprisonment: European perspectives*, Harvester Wheatsheaf, London, pp. 177-184.
- Melossi, D. (1989), «An introduction: Fifty years later. “Punishment and social structure” in comparative analysis», *Contemporary Crisis*, vol. 13, no. 4, p. 311.
- Melossi, D. (1991), «The establishment of modern prison practice in continental Europe», στους: J. Muncie & R. Sparks (eds.), *Imprisonment: European perspectives*, Harvester Wheatsheaf, London, pp. 64-82.
- Melossi, D. (1999), «Η κοινωνική θεωρία και οι μεταβαλλόμενες αναπαραστάσεις του εγκληματία», στο: Α. Κουκουτσάκη (επιμ.), *Εικόνες εγκλήματος*, Πλέθρον, Αθήνα, σσ. 21-59.
- Muncie, J. & Sparks, R. (1991), «Expansion and contraction in European penal systems», στον ιδίον (eds.), *Imprisonment: European perspectives*, Harvester Wheatsheaf, London, pp. 89-106.
- Pager, D. (2003), «The work of a criminal record», *American Journal of Sociology*, vol. 108, no. 5, pp. 937-975.
- Pease, K. (1994), «Cross-national imprisonment rates. Limitations of method and possible conclusions», *British Journal of Criminology*, vol. 34, special issue, pp. 116-130.
- Pease, K. (1999), *Uses of Criminal Statistics*, Ashgate, Dartmouth, pp. 363-373.
- Pitch, T. (1995), *Limited possibilities. Social movements and criminal justice*, Routledge, London-N. York, pp. 20-27.
- Rusche, G. & Kirchheimer, O. (1991), «Punishment and social structure», στους: J. Muncie & R. Sparks (eds.), *Imprisonment European perspectives*, Harvester Wheatsheaf, London, pp. 46-63.

- Seiter, P. R. & Kadela, R. K. (2003), «Prisoner reentry: what works, what does not, and what is promising», *Crime and Delinquency*, vol. 49, no. 3, pp. 360-388.
- Simon, J. (2000), «The “society of captives” in the era of hyper-incarceration», *Theoretical Criminology*, vol. 4, no. 3, pp. 285-308.
- Snacken, S. & Beyens, K. (1994), «Sentencing and prison overcrowding», *European Journal on Criminal Policy and Research*, vol. 2, no. 1, pp. 84-99.
- Tournier, P. (1994), «The custodial crisis in Europe. Inflated prison populations and possible alternations», *European Journal on Criminal Policy and Research*, vol. 2-4, pp. 89-100.
- Tsiganou, J. et al. (1999), *Young people at social «disadvantage». Research, report and findings. The greek case*, National Centre for Social Research – Institute of Political Sociology, Working paper no 1999/7, Athens.
- Wacquant, L. (2000), «The new “peculiar institution”: On the prison as surrogate ghetto», *Theoretical Criminology*, vol. 4, no. 3, pp. 377-389.
- Wacquant, L. (2001), *Οι φυλακές της μιζέριας* (μτφ. Κ. Διαμαντάκου), Πατάκη, Αθήνα.
- Wacquant, L. (2001a), «Deadly symbiosis. When ghetto and prison meet and mesh», στον: D. Garland (ed.), *Mass imprisonment. Social causes and consequences*, Sage Publications, London, pp. 82-120.
- Western, B. & Beckett, K. (1999), «How unregulated is the U.S. labor market? The penal system as a labor market institution», *American Journal of Sociology*, vol. 104, no. 4, pp. 1030-1060.
- Young, W. (1986), «Influences upon the use of imprisonment: a review of the literature», *The Howard Journal of Criminal Justice*, vol. 25, no. 2, pp. 125-136.

II. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αλεξιάδης, Στ. (1997), *Σωφρονιστική*, έκδ. γ', Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.
- Αλεξιάδης, Στ. (1999), *Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής. Ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική*, τ. α', Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Αλεξίου, Θ. (1998), *Περιθωριοποίηση και ενσωμάτωση. Η κοινωνική πολιτική ως μηχανισμός ελέγχου και κοινωνικής πειθάρχησης*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Αμπατζόγλου, Γ. (1992), «Αποκατάσταση, επανένταξη και εκπαίδευση επαγγελματιών ψυχικής υγείας», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, τ. 38, σσ. 14-17.
- Αποστολίδου, Β. Α. (1998), «Η μετατροπή της περιοριστικής της ελευθερίας ποινής και ειδικότερα η παροχή κοινωφελούς εργασίας. Μια κριτική προσέγγιση των νομοθετικών επιλογών μέσα από τις τροποποιήσεις του ποινικού κώδικα των τελευταίων ετών», *Υπεράσπιση*, τ. 8, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, σσ. 19-39.
- Αρχιμανδρίτου, Μ. (2000), *Η ανοικτή έκτιση της ποινής. Μορφές ελαστικότητας στην ιδρυματική διαβίωση των κρατουμένων*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Δασκαλάκης, Η. (1988), «Οι επιστημονικές τάσεις έναντι του προβλήματος της φυλακής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό αφιέρωμα, τ. 68Α, ΕΚΚΕ, σελ. 38-47.
- Ζαραφονίτου, Χ. (1995), *Εμπειρική εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Καβουνίδη, Τ. (1996), «Κοινωνικός αποκλεισμός: έννοια, κοινοτικές πρωτοβουλίες, ελληνική εμπειρία και διλήμματα πολιτικής», στο: *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, σσ. 47-79.
- Καρύδης, Β. (2000), «Το αδιαχώρητο στις ελληνικές φυλακές. Ένα κεντρικό πρόβλημα ή μια “λειτουργική δυσλειτουργία”», στον: Ν. Κουράκης (επιμ. εκδ.), *Αντεγκληματική πολιτική II: Εικοσιεπτά ακόμη μελέτες για τα όρια, τους όρους και τις κατευθύνσεις της*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, σσ. 123-134.

- Κοκκινάκος, Γ. (2000), «Πρόγραμμα “Ψυχαργός” και Θ.Ψ.Π.Χ.», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, τ. 72, σσ. 48-51.
- Λαμπροπούλου, Ε. (1994), *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, Παπαζήση, Αθήνα.
- Λαμπροπούλου, Ε. (1999), *Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Μεγαλοικονόμου, Θ. (2000), «Η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση ανάμεσα στην καταπολέμηση του αποκλεισμού και τον κοινωνικό έλεγχο», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, τ. 72, σσ. 16-29.
- Νικολόπουλος, Π. Γ. (1993-1995), «Φυλακή και τοπική κοινωνία. Από τη “σωφρονιστική” μεταρρύθμιση στα τοπικά κοινωνικά δίκτυα», *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, τ. 11-16, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σσ. 307-325.
- Νικολόπουλος, Π. Γ. (2000), «Εγκληματολογικοί προβληματισμοί γύρω από την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού», στους: Η. Δασκαλάκη, Π. Δ. Παπαδοπούλου, Δ. Τσαμπαρλή, Ι. Τσίγκανου & Ε. Φρονίμου. (επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα. Αφιέρωμα στη μνήμη του Η. Δασκαλάκη*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, σσ. 521-531.
- Νικολόπουλος, Π. Γ. (2003-2004), *Ο πληθυσμός των ποινικών κρατουμένων* (σημειώσεις), σσ. 1-14.
- Νικολόπουλος, Π. Γ. (υπό δημοσίευση), *Το ζήτημα της επαγγελματικής επανένταξης των πρώην καταδίκων: θεωρητικές επισημάνσεις, ερευνητικά πορίσματα και προγραμματικές κατευθύνσεις*, σσ. 1-26.
- Πανούσης, Γ. (2002), «Το έγκλημα του φτωχού και η φτώχεια ως “έγκλημα” (σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης)», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 4, σσ. 412-421.
- Πανούσης, Γ. (2004), «Φυλακή: εκ-τοπισμός ή συγ-χώρεση;», *Νομικό Βήμα*, τ. 52, τευχ. 8, σσ. 1337-1345.

- Παπαθανασόπουλος, Ε. (1990-1992), «Κατ' οίκον φυλάκιση με ηλεκτρονική επιτήρηση. Μετεξέλιξη του πανοπτικού σχήματος», *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, τ. 5-10, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σσ. 225-241.
- Πετράκη, Γ. (1998), «Κοινωνικός αποκλεισμός: παλαιές και νέες αναγνώσεις του κοινωνικού προβλήματος», στο: *Κοινωνικός ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός*, Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, Αθήνα, σσ. 19-24.
- Πιτσελά, Α. (1999), «Η εκπαίδευση των κρατουμένων ως παράγοντας κοινωνικής τους επανένταξης», στους: G. Bemmman & Δ. Σπινέλλη (επιμ.), *Ποινικό δίκαιο – Ελευθερία – Κράτος δικαίου. Τιμητικός τόμος για τον Γ. Α. Μαγκάκη*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, σσ. 647-671.
- Σινόπουλος, Τ. (1985), «Η εργασία των εγκλείστων βοηθάει στην επαγγελματική τους αποκατάσταση μετά την αποφυλάκιση;», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ΕΚΚΕ, σσ. 155-165.
- Σπινέλλη, Δ. Κ. (1995), *Διερεύνηση του «συστήματος» ποινικής δικαιοσύνης. Ανιχνευτικές έρευνες στα «υποσυστήματα» αστυνομία – εισαγγελία – φυλακή Κορυδαλλού*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή.
- Σπινέλλη, Δ. Κ. (1996), «Το πρόβλημα του υπερ- και απο- φόρτωσης των ελληνικών φυλακών», στους: Κ. Δ. Σπινέλλη & Α. Τσήτσουρα. (εκδ.), *Κρατούμενοι και δικαιώματα του ανθρώπου*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σσ. 65-78.
- Σπινέλλη, Δ. Κ. (2000), «Η εναλλακτική ποινή της κοινωφελούς εργασίας στην Ελλάδα: ένας θεσμός ανενεργός;», στους: Η. Δασκαλάκη, Π. Δ. Παπαδοπούλου, Δ. Τσουμπολή, Ι. Τσίγγανου & Ε. Φρονίμου (επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα. Αφιέρωμα στη μνήμη του Ηλία Δασκαλάκη*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, σσ. 279-304.
- Σπινέλλη, Δ. Κ. (2003), «Καταστάματα κράτησης στην Ελλάδα του 2002», στον: Α. Μαγγανός (εκδ.), *Τιμητικός τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκαπούλου*.

Δικαιώματα του Ανθρώπου. Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική, τ. β', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σσ. 1243-1271.

- Τζαννετάκη, Τ. (1993), «Η εισαγωγή του θεσμού της παροχής κοινωφελούς εργασίας στην Ελλάδα. Μια θνησιγενής ποινή;», *Νομικό Βήμα*, τ. 41, τευχ. 3, σσ. 434-457.
- Τριχοπούλου, Α. (2002), «Εισήγηση στην ημερίδα Κοινωνιολογίας: Ελευθερία», *Δεύτερο Διεθνές Συνέδριο Κοινωνιολογίας*, Θεσσαλονίκη.
- Τσαλίκoglou, Φ. (1996), *Μυθολογίες βίας και καταστολής*, έκδ. β', Παπαζήση, Αθήνα.
- Τσιάκαλος, Γ. (1998), «Κοινωνικός αποκλεισμός: ορισμοί, πλαίσιο και σημασία», στην: Κ. Κασιμάτη (επιμ.), *Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία*, Gutenberg, Αθήνα, σσ. 39-65.
- Τσίγκανου, Ι. (1997), «Το “κοινωνικό μειονέκτημα” της παραβατικότητας», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τ. στ', τευχ. 22, σσ. 51-69.
- Τσίγκανου, Ι. (1998), «Εκπαίδευση και απασχόληση “κοινωνικά μειονεκτούντων” ατόμων: φράγματα και αποκλεισμοί», στο: ΕΚΚΕ, *Ανεργία, εργασία, εκπαίδευση – κατάρτιση στην Ελλάδα και στη Γαλλία*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, σσ. 249-259.
- Τσίγκανου, Ι. (2002), «Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού», *Τετράδια Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σσ. 15-104.
- Φαρσεδάκης, Ι. (χ.χ.), *Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όριά της. Μερικές ιστορικές, συγκριτικές, θεωρητικές και πρακτικές επισημάνσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χάιδου, Α. (1996), *Θετικιστική εγκληματολογία. Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Χάιδου, Α. (1998), *Η μεταχείριση του εγκληματία* (σημειώσεις).
- Χάιδου, Α. (2002), *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

III. ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

- Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, «Οι συνθήκες κράτησης στην Ελλάδα», *www.nchr.gr*, 5/7/2001.
- Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, «Παρατηρήσεις της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου επί της από 26.10.2001 τετάρτης περιοδικής έκθεσης του ελληνικού Υπουργείου Δικαιοσύνης προς την επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών κατά των βασανιστηρίων (UNCAT), σύμφωνα με το άρθρο 19 του Ν. 1782/1988», *www.nchr.gr*, 13/12/2001.
- Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, «Οι συνθήκες κράτησης στην Ελλάδα το 2002», *www.nchr.gr*, Ιανουάριος 2003.

